

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

До захисту допущено

Кафедрою історіографії, джерелознавства та археології протокол № 4 від
20.11.2025

завідувач кафедри _____
(підпис)

Сергій Посохов
(ім'я, прізвище)

« » _____ 202 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти
Відображення практик повсякденного життя мешканців Харкова на шпальтах
часопису «Южный край» (1880–1914 рр.)

Спеціальність (спеціалізація): 032 «Історія та археологія»
Освітня програма: Історія та археологія

Виконавець

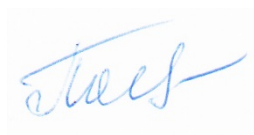

(підпис)

Олександра Воробйова

(ім'я, прізвище)

Науковий керівник

(підпис)

Ольга Павлова

(ім'я, прізвище)

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Історіографія дослідження.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	14
1.3. Методологія та методи дослідження.....	17
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	25
2.1. Проблеми розвитку міської інфраструктури та транспорту Харкова впродовж 1880-1914 років та їх відображення в газеті «Южный край»	25
2.2. Вплив стану міської інфраструктури Харкова на повсякденне життя містян (за матеріалами газети «Южный край»).....	35
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКИ КОМУНІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЙ КРАЙ» ТА ЇХ РОЛЬ У ПОВСЯКДЕННІ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	45
3.1. Роль періодичної преси в комунікації мешканців Харкова: оголошення про пошук житла як приклад розвитку практик комунікації на сторінках «Южного края».....	45
3.2. Практики пошуку роботи та міжособистісної комунікації на сторінках «Южного края».....	61
РОЗДІЛ 4. ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ ТА ДОЗВІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЙ КРАЙ»	74
4.1. Практики споживання на сторінках газети: відображення розвитку стаціонарної торгівлі та сфери обслуговування Харкова в 1880-1914 рр.....	74
4.2. Практики дозвілля в буденному житті харківців та їх відображення в «Южном крае».....	87

ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	98
ДОДАТКИ.....	108
РЕЗЮМЕ.....	122

ВСТУП

Актуальність: Харків сьогодні переживає низку трагічних подій, що актуалізують його історію та піднімають питання щодо ідентичностей містян. Виклики часу завжди змушували харківців адаптуватися та змінювати хід своєї буденності. В цьому контексті дослідження досвіду пересічних мешканців Харкова та проблем їх буденного життя в минулому може дати новий погляд на процес формування образу міста Харкова тоді та сьогодні. Повсякдення завжди було та лишається підґрунтям культурної ідентичності, і аналіз його змін під час стрімкого культурного та світоглядного перевороту в минулому може підказати способи впоратися з цими викликами в теперішньому. Так само розуміння ставлення мешканців Харкова минулих часів до процесів, що відбувалися на їх очах здатне надати простий та зрозумілий зв'язок для нинішніх харківців з історією міста та зацікавити їх нею.

На зламі XIX – XX століть великі міста Наддніпрянщини переживали хвилю змін. Харків не був виключенням – саме останні десятиліття XIX – перше десятиліття XX століття заклали підґрунтя розвитку міста на подальше століття. Стрімкий ріст населення міста, поява перших великих промислових підприємств та зміни у структурі міського самоврядування не могли не вплинути на життя пересічного харків'янина. Періодичні видання, у тому числі «Южный край», що видавався з 1880 по 1919 роки, змогли зафіксувати специфічний погляд на щоденне життя міста та зберегли думки очевидців про зміни у Харкові межі XIX – XX століття. Ці свідчення до цього часу лишалися здебільшого поза науковим обігом, зафіксованими здебільшого в роботах краєзнавців, що робить їх дослідження перспективним. В контексті змін, які відбувалися, вивчення даних, отриманих з харківської періодики, проведення подібного дослідження може як підтвердити існуючу думку про модернізацію у Харкові кінця XIX – початку XX ст., так і надати нову інформацію про період та його сприйняття мешканцями міста.

Таким чином, дослідження повсякдення крізь призму періодики, у тому числі газети «Южный край», може актуалізувати питання про сприйняття процесу модернізації в Харкові та загалом містах України наприкінці XIX – початку XX ст., а також надати нові дані про можливості та особливості використання періодики для проведення подібних досліджень.

Об’єкт дослідження: повсякденне життя пересічних мешканців Харкова межі XIX – XX ст.

Предмет дослідження: відображення змін в практиках повсякденного життя харків’ян у 1880-1914 роках на сторінках газети «Южный край».

Хронологічні межі: Дослідження охоплює період з 1 грудня 1880 року, тобто з дати публікації першого випуску газети «Южный край» до 27 липня 1914 року, тобто до початку Першої світової війни, події якої активно тиражувалися через періодичні видання.

Територіальні межі: Під час проведення дослідження були розглянуті події та процеси, що охоплювали територію Харкова з найближчими околицями в період з 1880 – 1914 роки.

Мета: визначити основні практики повсякденного життя пересічних мешканців Харкова 1880-1914 років, що відобразилися в газеті «Южный край», визначити конкретні зміни в їх репрезентації на сторінках видання впродовж зазначеного періоду, а також відстежити роль цих змін у подальшому формуванні думки мешканців Харкова про буденне життя у місті.

Завдання:

- Дослідити історіографічну та джерельну базу для дослідження практик повсякденного життя мешканців Харкова другої половини XIX – початку XX століття;
- Визначити основні поняття, принципи та проблемні питання в дослідженні історії повсякдення, а також методологічні та методичні засади для дослідження періодичних видань Харкова кінця XIX – початку XX ст.;

- Розглянути газету «Южный край» як джерело з історії повсякдення Харкова межі XIX – XX ст., з увагою на її структуру, редакційну політику, особливості подання інформації та ймовірне коло читачів;
- Виокремити та дослідити стратегії повсякденного життя харків'ян, що знайшли відображення в різних рубриках газети, особливу увагу приділяючи рубрикам «Місцева хроніка» та «Оголошення»;
- Порівняти відображення стратегій повсякденного життя в на сторінках газети «Южный край» з інформацією в інших періодичних виданнях Харкова («Харківські губернські відомості», «Ранок») та історичних джерелах, зокрема, в діловій документації та джерелах особового походження, до прикладу, в спогадах харківців, фотодокументах та творах мистецтва;
- Простежити зміни у відображенні повсякдення в газеті «Южный край» протягом 1880-1914 років на прикладі проблем пошуку житла, роботи, вирішення питань благоустрою та інфраструктури з урахуванням як кількісних, так і якісних зрушень.

Наукова новизна: Історія Харкова кінця XIX – початку XX ст. багата на проблемні питання, у тому числі ті, які можна розглядати крізь призму нових методологічних напрямів історичної науки. Частина з цих проблем, що стосуються напряму історії повсякдення, зокрема проблеми розвитку міської інфраструктури та його сприйняття місцевими мешканцями, розвитку транспорту, впровадження інновацій та зміни в дозвіллі наразі активно досліджуються професійними істориками. Ці дослідження часто посиляються на «Южный край», щоб проілюструвати свої висновки, проте вони не акцентують увагу на специфіку відображення інформації про повсякдення в цьому виданні. Під час проведення цього дослідження була вперше здійснена спроба систематизувати та проаналізувати комплекс інформації з «Южного края» з погляду на практики повсякдення та на основі цього аналізу зробити висновки про зміни в цих практиках під впливом модернізаційних процесів.

Зокрема, було вперше сукупно досліджено відображення практик комунікації, споживання та дозвілля на сторінках «Южного края». До прикладу, було детально проаналізовано комунікацію та взаємодію на сторінках періодики між орендарями та орендаторами, робітниками та роботодавцями, продавцями та покупцями, як установами, так і фізичними особами, а також формування привабливого образу для старих та нових практик дозвілля. Чи не вперше в центр дослідження було поставлено формування образу повсякденного життя пересічного харківця на сторінках періодики кінця XIX – початку XX ст. та впливу на це як модернізаційних змін, так і політики редакції. Такий дослідницький підхід дає змогу прослідкувати не стільки фактичні зміни в повсякденному житті, що є основним об'єктом більшості існуючих досліджень з цієї тематики та періоду, а зміни сприйняття практик повсякденного життя пересічними мешканцями Харкова. Таким чином, впродовж проведення цього дослідження вдалося прослідкувати зміни саме у відображенні практик повсякдення на сторінках «Южного края» та подивитися на можливі впливи позиції редакції газети на її цільову аудиторію, що раніше не було в центрі окремого наукового дослідження.

Практичне значення результатів: Результати даного дослідження можуть доповнити існуюче розуміння історії Харкова кінця XIX – початку XX ст. та бути використаними для доповнення існуючих бібліографічних показників по газеті «Южный край», а також під час створення нових посібників чи науково-популярних робіт з історії Харкова. Також матеріали дослідження можуть бути корисними для проведення подальших краєзнавчих та наукових досліджень з міської історії, історії повсякдення, мікроісторії та нової культурної історії. Окрім того, наробок дослідження може бути використаний для розробки нових туристичних чи екскурсійних маршрутів Харковом, аби розширити відомості про менш відомі вулиці та райони міста, та загалом допомогти в популяризації міста серед широкої громадськості.

Апробація: Виступ на 42 Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених з доповіддю на тему «Оголошення та реклама у харківській періодиці як

джерела з історії Харкова XIX – початку XX ст.» та публікація цих матеріалів: Воробйова О. Оголошення та реклама у харківській періодиці як джерела з історії Харкова XIX – початку XX ст. // Матеріали 42-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Традиції та актуальні завдання краєзнавства в Україні (до 220-річчя заснування Каразінського університету)». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. С. 14-16.

Виступ на гуртку історіографії, джерелознавства та СІД з темою «У вирі стрімких змін: дослідження повсякденного життя харків'ян кінця XIX - початку XX ст. за матеріалами періодики» 15 листопада 2024 року.

Виступ на гуртку мистецтвознавців з темою «Культурне життя та мистецтво Харкова на сторінках газети «Південний край» (1880-1914)» 15 квітня 2025 року.

Проведення лекцій для першого курсу історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна за темою «Періодична преса як історичне джерело» (20 вересня 2025 року).

Структура: Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, додатків та резюме.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Дослідження теми «Відображення практик повсякденного життя мешканців Харкова на шпальтах часопису «Южный край» (1880–1914 рр.)» передбачає залучення великого масиву різної за тематикою наукової літератури. Зокрема, під час дослідження були опрацьовані праці істориків, філософів, культурологів, в яких розглядаються проблемні питання, пов'язані з історією повсякдення як методологічним напрямом, проблемами модернізації та урбанізації міст України кінця XIX – початку століття, при тому як теоретичного характеру, так і зосереджених на конкретних проблемах історії міст України даного періоду. Були розглянуті роботи, присвячені джерелознавчому аналізу та дослідженню історії періодичної преси в світі загалом та в Україні зокрема. Також було залучено роботи з історії міста Харкова XIX – початку XX ст., присвячені розгляду різних проблемних питань повсякдення.

Спершу варто коротко охарактеризувати роботи з теоретичних проблем історії повсякдення, що були залучені під час дослідження. Серед них потрібно виділити методологічні роботи А. Людтке¹ та М. де Серто,² в яких пропонується два різних погляди на історію повсякдення як на напрям соціальної історії, «історії знизу» та як на одне з можливих відгалужень «нової культурної історії» відповідно. Серед українських дослідників особливо треба відзначити методологічні роботи О. Коляструк³ та О. Удода.⁴ Їх погляди на методологію історії повсякдення мають багато спільного, але О. Коляструк

¹ Ludtke A. The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life. Princeton. Princeton University press. 1995. P. 3–23.

² Certau M. Practices of Everyday Life. Berkeley and Los Angeles, California. University of California Press LTD. 1988. P. 16–17.

³ Коляструк О. Методологія історії повсякдення // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків. 2011. № 44. С. 8–21.

⁴ Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. №3. 2010. С. 6–9.

розбирає проблеми повсякдення здебільшого в контексті вивчення радянської доби з урахуванням особливостей тогочасних джерел, тоді коли Удод намагається зробити більш узагальнену характеристику напрямку, спираючись на думки західноєвропейських теоретиків напрямку. Під сумнів методологію історію повсякдення ставить стаття О. Куновської,¹ в якій авторка робить висновок про необхідність подальшої еволюції напрямку в межах « нової культурної історії ». Обмежити та обґрунтувати методологію історії повсякдення та її застосування в українському контексті намагаються також Ю. Алексієвич,² В. Прокопов та Ю. Солоділова,³ які розглядають процес впливу історії повсякдення на історичний наратив на прикладі досліджень про ОУН/УПА.

Окрім того, оскільки тема напрямку стосується періодичної преси та розглядає « Южный край » як частину історичного контексту епохи, то доречним був розгляд літератури, присвяченої історії розвитку та дослідження періодики. Зокрема, історію періодичної преси в Україні було розглянуто з залученням фундаментальної праці Н. Михайлина,⁴ а для розуміння розвитку преси в Харкові були залучені статті С. Мірошніченко.⁵ Для розгляду методів дослідження періодики був залучений досвід Д. Кілі,⁶ а також досвід бібліотек світових університетів та їх рекомендації щодо дослідження періодики.⁷ Ці роботи дозволили скласти розуміння про особливості роботи з періодичною пресою в контексті історії повсякдення. Окрім того, для визначення існуючих методів та принципів роботи з періодичними виданнями були розглянуті краєзнавчі та наукові проекти з використанням газети « Южный край », зокрема,

¹ Куновська О. Quo vadis « історія повсякдення »? // Історіографічні дослідження в Україні. Київ. 2008. № 18. С. 21–30.

² Алексієвич Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності // Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Серія: Історія. 2 (37), 139–143.

³ Прокопов В. Історія повсякдення в історіографії українського визвольного руху 1940-1950-х рр. // Культурологічний альманах. 2023. Вип. 3. С. 54-64.

⁴ Михайлин Н. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812-1917. Харків: Колорит, 2007. 366 с.

⁵ Мірошніченко С. Видавці та редактори Слобідсько-Української (Харківської) губернії (XIX – початку XX ст.) // Серія « Історія та географія ». Харків, 2010. Вип. 38. С. 161-166.

⁶ Kiley, J. How to recognize and navigate the hidden agendas found in historical newspapers. historyArchives. 2024. URL: <https://communityhistoryarchives.com/bias-in-historical-newspapers-recognizing-and-navigating-hidden-agendas> (від 25.08.2025)

⁷ Newspapers and Magazines as Primary Sources // University Library LibGuides. University of Illinois. 2023. URL: <https://guides.library.illinois.edu/periodicals> (від 06.01.2025)

проект Відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка «Дозвілля та розваги харківців XIX – початку XX ст.».¹ Оскільки окремих великих комплексних наукових досліджень щодо газети «Южный край» не проводилося, то ці роботи стали підґрунтям для розуміння методики, за якою інші науковці вже працювали з даним виданням, та стали в нагоді для реалізації цієї конкретної роботи.

Серед напрацювань дослідників, присвячених теоріям модернізації, варто окремо виділити роботи В. Головка,² який активно просував новий підхід до теорій модернізації та критикував традиційний підхід до них в українській історіографії ще на початку 2000-х років. В свою чергу, Ю. Поліщук,³ хоч й акцентує увагу на багаторівневості поняття модернізації, проте більшу увагу звертає на велику кількість інтерпретацій поняття «модернізація», у тому числі на особливості їх використання щодо різних хронологічних періодів. Також варто згадати роботу Н. Бацака та О. Реєнта,⁴ в якій вони аналізують розвиток вивчення проблем модернізації саме в контексті історії XIX – початку XX ст., а також звернути увагу на збірку праць 2023 року, присвячену проблемним питанням модернізації України кінця XIX – початку XX ст.⁵ В цьому контексті варто виділити велику теоретичну працю Я. Верменич,⁶ присвячену проблемам історичної урбаністики, у якій авторка приділяє велику увагу періоду кінця XIX – початку XX ст., який визначає важливою ланкою в історії міст України.

Роботи з конкретних проблем міської історії охоплюють широкий спектр дослідницьких питань стосовно історії міст України кінця XIX – початку XX ст. Вагому думку про роль інфраструктури в розвитку міської культури надають

¹ Дозвілля та розваги харківців XIX – початку XX ст. URL: <https://lifeofkharkiv.wordpress.com> (від 25.10.2025)

² Головка В. Модернізація як метанарратив української історії// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України. 2003. Вип. 9. С. 410–427.

³ Поліщук Ю. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ. 2015. № 78. С. 194–207.

⁴ Бацак Н. І. Проблеми й напрями досліджень історії України XIX – початку XX ст. в історіографічній практиці «Українського історичного журналу» (1957–2017 рр.)// Український історичний журнал. Київ. 2017. № 6. С. 61–104.

⁵ Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Аналітична записка / Відп. ред. О. П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 98 с.

⁶ Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. К.: Інститут історії України, 2011. 306 с.

роботи дослідниць Ніколи Кіркбі,¹ яка визначає фундаментальну роль інфраструктури в формуванні нового образу мислення людини в Європі та поза її межами. Серед переліку робіт з конкретних проблем розвитку інфраструктури України варто виділити монографію Д. Чорного,² який розбирає низку проблем модернізації міст Лівобережної України, у тому числі проблеми розвитку інфраструктури та накопичення змін у культурному житті спираючись на ґрунтовну джерельну базу. Ще більш детально ці проблемні питання розглядає в своєму дослідженні А. Ховтура,³ основною метою дослідження якої є простежити зміни в соціальній інфраструктурі міст Лівобережжя під впливом модернізації. В низці її статей та дисертаційній роботі детально розкриті проблеми становлення та розвитку інфраструктури в містах Наддніпрянщини, які впливали на формування контексту повсякденного життя населення Харкова у тому числі. Окремі питання щодо процесів розвитку інфраструктури міст Підросійської України розглядали також О. Донік⁴ та О. Шляхов⁵ з акцентом на міські центри Донеччини та Півдня України відповідно. Їх спільні дослідження⁶ надають важливий контекст для порівняння умов життя та впровадження технологічних інновацій в містах Наддніпрянщини, у тому числі і в Харкові.

Насамкінець слід згадати низку робіт з історії Харкова, які були проаналізовані впродовж дослідження. Зокрема, дані з «Історії міст та сіл Української РСР»⁷ надають можливість розглянути елементи контексту, які

¹ Kirkby N. Nineteenth-Century Infrastructures before 'Infrastructure'. 19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century, 35 (2023). 11 p.

² Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX - початок XX ст.) Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 301 с.

³ Ховтура А. Становлення та модернізація соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). Харків, 2021. 338 с.

⁴ Донік О. Впровадження мереж централізованого водопостачання й водовідведення як важливий чинник модернізації міського господарства України (остання третина XIX — початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2017. Вип. 26. С. 81–112.

⁵ Шляхов О. Україна на шляху до індустріального суспільства: стадія зрушення (друга половина XIX ст.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія, 2010. Вип. 18. С. 43–52.

⁶ Шляхов О., Донік О. Практики та структура дозвілля робітників України в контексті індустріальних трансформацій кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами Катеринославської губернії) // Український історичний журнал. 2020. Число 1. С. 45–62.

⁷ Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область / за ред. Тронька П., Сіроштан М., Дяченко А. та ін. АН УРСР. Інститут історії України. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР. 1967. 664 с.

важко знайти в більш сучасних роботах, зокрема, статистичні дані щодо розвитку промисловості Харкова та інформацію про повсякденне життя робітників. Важливі дані про історичні процеси, що відбувалися в Харкові, надають роботи І. Робака,¹ який розглянув розвиток медичної системи міста, а також В. Нестеренко, що розглянула особливості міської забудови впродовж XVIII – початку XX ст.² В свою чергу, роботи Л. Удовенко³ та В. Алькова⁴ надали важливу інформацію про види та практики дозвілля в Харкові межі XIX–XX ст. Обидва дослідники розглянули в пошуках контексту щодо взаємодії різних соціальних груп були задіяні роботи С. Посохова⁵ та І. Посохова⁶ про харківську університетську спільноту та студентство і їхню взаємодію з іншими мешканцями міста. Також для розуміння соціальних протиріч у Харкові кінця XIX – початку XX ст. були залучені роботи А. Боженко,⁷ присвячені розгляду протистояння харківських дворян та купців в міській думі межі XIX–XX століття та вирішенню «житлового питання» різними категоріями населення міста. Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки життя міста Харкова впродовж досліджуваного періоду було багатоманітним, що знайшло своє відображення в цілій низці дослідницьких робіт.

В підсумку сукупність зазначених наукових праць надає розуміння як щодо існуючих теоретичних проблем, так і щодо історичного контексту епохи межі XIX–XX століття. Використані дослідження є загалом репрезентативними для розгляду виокремлених проблемних питань щодо методології історії

¹Робак І. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). Харків: ХДМУ, 2007. 346 с.

²Нестеренко В. Міський простір Харкова: історія забудови та заселення (кінець XVIII початок XX ст.). Дисертація за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. Харків, ХНУ імені Каразіна. 2018. 272 с.

³Удовенко Л. Дозвілля харківців наприкінці XIX – на початку XX століття // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Харків, 2012. № 15. С. 70–75.

⁴Альков В. Харків наприкінці XIX – на початку XX століття: дозвілля міських мешканців в умовах модернізації. Дисертація для здобуття ступеню кандидата історичних наук. Харків, 2012. 330 с.

⁵Посохов С. Університети Російської імперії другої половини XIX - початку XX ст. : міркування на тему автономії // Дух і Літера. 2008. № 19. С. 172–194.

⁶Посохов І. Студенти Російської імперії XIX – початку XX ст. і місцеве суспільство // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 5. С. 38–43.

⁷Боженко А. Купецтво VS дворянство: еліта міста Харкова у другій половині XIX – на початку XX ст. // Місто: історія, культура, суспільство. 2017. № 1. С. 39–48.

повсякдення, історії періодичної преси, теорії модернізації та історії Харкова XIX – початку XX століття. Оскільки «Южный край» є історичним джерелом, яке широко використовується в дослідженнях з історії міста Харкова, проте не отримувало окремої уваги до цього, важливо, щоб це дослідження враховувало якомога ширший історико-культурний контекст, що і репрезентує характеристика історіографії дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження

Історія повсякдення як напрям традиційно має досить розмиті рамки щодо використання джерел в процесі дослідження. Головні теоретики напрямку, у тому числі сам його засновник А. Людтке, акцентують увагу швидше на підході до дослідження цих джерел, що повинен ґрунтуватися на пошуку закономірностей повсякдення, що тим чи іншим чином лишилися в будь-яких типах чи видах джерел.¹ Проте значно більш обґрунтованою, особливо в українському контексті, є позиція щодо джерел, яку пропонує О. Коляструк. В своєму нарисі дослідника акцентує особливу увагу на провідну роль писемних джерел, оскільки саме вони можуть дати уявлення про сприйняття повсякдення,² що є важливим в контексті даного дослідження.

Наявність великого комплексу писемних джерел з історії Харкова кінця XIX – початку XX ст. надає можливість проведення ґрунтовного дослідження з історії повсякдення. Відповідно до теми та мети, основою дослідження стала періодична преса. Найбільшу увагу було приділено дослідженню газети «Южный край» (1880–1919),³ впродовж якого було вибірково проаналізовано випуски, датовані від 1 грудня 1880 до 1 серпня 1914 року. Завдяки залученню до дослідження низки випусків та статей в межах різних рубрик газети вдалося

¹Ludtke A. The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life. Princeton. Princeton University press. 1995. P. 15.

² Коляструк О. Джерела з історії повсякдення // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 51.

³ Южный край: ежедневное издание / под ред А. Йозефовича, А. Стоянова, И. Воронцового, А. Краснова. Харьков. Типография «Южного края». 1880-1919. URL: https://back2news.karazin.ua/?s=&post_type=newspapers&category_name=southkrai (від 05.04.2025)

виокремити практики повсякдення харківців кінця XIX – початку XX ст., що відобразилися у виданні, та дослідити зміни в їх відображенні впродовж кількох десятиліть. Особливу увагу було приділено рубрикам «Місцева хроніка» та «Оголошення», свідчення з яких найбільш повно зафіксували зміни в практиках повсякдення мешканців Харкова межі XIX–XX ст.

Для порівняння та доповнення даних з «Южного края» були використані випуски інших найбільш тиражованих харківських газет, зокрема, «Харківських губернських відомостей» (номери з 1880 по 1914 рік)¹ та «Ранку» (розглянуто номери з 1906 по 1914 року).² Залучені матеріали дозволили визначити специфіку «Южного края» в порівнянні з іншими газетами, політику редакторської колегії та особливості добору ними матеріалів. Під час дослідження було розглянуто й ті матеріали, що публікувалися спочатку в періодичних виданнях, а потім виходили окремими томами. Серед них варто відзначити «Збірку постанов Харківської міської думи», яка демонструє пристосування міського управління до нових умов з метою запобігання казусів та нещасних випадків, пов'язаних у тому числі й з інноваціями, такими як поява автомобілів на вулицях та відкриття кінотеатрів у Харкові початку XX століття.³

Для того, щоб зрозуміти, які сфери та практики повсякдення не були відображені в періодиці, були розглянуті джерела особового походження. Зокрема, були розглянуті спогади Б. Руднева,⁴ де відображено погляд пересічного харківця на власне дитинство, буденне життя та навчання в місті кінця XIX – початку XX ст. Спогади Ю. Колларда⁵ надали погляд харківського

¹ Харьковские губернские ведомости. Харьков. Типография губернского правления. 1835-1915 р. URL: <https://escriptorium.karazin.ua/collections/0baae441-6874-4767-ae55-6d38cc1902e4> (від 05.04.2025)

² Утро: ежедневная политическая, общественная, литературная и экономическая газета / под ред. А. Жмудского. Харьков, 1906-1916 р. URL: <https://escriptorium.karazin.ua/collections/a9765f3a-b420-4459-a33c-a06f744830c0> (від 05.04.2025)

³ Сборник обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1909–1914 г.: Продолжение сборника обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1887–1909 г. / Харьковская городская Дума. Харьков: Типография «Мирный труд», 1915. 32 с.

⁴ Руднев Б. Воспоминания о Харькове // Откуда родом (Електронний ресурс). URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/vospominaniya-o-harkove-boris-kuzmich-rudnev> (від 26.04.2024 р.)

⁵ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Револуційна Українська Партія (РУП). Торонто: Видавництво «Срібна Сурма», 1972. 223 с.

студента кінця XIX століття на повсякдення, а спогади Х. Алчевської¹ дозволили побачити харківську буденність крізь призму її досвіду як громадської діячки та вчительки. Розглянуті спогади дозволили зрозуміти обставини виникнення деяких практик повсякдення, які репрезентовані на сторінках видання, але незрозумілі без додаткового контексту. До прикладу, спогади Х. Алчевської надають важливу інформацію про причини подання оголошень в періодику відвідувачками її школи, які шукали роботу у якості покоївок чи швей.² Також для порівняння та кращого розуміння досвіду дитини в Харкові межі XIX – XX століть було залучено спогади К. Антонович, яка писала про Харків вже в роки еміграції.³ Тобто використання джерел особового походження не тільки вказує на відсутні практики, але і надає необхідний контекст для подальшого вивчення періодики.

З цією ж метою було залучено комплекс уставів та звітів харківських товариств та клубів. Зокрема, «Звіт про діяльність Харківської спілки велосипедистів за 1894 рік»⁴ дозволив зрозуміти масштаб цієї організації та порівняти відображення діяльності цієї спілки в газеті «Южный край» та в цьому документі. Аналіз уставів численних спілок та благодійних організацій Харкова кінця XIX – початку XX ст., до прикладу, «Уставу спілки взаємної допомоги набірників»⁵ дозволили зрозуміти принципи організації подібних спілок взаємодопомоги. В свою чергу, «Устав харківського літературно-художнього гуртка»⁶ дозволив краще зрозуміти рівень доступності цієї спілки для пересічних мешканців міста. Загалом залучення подібних документів дозволило доповнити дані з «Южного края» та проаналізувати без відриву від історичного контексту. Для цього були задіяні й дані Всеросійського перепису

¹ Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1912. 437 с.

² Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1912. С. 13.

³ Антонович К. З моїх споминів. Ч. 1. Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Акад. Наук, 1965. 31 с.

⁴ Отчет о деятельности харьковского общества велосипедистов-любителей (с 9 апреля 1893 г. по 1 января 1894 г.). Харьков: Тип. Зильберберга, 1894. 20 с.

⁵ Устав Общества взаимного вспоможения наборщиков города Харькова. Харьков: б. и., 1885. 24 с.

⁶ Устав Харьковского литературно-художественного кружка. Харьков: Типо-литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1912. 24 с.

населення 1897 року по Харківській губернії,¹ які дозволили зрозуміти ймовірну кількість людей, які могли б бути цільовою аудиторією газети «Южный край» та їх приблизний розподіл за соціальними стратами. Також були використані картографічні та зображальні джерела, такі як карти та плани Харкова, у тому числі з «Путівника по місту Харкову» 1915 року,² та фотографії відомих харківських фотографів, зокрема, О. Іваницького.

Отже, описаний комплекс джерел є репрезентативним для даного дослідження, оскільки воно зосереджене перш за все на розгляді практик повсякдення та їх сприйняття, представлених на сторінках газети «Южный край». Проте перелік конкретних джерел в межах названих типів та видів може розширюватися за рахунок залучення більшої кількості матеріалів в процесі дослідження, оскільки справді ґрунтовні висновки щодо природи інформації в періодиці вимагають знання контексту та порівняння.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологія історії повсякдення існує в проблемному полі, що намагається балансувати на межі соціальної та культурної історії, між макро- та мікрорівнями суспільного та історичного розвитку, тому є досить невизначеним та розмитим.³ Саме поняття «повсякдення» не є чітко окресленим, через що в філософії, соціології та історії воно може сприйматися в дещо відмінному значенні, включаючи чи виключаючи з нього різні аспекти пізнання.⁴ Але загалом під повсякденням в контексті історичної науки мають на увазі щоденний, звичний процес існування людини, що відбувається на тлі подієвої, політичної історії.⁵ Цей процес має як фізичний, побутовий вимір, який зазвичай стає об'єктом вивчення або історії побуту, або етнографії в залежності

¹ Первая всеобщая перепись Российской империи 1897 года. Харьковская губерния / под ред. Н. Тройницкого. Санкт-Петербург, 1904. 330 с.

² Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И. М. Аничкина, 1915. 179 с.

³ Головки В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряду // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. 2007. № 17. С. 89.

⁴ Коляструк О. Аполіогія історії повсякдення // Історія: збірник праць. 2009. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4957.html> (від 07.04.2025)

⁵ Окрут М. Повсякденна реальність. Пошуки визначення // Соціум. Київ. 2006. № 10. С. 33–34.

від періоди та вимір сприйняття, культурний вимір, на якому зосереджує свою увагу історія повсякдення, на чому акцентує увагу О. Удод.¹

В західноєвропейській науковій думці історія повсякдення була започаткована дослідженнями представників німецької наукової школи, зокрема, роботами Альфа Людтке. В своїй роботі він заклав ключові основи напряму: історія повсякдення є частиною «історії знизу», тією, що вивчає досвід пересічних людей на тлі «великої історії», історією пересічних людей, що жили своє звичне життя на тлі великої історії.² Поняття «практики повсякдення» А. Людтке в сучасній інтерпретації не використовував, але він розбирав певні механізми життя робітників часів НДР, які б зараз дослідники історії повсякдення назвали б практиками. При тому варто зазначити, що Людтке спирався на великий комплекс джерел та був фаховим дослідником, що дозволило йому реалізувати дослідницькі завдання роботи попри досить розмите уявлення про інструментарій напряму.³ Тому підхід Людтке був у своїй більшості інтуїтивним, заснованим на попередньому дослідницькому досвіді, що природньо для першої ґрунтовної праці в напрямі, але очевидно недостатньо для використання напряму на іншому матеріалі.

Наприкінці 1970 – початку 1980-х років методологію історії повсякдення було переосмислено в французькій та британській історіографіях. Зокрема, в межах цього руху з'являється і робота французького Мішеля де Серто «Практики повсякденного життя», що пропонує використовувати «практики повсякдення» як засадниче для напряму поняття.⁴ При тому М. де Серто має на увазі механізми подолання повсякденних труднощів та проблем, пристосування до умов життя та праці, різноманітних історичних та культурних змін, які загалом були спільними для більшості пересічних мешканців. Він пропонує розглядати повсякдення як рівень культури та культурні практики як органічну

¹ Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. №3. 2010. С. 7.

² Ludtke A. The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life. Princeton. Princeton University press. 1995. P. 19–20.

³ Людтке А. История повседневности в Германии. Новые подходы к изучению труда, войны и власти. Пер. К. Левинсона. Москва, РОССПЕН. 2010. С. 217.

⁴ Certau M. Practices of Everyday Life. Berkeley and Los Angeles, California. University of California Press LTD. 1988. P. 16–17.

частину повсякденного виміру. Таким чином, цей дослідник намагається пов'язати методологію та інструментарій історії повсякдення з « новою культурною історією », при тому не обмежуючи історію повсякдення конкретними методами, стверджуючи лише про людинознавчий фокус цього напрямку. З позиції іншого підходу розбирає « практики » в своїй статті польський дослідник історії повсякдення Анджей Белкот, який поділив практики повсякдення на прямі, в яких суб'єкт ініціює практику з власного бажання та непрямі, в яких суб'єкт відповідає практикою на існуючі умови або історичну ситуацію.¹

З використанням термінологічного апарату нової культурної історії історію повсякдення намагався розглянути й М. Дінгенс, який в своїй роботі замінює поняття « стратегії та практики повсякдення » поняттям « стилі життя » та виділяє конкретні практики вже в їх межах, намагаючись конкретизувати методологічні засади історії повсякдення через інший понятійний апарат. При тому поняття стилі життя часто досить сильно пов'язано з соціальною стратифікацією, як відзначає соціолог І. Міняйло.² В контексті, коли соціальні зміни розмивають станові кордони, а соціальні класи різко не відокремлені, стилі життя можуть виступати обмежуючим фактором. Попри це, урахування різниці між стилями життя різних груп населення без обов'язкового обмеження за соціальною стратифікацією є критичним для коректної інтерпретації процесів повсякдення, у тому числі практик дозвілля, в контексті яких на поняття стиль життя звертає окрему увагу Д. Фабер.³

В українській історіографії історія повсякдення як напрям почала розглядатися наприкінці 1990-х років, коли перші методологічні розвідки з'являються вже в 2000-х роках. Проблематика методології напряму розглядається українськими вченими в багатьох контекстах з погляду на різні « дослідницькі дилеми », які стосуються історії повсякдення. Такими дилемами

¹ Belkot A. Everyday life history(-ies) in historiography // Cultural theory and history: the change and everyday life. Poznan. 2014. P. 23.

² Міняйло І. Поняття стилю життя: можливість операціоналізації в рамках соціальної стратифікації // Наукові записки. Том 58. Соціологічні науки. Київ. 2006. С. 82–83.

³ Фабер Д. Стиль життя в міждисциплінарному дискурсі // Грані. Том 27. Дніпро. 2024. № 4. С. 132.

є, зокрема, визначення різниці між повсякденням та побутом, розмежування буденного життя за сферами, виділення понять «стратегії та практики повсякдення» та розрізнення буденного та святкового. Наприклад, О. Годованська акцентує увагу на повсякденні як «олюдненні побуту» та визначенні сфер життя людини нечітко, з урахуванням їх мінливості та взаємопроникнення. Дослідниця не ставить жорстких меж між приватним та громадським в повсякденні, стверджуючи, що найважливішим є сприйняття буденності, а обмеження за сферами життя є другорядним для створення наративу про повсякдення.¹ На противагу їй Т. Нагайко виділяє чіткі «структури повсякденності», серед яких називає житло, одяг, харчування, інфраструктуру, дозвілля та сферу обслуговування.² Вона чітко відмежовує історію повсякдення від етнології та історії побуту, але при тому визначає невідривний зв'язок між світом речей та їх сприйняттям, що дає дещо відмінний погляд на повсякдення.

Варто зазначити, що в контексті дискусій початку 2010-х років обговорювалася низка проблем, у тому числі і визначення поняття «практики повсякдення». На сучасному етапі це поняття в більшості фахових робіт тотожне поняттю «культурні практики на рівні повсякдення», тобто в його межах розглядаються практики споживання, комунікації та дозвілля в межах традиційних сфер повсякденного життя, такі як, до прикладу, умови життя та трудова діяльність.³ На думку О. Ганусин,⁴ практиками в історії повсякдення можна назвати також відповіді людини на «виклики» життя, зокрема, на ситуації змін. Такими ситуаціями може виступати зміна місця проживання, роботи, оточення, а також зміни, пов'язані з надзвичайними ситуаціями.

¹ Годованська О. Повсякденність (не) тотожна етнографічному побутописанню // Народознавчі зошити. Львів. 2015. № 6. С. 1358–1360.

² Нагайко Т. Історія повсякденності: погляд на проблему // Історія повсякденності: теорія та практика / упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 45.

³ Дмитренко В. Поняття «повсякдення» та його смислове наповнення: історіографічний вимір // Молодий вчений. Київ. 2020. № 12.1 (88.1). С. 11.

⁴ Ганусин О. Повсякденні практики та історія повсякдення: методологія дослідження // Вісник науки та освіти. Київ. № 12(30). 2024. С. 1442.

Для вивчення міської історії другої половини XIX – початку XX ст. засадничими стають поняття модернізації, індустріалізації та урбанізації. Модернізацією саме в контексті історії Харкова другої половини XIX – початку XX ст. можна вважати ґрунтовні зміни у всіх сферах життя, пов’язані з переходом від аграрного суспільства до індустріального та від міської культури до сільської.¹ Більшість дослідників цього періоду вважають, що в контексті історії міст України кінця XIX – початку XX ст. ці поняття можна вважати взаємопов’язаними. Тому індустріалізацію як розбудову промислових підприємств в містах імперії та технологічні інновації в їх межах,² урбанізацію як появу модерного міського ландшафту та зміни в міському просторі³ часто розглядають як складові модернізаційного процесу. З точки зору історика В. Головка, в українській історіографії загалом існував та продовжує існувати ухил до розгляду цих процесів сукупно лише як економічного, глобального явища без зосередження на його культурних впливах та нюансах.⁴ За майже двадцять два роки з публікації ситуація з дослідженням модернізаційних процесів з погляду впливу на культуру поліпшилася, проте, на думку Г. Клименка, який займається історією медицини XIX ст.,⁵ досліджень модернізаційних процесів на мікрорівні в різних сферах життя все ще недостатньо.

Враховуючи методологію дослідження та наявну джерельну базу, було вирішено дослідити часопис «Южный край» як основне джерело. Ця газета, яка видавалася протягом 1880-1919 рр. зафіксувала процес змін у повсякденному житті мешканців Харкова межі XIX–XX ст. в реальному часі. Періодика не є найбільш типовим джерелом для написання робіт з історії повсякдення межі

¹ Реєнт О. Вступна частина // Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) (аналітична записка). Київ. Інститут історії НАН України. 2023. С. 4–5.

² Куліков В. Російська імперська індустріалізація та дискусії про її рушійні сили в історіографії // Вісник ХНУ імені Каразіна, Серія: Історія. Харків. 2017. Вип. 53. С. 104–105.

³ Верменич Я. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. К.: Інститут історії України, 2011. С. 17.

⁴ Головка В. Модернізація як метанарратив української історії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Київ. 2003. Вип. 9. С. 416.

⁵ Клименко Г. Модернізація та медицина в Російській імперії XIX ст.: мікроісторична перспектива // Людина і суспільство XIX ст. Київ. 2021. №1. С. 38–39.

XIX-XX століття, адже ця роль швидше відводиться джерелам особового походження, які дозволяють зазирнути в приватне життя людей. Проте періодика є незамінним джерелом в контексті дослідження громадського життя та історії міста в цілому, оскільки саме газети та журнали надавали найбільш оперативну інформацію та найшвидше фіксували зміни в поглядах суспільства. Звісно, наявність цензури, публічне висвітлення проблем буденності та наративи, які існували в суспільстві створюють контекст, який потрібно враховувати при виборі методів роботи з періодикою. Дослідження преси в українській історіографії найчастіше тісно пов'язані з темою та періодом, що найчастіше звужує потенціал періодичного видання до необхідного для вирішення наукової проблеми. Зокрема, стаття О. Скорохода розглядає періодичну пресу виключно як рупор для висловлення громадської думки,¹ а К. Шпакович зводить роль преси 1920-х років виключно до носія політичних наративів.²

Такі обмеження у дослідженнях вузької тематики є цілком закономірними, проте школа західних пресознавців пропонує дивитися на періодичну пресу в ширшому контексті як на складний комплекс джерел. Зокрема, Р. Аллен пропонує використовувати для роботи з періодикою низку методичних рекомендацій, які включають створення списку тем, які зазначаються в газеті, знаходження в випусках тематичних «лей-ліній», які б включали одну чи кілька рубрик газети, використання різних газети для створення повного контексту, використання наукової літератури щодо різних тематичних аспектів в газеті та окреме дослідження листів до редакції та реклами.³ В свою чергу, Г. Кокс звертає увагу на різноманіття використання періодики у дослідженнях історії Великої Британії. Його перелік, що включає дослідження не тільки змісту періодичних видань та їх окремих рубрик, а й

¹Скороход О. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917-1918 рр.) // Молодий вчений. Історичні науки. Київ. 2018. № 2 (54). С. 334–339.

² Шпакович К. Харківська періодична преса 1920-х років як чинник національного відродження: історіографія проблеми // Український історичний збірник. Київ. 2013. Вип. 16. С. 313–324.

³ Allen R., Sieczkiewicz R. How Historians use Historical Newspapers // Proceedings of the American Society for Information Science and Technology 2010. 47(1). P. 2–3.

дослідження культури публікації журналів та формування контексту довкола них з участю їх аудиторії, репортерів та редакторів.¹

Загалом впродовж проведення дослідження було використано низку загальнонаукових та спеціальноісторичних методів. Зокрема, було використано історико-генетичний метод для того, щоб простежити закономірності розвитку газети «Южный край» з часом. До прикладу, завдяки цьому методу вдалося виявити, що впродовж 1880-1914 рр. зростав не тільки тираж часопису, а й кількість сторінок, кількість рубрик та кількість рекламних оголошень. Окрім того, вдалося визначити, що зростала не тільки кількість рубрик та оголошень, а й їх різноманіття.

Також впродовж дослідження було задіяно історико-порівняльний метод з метою визначення специфіки саме цього видання серед інших харківських газет та порівняння поглядів різних репортерів газети та оголошень впродовж років. Зокрема, завдяки історико-порівняльному методу було визначено, що погляди репортерів «Южного краю» на інфраструктуру не тільки мали суттєві відмінності в залежності від досвіду репортера та його політичних поглядів, але й несли у собі спільний наратив, який характеризував Харків як «брудне, занедбане місто з великим потенціалом». Крім того, для аналізу оголошень та реклами у періодиці та їх коректного порівняння були задіяні історико-типологічний метод, щоб згрупувати оголошення тематично та хронологічно, та кількісні методи аналізу текстів, що включало побудову порівняльних таблиць та застосування окремих елементів контент-аналізу для визначення закономірностей в комунікації через оголошення.

Підсумовуючи, використана методологія та методи дослідження дозволили всебічно дослідити «Южный край» як джерело з історії повсякдення Харкова, визначити практики, що відобразилися на його сторінках та прослідкувати закономірності у них. Зокрема, було з'ясовано, що на сторінках часопису відобразилися всі сфери повсякденного життя, але найбільш

¹ Cox H. An Examination of the Role of Magazines in Historical Research and Analysis. University of Worcester, UK. URL: <https://eprints.worc.ac.uk/10584/3/The%20Role%20of%20Magazines%20in%20Historical%20Research%20and%20Analysis%20%282%29.pdf> (від 22.10.2025)

репрезентованими на сторінках газети є практики пошуку житла, пошуку роботи та практики споживання. З урахуванням досвіду вітчизняних та зарубіжних дослідників вдалося знайти ті методи та підходи, які найбільш підходили для виконання завдань даного дослідження. що включає історико-генетичний, історико-порівняльний метод та елементи контент-аналізу. Завдяки використанню цих методів вдалося визначити, що «Южный край» як видання не тільки відображало практики повсякдення, але й напряду впливало на їх формування. До прикладу, стандартизація пошуку житла та роботи через оголошення відбулася не в останню чергу завдяки політиці «Южного края», який був одним з найбільших рекламодавців міста. Використання елементів контент-аналізу дозволило визначити, що серед рекламованих категорій житла найбільш популярними були квартири, а їхніми основними характеристиками були «суха», «тепла» та «з усіма зручностями». Таким чином, використані методи дозволили всебічно проаналізувати представлені практики пошуку житла, пошуку роботи, споживання та дозвілля у випусках «Южного края» з урахуванням історичного контексту епохи.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

2.1. Проблеми розвитку міської інфраструктури та транспорту Харкова впродовж 1880-1914 років та їх відображення в газеті «Южный край»

На початок 1880-х років Харків вже був одним з великих міських центрів Наддніпрянської України, перш за все відомим своїм бурхливим торгівельним, освітнім та культурним життям. Модернізаційні та урбанізаційні процеси, які набули особливих масштабів після реформ 1860-1870-х років, у 1880-х роках на місцевому рівні продовжувалися навіть попри більш консервативний курс нового імперського уряду. Висновки Я. Верменич¹ та Д. Чорного² доводять, що процеси модернізації та урбанізації наприкінці XIX – на початку XX ст. були нерозривно пов'язані та часто взаємовпливали, тож доречно розглядати їх як частину єдиної великої тенденції, яка охоплювала Харків у тому числі.

В сучасних дослідженнях міського середовища для визначення рівня урбанізованості поселення основними критеріями є демографічна оцінка (зростання та ущільнення населення в межах міст), економіко-статистичні методи, які оцінюють економічну активність та рівень розвитку промисловості, оцінка житлового фонду, інфраструктури та соціально-екологічних показників.³

¹ Верменич Я. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства та методика літочислення. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 200-201.

² Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX - початок XX ст.) Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 41-42.

³ Березорудський А. Сучасні методики оцінювання урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти // Економіка та суспільство. Вип. 69. 2024. С. 2-3.

На зростання рівня урбанізації Харкова у 1880-1910-х роках вказує одразу кілька з цих критеріїв, особливо якщо пристосувати їх до історичного контексту. За переписом населення 1897 року населення Харкова становило близько 175 тисяч мешканців,¹ коли вже на 1902 рік за даними Харківського статистичного комітету в своїй праці О. Гусев наводить число в 198 тис. мешканців,² що показує зростання населення за п'ять років на 23 тисячі осіб. Д. Багалій та Д. Міллер в своєму дослідженні відзначали, що впродовж 1880-1900-х років Харків зростав не тільки на околицях чи поглинаючи свої передмістя, але й в міських межах, оскільки колишні пустирі чи сади швидко забудовувалися новими житловими будівлями.³ Тобто відбувалося не тільки розширення міських меж, на яке вказують плани 1887 (Дод. 1) та 1914 років (Дод. 2), а й ущільнення населення в межах Харкова, що також відповідає урбанізаційним критеріям. Також відбулося значне зростання ролі міста Харкова як центру промислового виробництва, що можна враховувати як в критерії зростання рівня урбанізації, так і в модернізацію міського простору. За даними з «Історії міст і сіл Української РСР», загальна кількість промислових підприємств у Харкові з 1871 по 1899 роки зросла з 79 до 259,⁴ серед них частка важкої промисловості зросла з 15% у 1871 році до 23% у 1899 році.⁵

Врешті, як для визначення рівня модернізації, так і урбанізації надзвичайно важливе значення має міська інфраструктура. За розширеним визначенням М. Сусак, міська інфраструктура включає в себе систему комунальної інфраструктури та комунікацій (водопостачання, водовідведення, освітлення, тощо), систему транспортної інфраструктури, систему соціальної інфраструктури (охорона здоров'я, освіта), адміністративної інфраструктури (поліція, пожежна безпека) та рекреаційної інфраструктури (парки, заклади

¹ Первая всеобщая перепись Российской империи 1897 года. Харьковская губерния / под ред. Н. Тройницкого. Санкт-Петербург, 1904. С. 5.

² Гусев А. Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902. С. 34.

³ Багалій Д., Міллер Д. Історія міста Харкова за 250 років його існування. Том II. Репродукційне видання. Харків, 2004. С. 27–28.

⁴ Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область / за ред. Тронька П., Сіроштана М., Дяченко А. та ін. Київ: АН УРСР. Інститут історії. 1967. С. 73

⁵ Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область / за ред. Тронька П...С. 74

дозвілля).¹ В контексті історії Харкова межі XIX – XX ст. відбувався розвиток всіх цих інфраструктурних складових, але в контексті цієї наукової роботи та з урахуванням специфіки повсякдення більше уваги буде приділено розвитку комунальної, транспортної та соціальної інфраструктури, дещо менше адміністративної та рекреаційну в контексті практик дозвілля.

Розгляд повсякденного життя неможливий без врахування умов та викликів, які обумовлювалися ступенем розвитку міської інфраструктури. Інфраструктура напряду визначає одні складники повсякдення, такі як умови життя, праці та відпочинку та опосередковано впливає на інші, такі як хвороби, настрої та погляди. Період формування міської інфраструктури, якою ми її сприймаємо сьогодні, припав на XIX – початок XX ст. В своїй статті з красномовною назвою «Інфраструктура XIX століття перед існуванням «інфраструктури» як поняття» Нікола Кіркбі, дослідниця інфраструктури вікторіанської Британії, акцентує увагу на важливість цього періоду для розбудови інноваційних інфраструктурних проектів в містах світу.² Ще більше вона підкреслює зміну сприйняття міського середовища мешканцями різних центрів Європи, які почали сприймати інфраструктуру як вагому частину життя своїх міст. Як в Західній, так і в Східній Європі того часу розвиток інфраструктури вийшов з тіні на перший план, особливо для мешканців міст, демонструючи їм новий рівень комфорту та можливостей, які вони не знали до того.³ В певній мірі це визначає не тільки фактичні, фізичні зміни, що відбувалися, але й зміни в сприйнятті власного життя та його перспектив мешканцями міст кінця XIX – початку XX ст. Як зазначала в своїй науковій статті А. Ховтура, інфраструктура має важливе значення для формування не тільки фізичного, а й соціального простору міста,⁴ в якому власне відбуваються

¹ Сусак М. Визначення сутності поняття, критеріїв класифікації та механізмів модернізації міської інфраструктури // Південноукраїнський правничий часопис. 2023. Вип 3. С. 187.

² Kirkby N. Nineteenth-Century Infrastructures before 'Infrastructure'. 19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century, 35 (2023). P. 5.

³ Kirkby N. Nineteenth-Century Infrastructures before 'Infrastructure'. 19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century, 35 (2023). P. 6–7.

⁴ Ховтура А. Розвиток інфраструктури та зміни соціального простору Харкова на межі XIX – XX ст. // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2020. Вип. 57. С. 192–193.

процеси комунікації, споживання та дозволя, які є важливими складовими повсякдення.

Загальною тенденцією у розвитку комунальної інфраструктури Харкова межі XIX – XX ст. було введення інновацій та вдосконалення систем, які вже існували в структурі міста, таких як пошта чи транспорт. Якщо перелічувати важливі для міської інфраструктури дати, які надає в своїй статті А. Ховтура, то водогін в Харкові було відкрито у 1881 році, його викуп міською владою з концесії відбувся у 1904 році, а перша лінія муніципальної каналізації запрацювала в 1914 році.¹ Кінна залізниця в місті була відкрита у 1882 році,² перші електричні ліхтарі були облаштовані у 1898 році, а створення муніципального трамваю розпочалося у 1906 році. Телеграфний зв'язок в місті існував з 1859 року, міська телефонна станція в Харкові відкрилася у 1888 році.³ Тож можна стверджувати, що інфраструктура міста на межі XIX – XX століття переживала глобальні зміни, введення нових технологій в тому масштабі, якого Харків не переживав ні до, ні після.

Зі створенням будь-якої інфраструктурної мережі її вплив на повсякдення тільки розпочинався. Рубрика «Місцева хроніка» газети «Южный край» досить детально фіксувала проблеми та перспективи в розвитку інфраструктури Харкова, навіть коли місто не було в орбіті великих нововведень. Зокрема, за березень 1902 року повідомлення про розвиток інфраструктури зустрічалися в 24 з 31 випуску⁴ В «Місцевій хроніці» відображалася більшість важливих процесів, пов'язаних з еволюцією міської інфраструктури: розпорядження міської думи, суперечки з концесіями щодо облаштування інфраструктурних мереж, проблеми з забезпеченням їх функціонування та успіхи в розростанні цих мереж. Особливо тривалою була історія з харківським водогоном – за 1880-1914 роки (за інформацією з бази даних ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна) саме

¹ Ховтура А. «Гарбологічна місія» харківського міського самоврядування наприкінці XIX – на початку XX століття // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2020. Вип. 58. С. 77.

² Боженко А. Рейки, труби, ліхтарі: концесіонери і міська дума у творенні модерної інфраструктури Харкова // Україна Модерна. 2018. URL: <https://uamoderna.com/md/bozhenko> (від 14.09.2025)

³ Шляхов О. Становлення та розвиток телефонного зв'язку в українських землях Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст. // Науково-теоретичний альманах Грані. 2018. 21(8). С. 53.

⁴ Свалочный пункт. Местная хроника // Южный край. 1902. № 7955. С. 5.

лише поняття згадувалося в газеті майже 3900 разів. Облаштування однієї з найважливіших інфраструктурних мереж міста супроводжувалося судовим процесом проти концесіонерів, який розтягнувся на десятиліття. Це детально розглянув у своїй оглядовій статті О. Донік, посилаючись на відображення судових засідань у харківській періодиці.¹ Окрім того, новостворений водогін не завжди витримував навантаження – водопровідні труби лопалися,² насоси виходили з ладу, тому навіть той незначний відсоток будівель у місті, який мав внутрішньодомове водопостачання, міг опинитися без нього через недоліки мережі, яка тільки починала свій розвиток.

Проблема облаштування та очищення вулиць в місті залишалася актуальною протягом всього періоду видання «Южного края». Введення міського прибирання вулиць на початку XX ст. сприяло більш контрольованому очищенню центральних міських магістралей, проте на околицях та у дворах містян контроль над чистотою залишався проблемним. Для того, щоб підтримувати чистоту своїх дворів, власники нерухомості готові були давати безкоштовне житло для двірників³ та гідно оплачувати їх послуги. Тож за цим прикладом зрозуміло, що стратегії боротьби з проблемами в інфраструктурі могли бути різними. Мешканці Харкова могли не тільки чекати дій від міської влади, але і самі робити конкретні кроки для того, щоб покращити власні умови життя. За ситуацією з прибиранням вулиць можна наочно побачити, що розвиток інфраструктури був нерівномірним. Нові мережі охоплювали незначну частину міста і розширювалися з різною швидкістю в залежності від міського округу, в якому розташовувалися. І коли з «конкою» в 1900-х роках вже стикалася більшість містян незалежно від їх рівня достатку, то вуличне та внутрішньодомове електричне освітлення лишалося привілеєм мешканців центру міста.

¹ Донік О. Централізоване водопостачання – атрибут модерного українського міста початку XX століття // Локальна історія. 2020. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tsentralizovane-vodopostachannia-atribut-modernogo-ukrayinskogo-mista-pochatku-khkh-stolittia> (від 19.10.2025)

² Нам сообщают, что на углу Рыбной и Троицкого переулка лопнула водопроводная труба...// Южный край. 1881. № 7. С. 3.

³ За услуги (уборка двора) отдаю комнату бездетным. Объявления // Южный край. 1910. № 10083. С. 6.

Система зв'язку була ключовою для розвитку Харкова як великого міста. Попри непогану організацію, поштовий зв'язок всередині міста відбувався не без своїх казусних моментів. До прикладу, в 1903 році в випуску «Южного края» в розділі «Місцева хроніка» була опублікована замітка про переповнення поштової скриньки на перетині Пушкінської та Театрального провулку з пропозицією додати ще одну поблизу.¹ Особливо часто казуси з поштовими та телеграфними службами траплялися в святкові дні, коли перевантажені потоком вітальних листів та телеграм співробітники могли сплутати адресатів чи прогавити помилки в документації.² Ці казусні моменти яскраво вказують як на перевантаженість поштової системи в місті, так і на особливості її функціонування, які визначали щоденне життя. Зокрема, затримки в отриманні телеграм з відділень могли впливати як на розпорядок дня людини,³ так і на її настрій та загальні враження від рівня обслуговування.

Урбанізаційні та модернізаційні процеси передбачали не тільки переваги для тих, кого вони торкалися, але й нові виклики, з якими містяни стикалися в буденності. Для врегулювання нових транспортних засобів та правильного розпорядження новими електричними засобами вимушено створювалися нові правила та рекомендації, які ми можемо знайти на сторінках періодики. Пізніше ці нові рекомендації та правила були упорядковані в «Збірки постанов Харківської міської думи»,⁴ які видавалися регулярно та фіксували вплив інновацій на політику міської думи. Зібрані в цій збірці постанови показують, що буденне життя в місті на початку ХХ ст. поступово пристосовувалося до обставин, що змінювалися, використовуючи місцевий чи загальноімперський досвід. У цій збірці можна знайти постанови, які стосувалися правил дорожнього руху окремо для кінного транспорту та окремо для автомобільного транспорту та велосипедів, щодо підтримання стану міських вулиць та

¹ Почтовый ящик на углу Пушкинской... Местная хроника. // Южный край. 1903. № 7889. С. 4.

² Праздничное замешательство почтальонов. Местная хроника // Южный край. 1902. № 7955. С. 5.

³ Наши телеграфные порядки. Местная хроника // Южный край. 1913. № 11600. С. 3.

⁴ Сборник обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1909–1914 г.: Продолжение сборника обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1887–1909 г. / Харьковская городская Дума. Харьков: Типография «Мирный труд», 1915. С. 20–22.

санітарного стану міста в цілому. Звітність, опублікована в випуску «Южного края» за 1904 рік прямо вказує на одночасне співіснування електричного, газового та гасового (керосинового) освітлення в Харкові, де при тому електричне обходилося місту найдорожче.¹ Ці рекомендації напряду відображають строкатий характер розвитку міста, включаючи як рекомендації для транспортних засобів чи видів дозвілля, які були на вістрі модернізації, так і усталені норми та їх доповнення для можливості співіснування міста.

Розвиток транспортної мережі Харкова є яскравим прикладом, як казуси повсякдення могли сприяти встановленню чітких правил в інфраструктурі, та як ці правила могли намагатися обходити. Зокрема, після встановлення чітких тарифів та податків на проїзд та діяльність для приватних перевізників (так званих «ваньок»), багато з них через низький розмір оплати за проїзд почали вимагати доплату за «дошову погоду» чи «гарне перевезення», при тому як їх коні могли залишатися в поганому стані, вони самі могли не підтримувати свій зовнішній вигляд та не знати маршрутів містом.² Окрім того, частина візниць були відомими своїм жорстоким поведженням з конями,³ хоча правила намагалися максимально обмежити такі випадки. Траплялися казуси й на «конці», які могли бути пов'язаними з недоліками колії, конфліктами між пасажирами та кондукторами та іншими неординарними випадками. До прикладу, в номері 1903 року була зазначена історія, коли взимку персонал конки не міг закласти розбите вікно у вагоні, який курсував одним з найпопулярніших міських маршрутів.⁴ Мережа громадського транспорту стикалася зі своїми викликами, до прикладу, на облаштування кінцевих зупинок міського трамваю зі старих трамвайних вагонів на постійні приміщення пішло кілька років.⁵

За матеріалами «Южного края» важко оцінити справжнє поширення нових винаходів та транспортних засобів, адже реклама лише зрідка містила в

¹ Стоимость освещения города. Местная хроника // Южный край. 1904. № 8111. С. 4.

² Ваньки, после того, как им дали усиленную таксу... Местная хроника // Южный край. 1904. № 8128. С. 4.

³ Откровенные разговоры. Мелочи обывательской жизни // Южный край. 1904. № 8050. С. 5.

⁴ К порядкам на конке. Местная хроника // Южный край. 1903. № 7955. С. 5.

⁵ На трамвае. Местная хроника // Южный край. 1913. № 11600. С. 3.

собі ціни, кількість партії чи будь-які ідентифікатори кількості продажів того чи іншого винаходу. В періодиці 1900-1910-х років ми бачимо зростаючу кількість оголошень, які рекламували продаж нових технічних та транспортних засобів тим, хто міг їх дозволити, особливо в сезон. Серед рекламодавців можна побачити таку фірму як «Зінгер», яка активно продавала швейні машинки в Харкові впродовж десятиліть на межі XIX-XX ст., чи згадати рекламу магазину Вернера, який продавав у Харкові низку нових приладів у 1902 році, таких як так званий «чарівний ліхтар», грамофони, електричні дзвінки та прилади для фотографії.¹ Попри постійну присутність з 1890-х років рекламних оголошень про продаж нових товарів в «Южном крае», за подібною статистикою можна лише стверджувати, що ті ж велосипеди чи швейні машинки та їх використання більше не були чимось незвичним. Про справжні масштаби їх продажів чи використання можна дізнатися з інших джерел, таких як звітна документація виробників, але періодика в цьому контексті надає інформацію з оголошень про перепродаж велосипедів² чи швейних машинок³ у 1910-х роках, які свідчать, що ця техніка вже була в широкому вжитку хоча б у окремих категорій населення.

Протягом останніх десятиліть XIX – першого десятиліття XX ст. продовжувала зростати та вдосконалюватися система освіти та медичного обслуговування Харкова. Зокрема, дослідження І. Робака вказує на розростання медичної системи у місті, покращення умов в центральній міській Олександрівській лікарні та збільшення доступності медичного обслуговування попри загальному збереженні проблем як самої медичної системи, так і санітарно-гігієнічного стану Харкова.⁴ Освітня мережа міста також розширювалася та обмежено демократизувалася зі створенням Вищих жіночих курсів у 1907 році, недільних шкіл для дорослих та з загальним розширенням

¹ Анатолий Вернер, Харьков... // Объявления. Южный край... № 7543. 1902. С. 8.

² Велосипед по случаю недорого продается // Объявления. Южный край... № 11476. 1913. С. 8.

³ Машина швейная ручная продается // Объявления. Южный край... № 11679. 1913. С. 8.

⁴ Робак І. Історія охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст.–1916 р.). Харків: ХДМУ, 2007. С. 24-25.

освітньої мережі.¹ Попри зростання кількості муніципальних закладів та невелике розширення доступності освітніх та медичних послуг, багато процесів трималися на ініціативах благодійних спілок та приватних ініціатив. Часто ці благодійні спілки мусили звертатися до громадськості, аби мати можливість хоч якось допомогти своїм нужденним. До прикладу, «Спілка нагляду за потребуєчими допомоги учнями міста Харкова» зверталася до громадськості міста з проханням віддати свої старі речі, серед яких зазначалися навіть білизна та клаптики тканини. Також керівництво цієї спілки збирало пожертви у містян, аби з цих грошей вони змогли забезпечити одяг, навчальні посібники, гарячий сніданок та житло малозабезпеченим учням.² «Спілка допомоги фізичному вихованню дітей» відкривала взимку 1904-1908 року безкоштовні їдальні для бідних дітей, і також було вимушене звертатися до громадськості через «Южный край», аби отримати допомогу від містян в забезпеченні своїх підопічних їжею та теплими речами.³ Тож найбідніші учні та студенти навчальних заходів часто задовольняли свої базові потреби завдяки подібним благодійним організаціям, що впливало на побудову ними свого повсякдення.

Також у Харкові створювалися товариства та спілки, які намагалися протидіяти буденним ризикам, з якими стикалися містяни. Щоденним викликом в житті містян був ризик пожеж, якому намагалися протидіяти як міські пожежні команди, так і страхові товариства та суспільні об'єднання, такі як «Саламандра», які виплачували компенсації власникам застрахованого майна.⁴ Хоча пожежна служба в Харкові постійно вдосконалювалася, як і її матеріальне забезпечення, проте зростання міста випереджувало за темпами, тому навіть в 1900-х роках містянам подекуди доводилося гасити пожежі власними силами.⁵ Такі зусилля докладалися, бо якщо власник майна не мав

¹ Богданов Д. Розвиток системи освіти на Слобожанщині у другій половині XIX ст. URL: <https://museum.kh.ua/academic/publications.html?n=387> (від 06.10.2025)

² Редин Е., Северин Н. Не выбрасывайте того, что можно пожертвовать. Объявления // Южный край. 1904. № 8153. С. 1.

³ Комитет. 27 сентября вновь открылась 2я бесплатная столовая для бедных детей... Письма в редакцию // Южный край. 1908. № 9500. С. 5.

⁴ 5-го января на Московской улице... загорелась балка...дом застрахован в обществе «Саламандра». Местная хроника // Южный край. 1894. № 4471. С. 3.

⁵ Пожар. 27 сентября.... Местная хроника // Южный край. 1902. № 7508. С. 1.

страхування, тоді йому доводилося компенсувати збитки з власної кишені, а більшість населення міста не мали статків на страхування.¹

Ризиком повсякдення в місті також були крадіжки та дрібне хуліганство на міських вулицях, які потрапляли в колонку «Місцевої хроніки» ледь не кожного випуску. До 1910-х років всі ці буденні для Харкова випадки почали розміщуватися в окремій рубриці «Події», яка доповідала про більшість помітних пожеж, крадіжок, шахрайств та нещасних випадків в місті.² Люди, які здійснювали крадіжки чи хуліганство, найчастіше знаходилися у маргінальному становищі – часто ними були так звані «ракли», в категорію яких вже в другій половині XIX століття харківці об'єднували безхатків, злочинців та інші маргінальні категорії.³ Але ризик бути обкраденим щоденно стосувався всіх категорій населення Харкова. Зокрема, в одному випуску «Южного края» зустрічаються одразу оголошення про пограбування двох міщан, в одного з яких вкрали срібний годинник,⁴ а в іншого вкрали одяг,⁵ крадіжка з магазину, де вкрали чай, цукор та порошок ванілі,⁶ а також крадіжка золотого та срібного браслетів з дома фельдшера.⁷ Нехай обкрадені містяни і зверталися в поліцію, але кількість крадігів та шахраїв в порівнянні з ефективністю роботи поліцейських та наявних у них інструментів розслідування злочинів на межі XIX – XX століття в Харкові не дозволяла повністю подолати проблему.

Отже, розвиток інфраструктури Харкова мав низку суттєвих успіхів та проблем, які висвітлювалися на сторінках міської періодики, у тому числі в «Южном крае» в «Местной хронике». Ця рубрика надає уніфіковані відомості про найбільші зсуви та дискусії, які стосувалися міської інфраструктури, та час від часу охоплює буденний досвід мешканців міста, яких ці зміни стосувалися

¹ Нам сообщают о следующем несчастном случае... Имущество Боровика застраховано не было. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4476. С. 2.

² Происшествия // Южный край. 1914. № 12039. С. 5.

³ Репортер. Из записной книжки репортера. Чертово гнездо // Южный край. 1881. № 59. С. 3.

⁴ Грабеж. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4676. С. 3.

⁵ Ограбление пьяного. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4676. С. 3.

⁶ Кражи. Местная хроника. // Южный край. 1894. № 4676. С. 3.

⁷ 15 августа... у фельдшера Резникова совершена кража... Местная хроника // Южный край. 1894. № 4676. С. 3.

нерівномірно та охоплювали частково. Попри це, впродовж майже чотирьох десятиліть з 1880 по 1914 рік модернізаційні процеси в інфраструктурі торкнулися абсолютної більшості мешканців міста чи в покращенні їх житлових умов, чи в зміні стану вулиць, чи, найвірогідніше, в розвитку громадського транспорту, з якого «конка» та міський трамвай стали особливо важливими для функціонування міста. І, хоча інновації та нові винаходи ввійшли в побут лише частини міського населення, але знання про них сприяли зміні світогляду та формуванню нового міського простору усюди, що можна вважати значним впливом на хід повсякдення міста загалом. Окрім того, лишалася низка незмінних ризиків, такі як хвороби через антисанітарію, пожежі та пограбування, до яких містяни продовжували пристосовуватися.

2.2. Вплив стану міської інфраструктури Харкова на повсякденне життя містян (за матеріалами газети «Южный край»)

З розвитком засобів масової інформації у XIX столітті розвиток громадської інфраструктури оцінюється в них не тільки з погляду на успіхи чи провали, але і як категорія самовизначення та самоцінності. В епоху, коли науковий прогрес стрімко змінював життя, в освічених колах розвиток інфраструктури визнавався як необхідність для комфортного існування. «Южный край» був одним з харківських видань, яке відображало думки освіченої харківської громадськості на процеси, що відбувалися в місті, і інфраструктура була одним з постійних питань на його шпальтах. Газета, яка виходила спочатку щоденно, а потім і двічі на день великими тиражами (на початку 1900-х добовий тираж «Южного края» міг досягати 40 тисяч випусків), фіксувала думки та погляди харківців в моменті, як і фактичні зміни, які відбувалися в інфраструктурі. При тому на сторінках часопису ми можемо побачити як нариси під авторством відомих харківських інтелектуалів, так і гнівні замітки, залишені пересічними містянами та підхоплені редакторами заради підкреслення нагальності змін в інфраструктурі.

В пресі кінця XIX – початку XX ст. інфраструктура потрапляла під дуже широку категорію під назвою «благоустройство» чи благоустрій, якщо давати буквальний переклад. Благоустрій як категорія загально підсумовував зручність, практичність та безпеку користування будівлями та об'єктами міської інфраструктури, а також часто характеризував зусилля, які докладалися міською владою чи приватними власниками до підтримання належного стану приміщень та обладнання. На початку 1880-х років в номерах «Южного края» можна побачити одразу два великі критичні нариси щодо благоустрою Харкова, які категорично називали Харків «неблагоустроенным» містом. Перший нарис був опублікований в передріздвяному випуску «Южного края» у 1880 році за змістом доповіді професора Харківського університету, фізика та громадського діяча Андрія Петровича Шимкова, який був членом санітарної ради міста Харкова у 1880-х роках та проводив просвітницьку роботу щодо стану міської інфраструктури.¹

Автор цього нарису, як і доповідач, особливо наголошує на буденності та накопиченні інфраструктурних проблем та наочно демонструє, наскільки жахлива та збиткова, на думку авторів, ситуація з розвитком інфраструктури Харкова на початку 1880-х негативно впливала на повсякдення харків'ян. Зокрема, в своїй доповіді професор Шимков наголошував на збитковості для містян відсутності нормального розподілу води як за витратами часу, так і за витратами на купівлю води від водовозів. Він називає середню ціну за відро води в 1,25 копійок, що за оцінкою самого ж професора було невеликою сумою за відро. Для порівняння, в випуску за березень 1881 року в лютому того ж року пшеничне борошно коштувало приблизно 1 рубль 50 копійок за пуд (приблизно 16 кілограмів), а олія – 5 рублів 60 копійок за пуд.² Проте враховуючи, що окрім щоденного придбання води, її необхідно було ще й доставити нагору до квартир або донести вулицею до приміщень по зимовому бездоріжжю, то

¹ Пойда В., Байрамова К. Андрій Петрович Шимков – професор Харківського університету, видатний організатор фізичної освіти, педагог, популяризатор науки та громадський діяч // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Фізика». Харків. 2024. Вип. 4. С. 57.

² Цены на продукты первой необходимости 28 февраля. Местная хроника // Южный край. 1881. № 57. С. 2.

приклад Шимкова яскраво демонстрував збитковість відсутності водогону для кожного окремого містянина та для міста в цілому.¹

Також автор критикує стан прибирання харківських вулиць, зазначаючи його очевидний негативний вплив на самопочуття містян та збитковість для міської влади та акцентує увагу на поганий стан та дезорганізованість міської транспортної системи. Хоча головним акцентом цієї статті є збитковість для міста такого стану інфраструктури, але вона яскраво демонструє весь масштаб впливу стану благоустрою на повсякдення, а також його безпосередню участь у формуванні образу Харкова як неприємного місця для життя.

Інший нарис, створений двома роками пізніше автором під псевдонімом М. Ч., демонструє, що стан інфраструктури Харкова дещо поліпшився, але зміни є недостатніми.² В його нарисі підтримується образ Харкова як неохайного, неприємного для життя міста з водогоном, що не функціонує відповідно до вимог містян та транспортом, який не встигав за зростанням площі міської забудови. Також він акцентує увагу на характерну, для більшості міст кінця XIX – початку XX століття, рису, коли благоустрій стосувався здебільшого центральної частини міста, що відзначалося сучасниками. Нерівномірність доступу до благ модерної інфраструктури в Харкові вкотре підтверджують на конкретних кількісних даних і сучасні дослідниці, такі як А. Боженко³ та А. Ховтура.⁴ Вони відзначають, що стан розвитку інфраструктури в різних поліцейських округах міста від центру до околиць справді відрізнявся дуже суттєво, викликаючи значний контраст в умовах життя та праці, з якими стикалися мешканці цих частин міста відповідно.

Цінність нарису М. Ч. полягає в характеристиці загального образу міст Наддніпрянщини, на тлі якого Харків розглядається швидше як типовий

¹ Во что обходится Харькову его неблагоустройство? (доклад профессора А. П. Шимкова на заседании харьковского отделения русского технического общества, 20 декабря). Местная хроника // Южный край. 1882. № 24. С. 2.

² М. Ч. Наше городское неустройство // Южный край. 1882. № 532. С. 2.

³ Боженко А. Формування модерного міського простору м. Харкова у другій половині XIX - на початку XX ст. // Актуальні проблеми історії України. Київ. 2017. Вип. 20. С. 62–63.

⁴ Ховтура А. Розвиток інфраструктури та зміни соціального простору Харкова на межі XIX – XX ст. // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Харків. 2020. Вип. 57. С. 194.

приклад, а не виключення з правил. Зокрема, автор ставить стан міської інфраструктури Харкова в один ряд з іншими університетськими містами Підросійської України, такими як Київ та Одеса, зазначаючи, що вони мають спільні недоліки в функціонуванні їх міських дум та облаштуванні інфраструктури.¹ Особливо важливо розуміти, що метою цих нарисів було спонукати читачів звернути увагу на буденні обставини свого життя та на проблеми, які могли проходити непоміченими, що влучно зазначають обидва автори. Така гостра критика, звісно, створювала негативний портрет Харкова, але якщо подивитися на фактичні фундаментальні зміни, які почалися в 1880-х роках, то вона була їх невід'ємною частиною, спонукаючи впроваджувати інновації далі та не зупинятися на досягнутому.

В 1890-х роках в випусках газети вже чітко можна прослідкувати взаємозв'язок понять комфорт та благоустрій, які все частіше вживаються як пара, особливо в контексті житлових умов. При тому негативний образ благоустрою Харкова зберігається на сторінках «Южного края», особливо в фельетонах автора, який публікувався під псевдонімом «Шпилька». Псевдонім «Шпилька» належав постійному автору «Южного края» Василю Іванову, який відомий перш за все тим, що починаючи з 1900 року опублікував в «Южном крае» цілий цикл статей з критикою міських проблем під спільною назвою «Відверті розмови».² Віршована творчість цього автора під псевдонімом загалом є цікавим сатиричним відображенням реалій повсякдення Харкова середини 1890-х – початку 1900-х, тому не дивно, що коментарі щодо неблагоустрою міста регулярно з'являються в його поезії. Зокрема, в випуску «Южного края» за вересень 1895 року Шпилька відзначає у фельетоні «Силуети місцевого життя. Нескінченна поема», що «благоустрій йде тут кроками черепахи»,³ звинувачуючи у цьому неефективне розпорядження фінансами харківською міською думою. При тому він критикує неосвітлені

¹ М. Ч. Наше городское неустройство // Южный край. 1882. № 532. С. 4.

² Иванов В. Откровенные разговоры: базарный вопрос // Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» (1880-1918). Часть 6: 1900-1902. Харьков. 2011. С. 208.

³ Шпилька (Иванов В.) Силуэты местной жизни. Бесконечная поэма // Южный край. 1895. № 5033. С. 2.

вулиці на околицях, брудні дороги та вкрай повільне, в порівнянні, впровадження інновацій, особливо серед незаможних прошарків населення.

Варто зазначити, що подібні претензії про неефективний розподіл фінансування міською владою для благоустрою міст не були виключно харківським явищем та самосприйняттям добробуту. Зокрема, у своїй статті дослідник діяльності міського самоврядування Києва Ю. Глизь зазначає, що міські думи після реформи 1870 року об'єктивно суттєво недоотримували податків на благоустрій від власників нерухомості, які й визначали фінансову політику думи в якості гласних.¹ Окрім того, дослідник стверджує, що міста були обтяжені численними додатковими витратами, у тому числі на утримання військових поселень та казарм та при тому недоотримували значну частину податків через те, що вони йшли на пряму в державну скарбницю.² Таким чином, через сформований в 1890-х роках дисбаланс між доходами та витратами міських дум значна частка інфраструктурних проектів в містах Підросійської України фінансувалася завдяки позикам, що сприймалося в харківській періодиці негативно. Так само негативно сприймалося освіченими містянами й несплата податків власниками нерухомості, особливо в контексті благоустрою околиць, хаотична забудова на яких тільки підкреслювала повільний розвиток інфраструктури.³

Характеристика Шпильки в випуску 1895 року, звісно, була очевидним перебільшенням, як і характеристика наступним анонімним автором стану міської інфраструктури, який опублікував свій нарис під псевдонімом «Престарелый Библиограф».⁴ Його сатирична замітка в контексті оцінки діяльності двох складів Харківської міської думи 1893 та 1897 років найкраще демонструє використання питань інфраструктури в критиці політичних опонентів та формуванні загального образу міста. Зокрема, використовуючи

¹ Глизь Ю. Фінансова діяльність Київської міської думи (1871–1914 рр.) // Український історичний журнал. 2015. Вип. 4. С. 42.

² Глизь Ю. Фінансова діяльність Київської міської думи (1871–1914 рр.) // Український історичний журнал. 2015. Вип. 4. С. 51–52.

³ Харьковец. Отголоски // Южный край. 1895. №5081. С. 3.

⁴ Престарелый Библиограф. Из Харьковской летописи Престарелого Библиографа // Южный край. 1897. № 5571. С. 2.

порівняння, автор перебільшує аргументи політичних опонентів, роблячи Харків швидше схожим за станом інфраструктури на XXI століття, ніж на межу XIX – XX століть. В ідеалізованому Харкові Бібліографа багато скверів та фонтанів, бруковані дороги, нема проблем з запиленням та забрудненням вулиць, коли перебільшено негативний Харків читач бачить як найгірше місце на землі. В ньому водопровід ледь працює, ліхтарі ледь світять, усюди бруд взимку та пил влітку та нема жодного парку.¹

Попри зазначене, нарис Бібліографа відмічає ті ж проблеми, які лунали на сторінках «Южного края» словами Шпильки та Харківця. Можна прослідкувати, що в буденному житті мешканців міста на межі XIX-XX століття хвилювали ті ж проблеми, як і на початку 1880-х років. Брудні, небруковані дороги, якість та розподіл вуличного освітлення та загалом повільність модернізації інфраструктурних об'єктів залишалися найочевиднішими для освічених харківців проблемами в інфраструктурі та найбільше хвилювали їх щоденно. Американський джерелознавець Дж. Кілі, звертаючи увагу на роль суб'єктивної позиції автора в дослідженні періодики, наголошує, що подібні повторювані моделі та упередження є важливою частиною історичного контексту. При тому вони могли як позначати наявні проблеми в суспільстві та позицію конкретного оповідача, так і загальну політику редакції, очікування читачів газети та перебільшуватися заради збільшення уваги читача до конкретної проблеми.²

Тож вплив суб'єктивної позиції авторів не можна відкидати, але листи від читачів, отримані в відповідь на «Відверті розмови» В. Іванова, підтверджують, що його критика резонувала з частиною аудиторії. Деякі були навіть більш критичні – зокрема, в одному з анонімних листів у відповідь на згадані Івановим проблеми з освітленням та їх небезпеки один з харківців зазначив, що не може відчувати себе в безпеці навіть вдень, не кажучи вже вночі без

¹ Престарелый Библиограф. Из Харьковской летописи Престарелого Библиографа // Южный край. 1897. № 5571. С. 2.

² Kiley, J. How to recognize and navigate the hidden agendas found in historical newspapers. historyArchives. 2024. URL: <https://communityhistoryarchives.com/bias-in-historical-newspapers-recognizing-and-navigating-hidden-agendas> (від 25.08.2025)

ліхтарів.¹ Звісно, варто враховувати, що відповіді були підібрані безпосередньо автором та неможливо повністю виключити фабрикацію цих анонімних матеріалів. Проте сама їх кількість та відмінний від авторського стиль демонструє, що критичні роздуми Іванова відображали ставлення частини містян до проблем з інфраструктурою. При тому ставлення деяких читачів до інфраструктури було більш пасивним, навіть безпорадним. Зокрема, в кінці низки звернень після обурених коментарів йшла примітка про те, що читач нічого не може зробити з ситуацією з міським освітленням,² а в інших вказувалося бажання читача не виносити обговорення на загальне та вирішувати проблеми особисто.

Отже, на початку ХХ ст. автори та читачі газети «Южный край» часто тісно пов'язували ситуацію з інфраструктурою загальною з діяльністю Харківської міської думи, тісно асоціюючи з нею як позитивні, так і негативні зміни. Тільки міська дума в сприйнятті сучасників мала всі необхідні повноваження, аби покращити добробут міста. На цьому тлі навіть такі освічені містяни, як Шпилька, очевидно вважали, що мають дуже обмежений вплив на ситуації, які щоденно впливали на них. Рубрика «Відверті розмови», яку впродовж років вів Василій Іванов, яскраво демонструє відчуття його власного безсилля. Через це його аналіз часто перетворюється на емоційні скарги без пропозицій. Зокрема, коли він скаржиться на жахливе ставлення до коней на лінії конки, яка проходила Москалівкою та Заїківкою, то неодноразово в різній формі зазначає, що всі його скарги лунають в порожнечу.³ А коли він обурюється щодо прибирання харківських вулиць, то в його нарисі важко знайти хоча б одну чітку пропозицію, окрім «навіювання та розпорядливості», які він вимагає від міської думи.⁴ Тобто попри те, що проблеми благоустрою міста хвилювали харківців, але автори та редактори «Южного края» створюють

¹ Шпилька (В. Іванов). Почтовый ящик Шпильки // Южный край. 1900. № 6838. С. 3.

² Шпилька (В. Іванов). Почтовый ящик Шпильки // Южный край. 1900. № 6838. С. 3.

³ Шпилька (В. Іванов). Откровенные разговоры. Лошадиная инквизиция // Южный край. 1901. № 6970. С. 2.

⁴ Шпилька (В. Іванов). Откровенные разговоры. Начинается // Южный край. № 6993. 1901. С. 2.

враження, що навіть освічена та проактивна частина містян вважала їх поза своїм контролем.

Ця позиція, звісно, не цілком відповідала реальному стану речей. Як було розібрано на прикладі з податками, навіть попри дійсно обмежений контроль містян над тим, як саме модернізувалася інфраструктура, сплата зборів значно впливала на швидкість та масштаби введення змін. Систематичні скарги місцевих мешканців також могли прискорити процес впровадження змін чи хоча б примусити міську думу діяти на окремій вулиці чи ділянці. Проте особливо тенденція звернень мешканців окремої вулиці чи району до періодики зі скаргами на стан інфраструктури розквітла у 1910-х роках. Зокрема, у 1911 році опубліковано скаргу на поганий стан мостової в районі Великої Панасівської в «Місцевій хроніці»,¹ а в 1912 році мешканці Володимирської вулиці на Москалівці в тій самій «Місцевій хроніці» скаржилися на затоплення вулиці під час дощів.²

Проте про реакцію міської влади на такі скарги яскраво свідчить звернення 1914 року, де попри скарги містян про проблемну ситуацію зі спуском на Клочківській було вирішено недбало та поверхнево.³ Тобто напередодні Першої світової можна побачити, що містяни могли привернути увагу до проблем інфраструктури через щоденну періодику, якою був «Южный край», але вирішення цих проблем було в руках міської влади. У той же час треба враховувати, що до періодики потенційно могла звернутися лише невелика частка мешканців міста, що може створювати спотворене уявлення про активність населення в періодиці щодо буденних проблем.

Введення інновацій в інфраструктурі, попри всю її буденність, містянами помічалось та віталось, особливо в періодиці. Часто швидкість електрифікації міста чи розвитку громадського транспорту сприймалось авторами «Южного края» як умовні перегони між містами. Для авторів, швидше за все, репутація Харкова наряду залежала від швидкості та якості введення цих інновацій, та

¹ Неблагоустройство. Местная хроника // Южный край. 1911. № 10250. С. 5.

² Вопль обывателей. Местная хроника // Южный край. 1912. № 10760. С. 4.

³ Благоустройство. Местная хроника // Южный край. 1914. № 12010. С. 6.

позитивні або частіше негативні порівняння мали б заохотити містян більше звертати на них увагу. До прикладу, в статті про діяльність міської думи, опублікованій у 1881 році, введення газового освітлення позитивно виділялося автором в порівнянні з Охтиркою та Богодуховом.¹ Але з гіркого тону автора очевидно, що це порівняння було для нього швидше принизливим, про що також каже його подальша критика щодо облаштування водогону. Цю тенденцію продовжує стаття про електрифікацію Києва, яка в 1890-х роках просувалася швидше, ніж облаштування електричних мереж в Харкові, що слугувало для автора аргументом про суттєве відставання одного міста від іншого.²

Після розгляду вищезазначених статей, нарисів та фельєтонів можна стверджувати, що за період 1880-1914 років авторами газети «Южный край» було сформовано загальну образну характеристику рівня благоустрою Харкова, яка особливо не змінювалася з часом. Очевидно, що вона була сформована буденним досвідом містян, що підтверджують їхні спогади. Зокрема, у спогадах Б. Руднева про Харків його дитинства у 1880 – на початку 1890-х років описує його як пильне місто в суху погоду та брудне в вологу, з ріками, які стікали вулицями після танення снігу.³ Тож досвід, який містяни отримували в своєму буденному житті, часто підтверджував наявність проблем в інфраструктурі, а не заперечував їх.

Отже, стан міської інфраструктури був тлом, на якому розгорталося повсякдення мешканців Харкова кінця XIX – початку XX століття. І хоча об'єктивно це тло покращилося, особливо в центральних районах міста, на сторінках «Южного края» залишався усталений образ Харкова як брудного та незатишного міста. Важливо зазначити, що фрагментарне введення інновацій та диспропорційний розвиток інфраструктури в центрі та на периферії міста сприяли подальшому збереженню такого образу. Найбільшими проблемами, які

¹ Z. Что нам ожидать от нашей думы // Южный край. 1881. № 36. С. 1.

² Киевские газеты сообщают о быстром распространении электрического освещения в Киеве. [Примеру Киева хочет последовать и Харьков] // Южный край. Харьков, 1894. № 4469. С. 3.

³ Руднев Б. Воспоминания о Харькове. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/vospominaniya-o-harkove-boris-kuzmich-rudnev> (від 22.07.2025)

хвилювали містян в буденності за матеріалами «Южного края» були небруковані, брудні вулиці, відсутність якісного освітлення, мереж водопостачання та водовідведення, особливо на околицях міста, та проблеми з міським транспортом. При тому кожна наступна інновація в інфраструктурі та транспорті несла за собою низку викликів, які також відображалися на сторінках газети. Тому попри вдавану сталість стану інфраструктури в загальних характеристиках кореспондентів «Южного края», з 1880 по 1914 рік інфраструктура Харкова значно змінилася, а з нею і практики повсякдення містян.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКИ КОМУНІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЙ КРАЙ» ТА ЇХ РОЛЬ У ПОВСЯКДЕННІ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

3.1. Роль періодичної преси в комунікації мешканців Харкова: оголошення про пошук житла як приклад розвитку практик комунікації на сторінках «Южного края»

Різні форми комунікації завжди були важливою частиною повсякдення, впливаючи на всі його сфери. Як стверджує в своїй статті Т. Заболотна, повсякдення існує в соціокультурному вимірі історії, тобто соціум як такий та культура спілкування є визначальними для формування буденності як такої.¹ В зростаючому Харкові 1880-1914 років спілкування змінювалося разом з процесами модернізації та урбанізації, бо ті засоби, які могли охопити суспільство з кількох десятків тисяч мешканців, вже не працювали для кількох сотень тисяч. В західній науковій думці існує сформований напрям історії комунікацій, який вивчає комунікативні практики впродовж історичного розвитку людства. В рамках цього напрямку, за визначенням польського історика Емануеля Кульчицького, практики комунікації це сукупність дій, спрямованих на передачу інформації, виконання задач, розуміння та створення соціальних зв'язків.² В вітчизняній історіографії напрям тільки починає набувати поширення, представлений статтею В. Вощенко про соціальну

¹ Заболотна Т. Історія повсякденності – «панацея від усіх хвороб» чи пастка для історика? // Історія повсякденності: теорія та практика. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 40.

² Kulczycky E. Communication History and Its Research Subject // Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie. P. 133.

комунікацію в ранній новий час¹ та дослідженнями історії наукових комунікацій Г. Шемаєвої.²

Роль періодики XIX – початку XX ст. як засобу комунікації широко визнається в західних наукових колах як одна з ключових функцій таких видань. М. Соріано в своєму історіографічному огляді простежує зміну в західній науковій традиції щодо вивчення періодики, розглядаючи загальний процес переходу від фактографічного розгляду інформації до розгляду вражень, переконань та упереджень, відображених в газетах.³ Здебільшого в центрі уваги дослідників опинялися власне статті, відгуки чи есе, опубліковані в газеті, специфіка яких визначалася її редакторським складом та аудиторією.⁴ Проте варто звернути увагу на оголошення у періодиці, які були засобом комунікації між значно більшою кількістю людей та які зберегли унікальні відомості про пошук житла, роботи та міжособистісну комунікацію.

В дослідженнях періодики в українському історичному дискурсі, які здебільшого стосуються періоду кінця 1910-1950-х років, роль періодичних видань в комунікації подекуди звужується лише до аспекту пропаганди та суспільного впливу ідеології на мешканців міста. Розглядаючи практики комунікації через міські газети під час білогвардійської окупації Києва Г. Рудий обмежує їх ідеологічним підтекстом, політичною критикою та агітаційними матеріалами, що можна пояснити контекстом періоду, проте все одно виглядає обмеженим та недостатнім.⁵ Загалом в контексті історіографії досліджень київської періодики 1905-1914 років в роботі О. Левчук помітно, що акцент в українському пресознавстві поставлено перш за все на систематизацію

¹ Вощенко В. Соціальна комунікація в ранній новий час // «Young Scientist». Київ. 2018. February. № 2.2 (54.2). С. 89–91.

² Шемаєва Г. Етапи розвитку наукових комунікацій // Вісник Харківської державної академії культури. Харків. 2017. № 50. С. 24–35.

³ Soriano M. Journalism in history, history in journalism: A historiographical critique of the newspaper as a source material for research // International Review of Social Sciences Research. 2025. 5(2). P. 201–218.

⁴ Hendrik Michael. Digital press archives for media and communication history research: From “reading rooms” to virtual research environment // December 2024. Studies in Communication Sciences. 24(3). P. 286.

⁵ Рудий Г. Київська газетна періодика за денікінської окупації Києва // Бібліотечний вісник. Київ. 2016. № 4. С. 3–4.

розвитку періодичних видань в межах чітких хронологічних рамок.¹ При тому можливості дослідження міжособистісної комунікації в періодиці значно ширші, ніж суто розбір впливів ідеології та політики на особисту думку читачів. Це демонструє дослідження Я. Даббус, в якому вона розглядає критику журналістами тенденцій в розвитку газетної періодики. Здійснюючи свій огляд, вона розбирає не тільки ідеологічні аспекти розмови, але й міжособистісні зв'язки та вплив комунікації на розвиток газет, за посередництвом яких відбувався діалог.² Серед українських ініціатив на більший потенціал періодики вказує проєкт Львівського Центру міської історії «Історизуючи міські медіа та комунікативне місто», в якому дослідники намагаються різнобічно дослідити міські медіа як джерела з історичної урбаністики.³

Для того, щоб дослідити міжособистісну комунікацію більш детально, необхідно використовувати не тільки матеріали з репортажів, статей чи есе, але й з оголошень та реклами, які публікувалися на сторінках газети. Загалом в «Южном крае» і оголошення від містян, і реклама були об'єднані в одну рубрику «Оголошення» без чіткого розмежування між ними. В сукупності вони усі підпадають під найширше сучасне визначення поняття «реклама», презентоване в економічних та соціологічних дослідженнях, оскільки здебільшого мали на меті сповіщення потенційних орендарів, клієнтів чи покупців про пропонований товар чи послугу.⁴ Проте це визначення повністю відкидає професіоналізацію та комерціалізацію рекламної діяльності, фактор, який вже є чітко вираженим у пресі 1880-х років. Тому поняття «реклама» було вирішено обмежити комерційними рекламними оголошеннями, які публікувалася особами чи організаціями на постійній основі з метою продажу товарів чи послуг широкому колу осіб. Тоді під категорію оголошення

¹ Левчук О. Газетна періодика Києва 1905-1914 рр. в сучасній українській історіографії: провідні центри вивчення, тенденції та напрямки дослідження // Наукові записки. Серія «Історія». Київ. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 56–59.

² Tarek Dabbous J. "Blessed be the critics of newspapers": journalistic criticism of journalism 1865-1930. (2010). LSU Doctoral Dissertations. 1190. P. 11–12.

³ Історизуючи міські медіа та комунікативне місто // Дослідницький фокус. Центр міської історії. URL: <https://www.lvivcenter.org/academic/research/historicizing-urban-media-and-communicative-city> (від 06.08.2025)

⁴ Філон М., Іванчо Є. Розвиток реклами від виникнення до сьогодення // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Херсон. Випуск 22. Частина 1. 2017. С. 12.

потрапляють звернення, пропозиції чи прохання, опубліковані одноразово чи через великий проміжок часу з метою звернення до однієї чи дуже обмеженого кола осіб. До прикладу, рекламою може вважатися будь-яке оголошення, опубліковане акушеркою А. Марковою на сторінках «Южного края», оскільки вона з номера в номер промотувала свої послуги через газету від 1894¹ по 1899 роки.² В порівнянні оголошення про пошук роботи, опубліковане одноразове та анонімно, виконує лише свою безпосередню мету допомогти авторові відшукати роботу одноразово через певний прецедент, в чому і полягає принципова відмінність.

Оголошення та реклама публікувалися у газеті «Южный край» у відведених рубриці на першій та останній сторінці видання в залежності від їх кількості. Якщо у 1880 році оголошення могли займати менше половини газетної сторінки,³ то в випуску вихідного дня у 1910-х роках з дванадцяти чи чотирнадцяти сторінок оголошення та реклама могли займати більше п'яти.⁴ Кількісні підрахунки також підтверджують пропорційне зростання кількості оголошень та реклами на випуск з 1880 по 1914 рік зі значним стрибком в кількості позицій всередині 1890-х років та в 1910-х досягає близько 600 одиниць на випуск вихідного дня (Дод. 3). При тому з часом та збільшенням кількості оголошень їх розміщення на сторінках газети також змінювалося для зручності як читача, так і можливих рекламодавців.

Зокрема, на початку 1880-х було сформовано принцип розміщення оголошень на першій та останній сторінках, від коротших до довших та від оголошень містян до реклами.⁵ Вони не були згруповані тематично, тому можна було побачити оголошення про пошук роботи, слідом кілька оголошень про пошук житла чи нерухомості, а після знову оголошення про пошук роботи.⁶ Зі зростанням кількості оголошень в середині 1890-х років з'явилася й потреба

¹ Акушерка Маркова принимает на квартиру... // Южный край. 1894. № 4471. С. 4.

² Акушерка Маркова принимает на квартиру... // Южный край. 1899. № 6531. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1880. № 11. С. 4.

⁴ Объявления // Южный край. 1914. 12170. С. 1, 7–10.

⁵ Объявления // Южный край. 1881. № 89. С. 1, 4.

⁶ Объявления // Южный край. 1881. № 101. С. 4.

в їх групуванні. Зокрема, в номерах за 1894-1895 рік вже можна виокремити тематичні блоки, згідно з якими оголошення розміщувалися від першої сторінки до останньої.¹ Зокрема, окремо були згруповані оголошення про заходи, події та реклама різноманітних заходів на першій сторінці, далі з першої по четверту чи п'яту сторінку були розміщені оголошення від лікарів чи іншого медичного персоналу, окремим блоком оголошення про пошук роботи від інших категорій населення та про продаж чи оренду житла або нерухомості. На останніх сторінках розміщували оголошення з продажу речей чи продуктів одноразово, а в останній колонці була розташована реклама від великих магазинів чи виробників з яскравими кліше та довгими описами.² При тому найчастіше в одному випуску можна побачити не більше одного оголошення від одного автора, якщо вони іменні, а з анонімними не більше однієї адреси.

До середини 1900-х років система розміщення оголошень стає ще більш формалізованою. Зокрема, блоки оголошень більше не змішуються між собою, а їх послідовність є приблизно однаковою з випуску в випуск, що полегшувало навігацію все більш дрібним шрифтом газети. Навіть в окремих блоках починають формуватися свої закономірності – до прикладу, в блоці про пошук роботи спочатку публікувалися оголошення від студентів-репетиторів, потім від гувернанток, бонн та перекладачок, після від кваліфікованих робітників чоловічої статі, потім від жінок, після йшла некваліфікована домашня праця, частіше спочатку оголошення від жінок, а потім сімейних пар та чоловіків.³ Організація подібної системи забезпечувала більш швидку навігацію газетою – читач, який шукав інформацію про дешеве житло, знав, що він може відшукати інформацію на тій же сторінці чи навіть в тій же колонці, де вона й була зазвичай.

Для уможливлення особистої комунікації після прочитання оголошень вже з середини 1890-х років існувала усталена форма, за якою публікувалося кожне звернення, запит чи рекламна пропозиція. Очевидно, що за цим стежили

¹ Объявления // Южный край. 1894. № 4564. С. 1, 4.

² Объявления // Южный край. 1895. № 4917. С. 1, 4.

³ Объявления // Южный край. 1906. № 8785. С. 1, 7–8.

співробітники редакції «Южного края», які приймали кожен вид оголошень та реклами у відповідному форматі та друкували їх згідно з правилами редакції. До прикладу, всі некрологи оформлювалися на першій сторінці в жирній чорній рамці, з зазначенням родичів, які подали оголошення, з ім'ям покійного жирним шрифтом та нижче датою, часом та місцем поховання або церковної служби за загиблим.¹ При тому більш трагічні, більш свіжі чи більш важливі на думку редакції некрологи розміщувалися більш крупним шрифтом та в більш жирній рамці – до прикладу, в випуску за 13 травня 1906 року більш жирним шрифтом та в більш жирній рамці відзначається загибель Петра Миколайовича Серікова, похорони якого мали відбутися безпосередньо в місті, ніж двох військових, які загинули на фронті та за ними мала бути відслужена панахида.²

Редакція могла впливати на закономірності комунікації й іншим чином, розміщуючи одне оголошення нижче чи вище в колонці, більш крупним чи більш дрібним шрифтом, серед інших дуже схожих оголошень чи дещо окремо. Залежати це могло від багатьох факторів, про які без доступу до додаткового комплексу джерел можна лише здогадуватися чи проводити аналогії з сучасною політикою рекламодавців, коли більша сума за рекламу чи особисті зв'язки можуть відіграти роль в її розміщенні. З самих випусків відомо, що з 1881 року редакція приймала оголошення в головній конторі та в відділах в інших містах Російської імперії (Москва, Петербург та Варшава) та в Парижі.³ При тому заради того, щоб догодити рекламодавцю, редактори могли порушувати власну схему розміщення оголошення, що сприяло тому, щоб потрібне оголошення виділилося серед інших. До прикладу, у випуску за серпень 1908 року два оголошення про оренду приміщень свідомо були розміщені на першій сторінці, розриваючи оголошення від працівників медичної сфери.⁴ І нехай вони не були візуально виділені додатково, але їх розміщення на першій сторінці надавало певні переваги. Можна констатувати,

¹ Объявления // Южный край. 1906. № 8785. С. 1.

² Объявления // Южный край. 1906. № 8785. С. 1.

³ Принимается подписка на «Южный край». Объявления // Южный край. 1881. № 247. С. 1.

⁴ Объявления // Южный край. 1908. № 9456. С. 1.

що чим більшим ставало місто та кількість оголошень, поданих харківцями, тим більш важливим ставав підхід відповідального за це редактора.

Досліджуючи процес публікації оголошень на сторінках «Южного края» можна простежити закономірності, які вірогідно вказують на політику редакції та особливості організації комунікації через періодику в залежності від дня тижня, сезону та інших факторів. До прикладу, якщо простежити публікацію оголошень в однакові дати, 5 та 25 число кожного місяця в 1881 та 1901 роках, то значне зростання їх загальної кількості припадає на серпень-вересень обох років (Дод. 4). В порівнянні з липнем, який в обидва досліджувані роки був найменш активним місяцем публікації, оголошень у 5-ті числа вересня було майже вдвічі більше. Зокрема, 5 вересня 1881 року було опубліковано 48 оголошень¹ в порівнянні з 25 в ту ж дату в липні² та 279 оголошень в вересні 1901 року³ в порівнянні з 144 в липні в ту ж дату.⁴ Якщо порівнювати останні числа, то більша кількість оголошень вийде в серпні (Дод. 4), тобто за матеріалами цих двох років найбільша кількість оголошень припадала на кінець серпня-початок вересня.

Це пояснюється одразу кількома факторами, які простежуються за інформацією з інших джерел, у тому числі з «Історії міста Харкова за 250 років його існування» Д. Багалія та Д. Міллера. В своїй роботі вони чітко описують поведінку містян влітку, коли на жаркі місяці більшість покидала місто, прямуючи на численні курорти чи на приміські дачі,⁵ багато найманих робітників з села також влітку поверталися до своїх родин, аби допомогти зі збором врожаю, а учні та студенти також були на канікулах, часто за межами міста.⁶ Це підтверджують і спогади К. Антонович, яка зазначає, що влітку в місті було спекотно та пильно, тож ті, хто могли, виїздили за місто.⁷ Таким

¹ Объявления // Южный край. 1881. № 237. С. 1, 4.

² Объявления // Южный край. 1881. № 177. С. 1, 4.

³ Объявления // Южный край. 1901. № 7128. С. 1, 5–6.

⁴ Объявления // Южный край. 1901. № 7067. С. 1, 5–6.

⁵ Багалій Д., Міллер Д. Історія міста Харкова за 250 років його існування. Том II. Репродукційне видання, Харків, 2004. С. 118

⁶ Багалій Д., Міллер Д. Історія міста Харкова за 250 років його існування... С. 118–119

⁷ Антонович К. З моїх споминів. Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Акад. Наук. 1965. С. 18.

чином, в цьому випадку газета швидше відображає практику повсякденного життя містян, коли для того, щоб впоратися з літньою спекою та запиленістю вулиць, вони їхали з міста та поверталися наприкінці літа, аби повернутися до своїх робочих обов'язків та побуту.

При тому кількість реклами протягом року лишалася відносно стабільною з коливаннями менше 10 рекламних оголошень з місяця в місяць (Дод. 4). Навіть в вересні, коли кількість оголошень значно зростала, реклама лишалася близькою до середньорічних показників – 16 в вересні 1881 року,¹ коли середня кількість була 16 оголошень на випуск та 44 оголошення в 1901 році,² коли середня кількість була 43. Більш того, підрахунки за роками показують, що впродовж 1890-1900-х років загальна кількість рекламних оголошень, яка публікувалася на випуск, також лишалася відносно стабільною, тримаючись на рівні 40-45 оголошень на випуск, за виключенням вихідних (Дод. 5).

Постійна публікація найбільшої кількості реклами в недільному випуску вказує на очевидний вибір редакції, а не просто на збільшення кількості оголошень в вихідні. Такий висновок можна зробити тому, що кореляція між збільшенням кількості анонімних оголошень в випуску вихідного дня в порівнянні з будніми простежується не завжди, особливо якщо розглядати випуски 1900-1910-х років (Дод. 3). Попри це кількість реклами в неділю зазвичай була більшою ніж середньотижневий показник. Зокрема, за робочий тиждень з 1 по 5 жовтня 1912 року³ було опубліковано в середньому 71 рекламне оголошення на випуск, коли в неділю 7 жовтня⁴ було опубліковано 160 оголошень в одному випуску. Таким чином, виключення з цієї закономірності можна пояснити тим, що на 1900-ті роки більшість оголошень становили саме анонімні звернення від містян, кількість яких напряду залежала власне від їх нагальних потреб (Дод. 4). Також свідома політика редакції щодо

¹ Объявления // Южный край. 1881. № 237. С. 1, 4.

² Объявления // Южный край. 1901. № 7128. С. 1, 5–6.

³ Объявления // Южный край. 1912. № 11013. С. 1–2, 5–6; Объявления // Южный край. 1912. № 11014. С. 1, 5–6; Объявления // Южный край. 1912. № 11016. С. 1–2, 7–8; Объявления // Южный край. 1912. № 11018. С. 1–2, 7–8; Объявления // Южный край. 1912. № 11020. С. 1, 6–8;

⁴ Объявления // Южный край. 1912. № 11024. С. 1–2, 8–12.

публікації оголошень та реклами простежується і з введенням ранкових та вечірніх випусків у 1910-х роках, коли в ранковому випуску зазвичай публікувалося в рази менше оголошень, ніж в вечірньому, оскільки на ранковий випуск відводилося менше сторінок. До прикладу, в ранковому випуску в понеділок 23 вересня 1913 року було опубліковано 250 рекламних оголошень та оголошень від містян,¹ а в вечірньому випуску у вівторок 1 жовтня 1913 року було опубліковано загалом 617 оголошень,² тобто більше ніж вдвічі. Підсумовуючи, найбільша кількість оголошень та реклами в 1910-х роках публікувалася в вечірньому недільному випуску, а найменша – в ранкових буденних, на що на пряму впливала редакція.

Отже, з розвитком «Южного края» комунікація в його межах ставала все більш структурованою та типовою, що дозволяє виділити основні усталені стратегії та зміни в них та виключення з цих умовних алгоритмів, аби виділитися та звернути на себе увагу. Найлегше прослідкувати це, розглядаючи дві чітко виокремлені тематичні гілки в оголошеннях, які відповідали своїй практичній меті – пошуку житла та пошуку роботи. Обидві проблеми були частиною повсякденного життя великого міста і часто могли бути вирішені лише через періодику, оскільки мережа особистих контактів вже не була настільки широкою, аби охопити весь Харків з більш ніж як 150-тисячним населенням.

Оголошення щодо пошуку житла втілюють кілька основних стратегій, якими містяни могли скористатися для забезпечення себе житловою площею. Першою стратегією була купівля чи продаж земельної ділянки в місті під будинок та забудова власним коштом – за статистикою, вона була найменш представленою в «Южном крае» відносно інших протягом років (Дод. 5). Більш представленим в газеті був пошук чи продаж готового будинку, але найбільшою популярністю користувалися квартири та кімнати, які можна було купити або орендувати.

¹ Объявления // Южный край. 1913. № 11639. С. 1, 3–4.

² Объявления // Южный край. 1913. № 11654. С. 1–2, 8–10.

Завдяки великій кількості шукачів, які бажали придбати чи орендувати собі житло на сезон, навіть у перші роки видання газети різниця в популярності між пошуком будинку та квартири була вже помітною. Зокрема, у випуску за неділю, 5 вересня 1882 року, було 9 оголошень про пошук чи продаж квартир та кімнат та 3 оголошення про пошук чи продаж будинків.¹ Проте у 1900-1910 роки популярність оренди кімнат та квартир особливо зросла, і тоді кількість оголошень з їх пошуку зазвичай вдвічі перевищувала оголошення про будинки та ділянки в сумі (Дод. 5). На один випуск вихідного дня 8 вересня 1902 року було 55 оголошень про придбання квартири чи кімнати та 12 про придбання ділянки чи будинку.² Тобто якщо в першому випадку кількість оголошень про пошук квартир була більшою втричі, то в 1900-х роках вона була більшою майже вп'ятеро. В відсотковому співвідношенні на 1904 рік приблизно 80% оголошень були щодо продажу чи оренди квартир та кімнат, і лише 20 стосувалися будинків та ділянок (Дод. 5)

Пік пошуку житла припадав на серпень-вересень, коли до вищих навчальних закладів прибували нові студенти, нова хвиля робітників приїздила з селищ на заробітки в міста, а решта поверталася з літнього відпочинку на дачах. Як описував сучасник в випуску «Южного края» за 1894 рік, знайти пристойне житло в Харкові в ці завантажені місяці було нелегко, і в багатьох випадках покладалося на удачу шукача.³ В умовах перенасичення ринку житла потенційними покупцями газети ставали особливо важливим посередником між орендарем та орендатором чи між покупцем та продавцем. В умовах «квартирної кризи», як описували стан ринку житла у 1896 роках красномовні репортери «Южного края», коли виник дисбаланс між попитом та пропозицією на *квартири* в Харкові,⁴ зростання цін спричинило збільшення кількості спекуляцій та підвищення конкуренції. Особливо складні умови пошуку житла відображалися на найменш забезпечених категоріях населення, сезонних

¹ Объявления // Южный край. 1882. № 582. С. 4.

² Объявления // Южный край. 1902. № 7488. С. 5–6, 8.

³ Отголоски // Южный край. 1894. № 4666. С. 2.

⁴ Харькове. Отголоски // Южный край. 1896. № 5406. С. 2.

робітниках та незабезпечених студентах, яким через підвищення цін восени в сезон пошуку квартир часто доводилося жити в квартирах, які автор однієї статті назвав «ліжково-коморовими», в яких в дуже тісних та антисанітарних умовах могло мешкати по десять-дванадцять людей на кожну.¹

Основна модель оголошення щодо пошуку житла складалася таким чином – вказувався тип житла (квартира, будинок, флігель) чи ділянки, його площа (в одиницях вимірювання для ділянок та в кімнатах для будинків чи квартир), додаткові переваги (могли вказуватися фактичні переваги в інфраструктурі, наявність чи відсутність меблів чи суб'єктивна характеристика), після – адреса для звернень, іноді з часовими обмеженнями чи вказівками, до кого саме звертатися. Ціна оренди чи придбання в таких оголошеннях найчастіше не вказувалася, але її можна дізнатися з інших джерел. Зокрема, з праці Д. Багалія та Д. Міллера можна дізнатися, що на 1905 рік 12-кімнатна квартира з ватерклозетом, водяним опаленням, просторою кухнею, електричним освітленням та телефоном в центрі чи поблизу центру міста коштувала орендареві до 800 рублів на місяць,² що було еквівалентно десяти-дванадцяти заробітним платням кваліфікованого робітника. В окремому оголошенні з «Южного края» можна дізнатися, що придбати 6-кімнатну квартиру у 1902 році на Тюремному провулку неподалік від міського центру з ватерклозетом, водопроводом на кухні, новим ремонтом та виходом на парадний вхід пропонували за 900 рублів.³

Квартири з меншою кількістю кімнат, зручностей та далі від центру закономірно дешевшали, так само як і кімнати для оренди. Зокрема, в своїй роботі «Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях» 1902 року О. Гусев наводить цінну порівняльну таблицю зменшення середньомісячних цін на оренду кімнати, рухаючись від центру до околиць.⁴ Різниця, наведена в цій таблиці, є разючою – коли середня ціна на оренду кімнати в центрі

¹ Харьков // Южный край. 1900. № 6755. С. 2

² Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування...С. 77.

³ 900 рублей, квартира. Объявления. // Южный край. 1902. № 7486. С. 6.

⁴ Гусев А. Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях. Харьков...1902. С. 28.

становила 262 рублі на місяць, то на околицях могла становити всього 19 рублів на місяць, що дає разючу різницю між середньою орендною платнею приблизно в 14 разів. У випуску вихідного дня за 1902 рік були представлені кімнати та квартири від 1 до 10 кімнат, серед них найбільший відсоток (32%) складають оголошення про продаж 2 кімнат чи двокімнатних квартир. Далі у відсотковому співвідношенні йдуть пропозиції щодо 7-кімнатних квартир (18 %) та 1-кімнатних квартир чи однієї кімнати (14%).¹ Таке співвідношення може пояснюватися тим, що на 1900-ті роки «Южный край» вже охоплював ширшу аудиторію читачів, серед яких могли бути як кваліфіковані робітники та малозабезпечені студенти, які могли дозволити собі значно менше житло, так і промисловці й купці, які могли орендувати й сім чи вісім кімнат для своїх потреб.

Основними суб'єктивними характеристиками, які застосовувалися до будинків чи квартир, були суб'єктивні характеристики щодо стану житла (суха, тепла, зі всіма зручностями або зі всіма службами, чиста) чи його оціночної вартості (барська, розкішна, дешева, хороша). На вересневий номер 1894 року з загальної кількості оголошень про пошук чи продаж житла 86 % мали якісь додаткові характеристики, окрім площі та кількості кімнат. З них 50 % оголошень містили характеристики «тепла» та «суха», 33 % містили характеристику «барська» та 17 % містили характеристику «хороша». У двох з вказаних оголошень «барська квартира» парувалася з характеристикою «зі всіма зручностями» або «тепла та суха».² Для порівняння в 1904 році в ту ж дату з усіх оголошень 58 % мали додаткові характеристики, проте вони були значно різноманітнішими. Найбільш представленою серед них була характеристика «зі всіма зручностями» - 21 %, далі в порядку зменшення «велика» (15 %), «світла» (12 %), «суха та тепла» та «самотнім» (по 9 %), далі «барська», «розкішна» та «дешева» (по 6 %) та унікальні характеристики (в

¹ Объявления // Южный край. 1902. № 7486. С. 6.

² Объявления // Южный край. 1894. № 4696. С. 1, 4.

сумі 16 %).¹ Серед унікальних характеристик особливо варто звернути увагу на характеристику за професійною приналежності – в двох оголошеннях запропоновані кімнати відзначалися зручними для лікаря чи юриста.² Подібні характеристики, пов'язані з професією трапляються в газеті вкрай нечасто, за винятком випадків, коли житло шукали у безпосередньому зв'язку з роботою.

Загалом превалювання позитивних характеристик при пошуку житла вказує на вибір стратегії обома сторонами, які за допомогою газети бажали або продати своє житло якомога вигідніше, або ж придбати чи орендувати житло з якомога кращими умовами. В цьому контексті дуже важливою була інфраструктура, і коли введення тих чи інших інновацій діставалося харківського житла, то в оголошеннях обов'язково з'являлися подібні характеристики, особливо щодо так званих «барських квартир». На рівні сприйняття людей, які бажали за свої гроші жити в пропорційно зручних умовах, будь-яка інноваційна інфраструктура додавала ваги пропозиції. Д. Багалій в своїй роботі називає такі достатньо новітні для Харкова зручності як внутрішньодомове водопостачання «необхідними для культурного мешканця зручностями».³ Тож закономірним припущенням є те, що при наявності подібної інфраструктури господарі, що бажали віддати в оренду чи продати квартиру «культурним мешканцям», якими були більшість читачів «Южного края», це вказували. Зокрема, у 1895 році 50 % запропонованих в номері квартир та кімнат мали кухню чи доступ до кухні,⁴ а у 1898 році в розпал «квартирної кризи» 39 % квартир пропонувалися зі зручностями, серед них 55 % пропонувалися з ванною та ватерклозетом, а 77 % з кухнею (серед яких більша частина мала й те, й інше).⁵

Попри це за статистикою 1892 року, яку наводять в своїй роботі Д. Багалій та Д. Міллер, лише 20 % будинків мали доступ до водогону всередині будівлі, лише 3 % мали спеціально відведені приміщення для кухонь,

¹ Объявления // Южный край. 1904. № 8206. С. 6.

² Отдаются 2 комнаты, удобно врачу. Объявления // Южный край. 1904. № 8206. С. 6.

³ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 77.

⁴ Объявления // Южный край. 1895. № 5052. С. 4.

⁵ Объявления // Южный край. 1898. № 6065. С. 4.

лише 5 % мали ватерклозет та лише 1 % мали ванні кімнати.¹ Тобто випуски газети 1890-х років очевидно надавали викривлене уявлення про загальну картину щодо житлових умов в місті, оскільки були орієнтовані в більшості на аудиторію, яка могла дозволити собі житло зі зручностями та яку менше цікавило дешеве житло.

В 1900-х роках представлення житлових умов стає більш різноманітним та дещо більш наближеним до реальних умов. До прикладу, у 1907 році з усіх запропонованих квартир та кімнат 31 % мав зручності.² З цієї категорії житла 27% зазначалися як з усіма зручностями, 55 % мали кухню (у тому числі з квартир, які зазначалися з усіма зручностями), 22 % мали електрику, стільки ж мали опалення та ватерклозет, і лише 5 % мали ванну кімнату. Для розуміння, квартири, що пропонувалися з електрикою, до загальної кількості оголошень складали лише 9 %. Всі ці підрахунки вказують, що введення інновацій в житловому фонді відбувалося, але воно було вкрай повільним та часто охоплювало дуже малий відсоток від всього житла в Харкові. В. Карпов в своїй замітці в вересні 1898 року красномовно описує, що більшість людей, які бачили інновації кінця XIX – початку XX ст., не мали їх в своєму досвіді, а лише спостерігали за ними зі сторони, самі проживаючи в значно гірших умовах.³

Як можна побачити, оголошення про пошук чи продаж умовних «ліжково-комірних» квартир або просто дешевого житла публікувалися в «Южном крае», але їх відсоток серед усіх був незначним (у 1904 році – 6% від загальної кількості). Така тенденція зберігалася роками – до прикладу, у випуску вихідного дня за вересень 1908 року зі 121 оголошення про пошук чи оренду житла лише 2 оголошення містили характеристики «маленька» та «дешева» (це трохи більше 1 %).⁴ В порівнянні з великою кількістю фактично заселених подібних квартир мала кількість оголошень пояснювалася не тільки

¹ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 76.

² Объявления // Южный край. 1908. № 9481. С. 9.

³ Карпов В. Новые здания в Харькове // Южный край. 1898. № 6077. С. 2.

⁴ Объявления // Южный край. 1907. № 9180. С. 8.

тим, що люди, які потребували дешеве житло, не читали газет-чи отримували не ті умови, які бачили в оголошеннях. Василій Іванов (Шпилька) в своїх «Відвертих розмовах» описує кілька сценаріїв, коли самі квартиранти створювали ситуацію «ліжково-комірних» помешкань, заселяючись сімома особами в житло, призначене для трьох, чи не дотримуючись елементарних правил гігієни та санітарії.¹ Варто сказати, що автор не стає одностайно на бік власників житла, вказуючи, що завищені ціни на оренду могли бути як причиною, так і наслідком подібної поведінки квартирантів. В умовах, коли на місцевому рівні не було законів та правил, які б надійно захищали власників житла та квартирантів, конфлікти на тлі неохайного проживання чи завищеної квартирної плати часто були збитковими для обох сторін.

Крім того, якщо квартиранти та господарі формували між собою неприязні стосунки, то часто вони опинялися заручниками терміну оренди, щодо якого були укладені домовленості. В. Іванов в 1903 році описує подібну історію, коли квартирант, якому господарка квартири відмовила в залицаннях, почав гучно сваритися, чіплятися до слуг та ображати орендодавицю.² Іванов описує історію як не поодинокую, лишаючи особистості своїх героїв анонімними. Цей приклад доводить про важливість встановлення приязних міжособистісних відносин між квартирантами та орендодавцями. Схожою могла бути ситуація з боку квартирантів, як описує в своєму листі до редакції курсистки-медика Куліш, якій орендодавиця раптово та без причини відмовила в продовженні оренди та відмовилася повертати гроші.³ Деякі власники житла намагалися застрахувати себе з самого початку, зазначаючи вимоги для свого «ідеального квартиранта» вже в оголошенні. Відсоток таких оголошень був невеликим, до прикладу, в номері вихідного дня за серпень 1903 з 58 оголошень про оренду квартир лише в одному була згадка про особистість квартирантів – власник чи власниця пропонували квартиру двом жінкам чи дівчатам.⁴ Проте

¹ Шпилька (В. Іванов). Откровенные разговоры // Южный край. 1901. № 6954. С. 2.

² Іванов В. Откровенные разговоры // Южный край. 1903. № 7680. С. 3.

³ Кулиш Х. Квартирные хозяйки и учащая молодежь // Южный край. 1913. № 11803. С. 6.

⁴ Объявления // Южный край. 1903. № 7836. С. 7.

час від часу подібні вимоги траплялися, як відносно гендерних ознак (лише чоловіку чи лише жінці), так і щодо сімейного стану. Зокрема, можна знайти оголошення щодо продажу житла лише незаміжнім, що могло пояснюватися різними обставинами, які в оголошеннях не вказувалися.¹ Варто зазначити, що в більш пізні роки характеристики орендодавців та орендарів ставали детальнішими. Зокрема, у 1908 році щодо орендарів з'явилися характеристики «пристойний», «спокійний», «інтелігентний/а», а щодо орендодавців також з'явилися характеристики «спокійні», «маленька сім'я», «інтелігентні».² Такі характеристики містили приблизно 10 % від усіх оголошень про пошук житла в випуску, але вони вказували на те, що як орендодавці, так і орендарі бажали знайти собі спокійних та врівноважених візаві та уникнути таким чином конфліктів.

Крім «ліжково-комірних» квартир, які майже не рекламувалися, були також дві категорії житла, які не потрапляли в оголошення через свої особливості. По-перше, це бараки для військових, які отримували їх за службою чи для робітників, місце в яких надавалося їм від підприємств, на яких вони працювали. При тому на кінець XIX століття бараки ще не набули того майже виключно негативного підтексту, який зафарбує цей термін пізніше, швидше вони асоціювалися з тимчасовим суспільним житлом для різних категорій населення. Як описує одна зі статей «Южного края», офіцерські бараки часто мали гарно облаштовані та опалювані кімнати, в яких офіцери могли мешкати у власних кімнатах з сім'ями.³ На початку XX ст. термін «барак» набуває більш негативного сенсу, коли цей термін почав асоціюватися в основному з дешевим житлом для робітників або тимчасовим житлом для хворих на холеру та тиф.⁴ В цьому контексті дешеве житло для робітників ще звали сараями, оскільки в такому житлі часто не було елементарних санітарно-гігієнічних умов, вони були дерев'яними та освітлювалися гасовими лампами,

¹ Отдаются квартиры // Объявления. Южный край. 1902. № 7486. С. 6.

² Объявления // Южный край. 1908. № 9481. С. 9.

³ Выступление в лагерь. Местная хроника // Южный край. 1898. № 5937. С. 3.

⁴ Василевский Н. (Не-Буква). В палате № 6 // Южный край. 1913. № 11625. С. 5.

що збільшувало пожежну небезпеку.¹ І, хоча оцінка про поголовні погані умови життя для робітників є очевидним перебільшенням,² але для мігрантів з сіл, які приїздили на підприємства та займали найменш кваліфіковані посади, жахливі санітарно-гігієнічні умови були частиною їх буденного життя.

Отже, оголошення про пошук житла були важливою формою комунікації між мешканцями Харкова кінця XIX – початку XX ст., особливо на тлі стрімкого зростання площі міста та кількості його мешканців. За допомогою цих оголошень шукачі намагалися вирішити не тільки безпосередньо побутові проблеми, тобто знайти житло з найкращими умовами за найбільш вигідною ціною, але й уникнути конфліктів при подальшому особистому спілкуванні. Тобто на початок XX століття подібні оголошення вже остаточно почали відігравати роль комунікаційних «фільтрів», які дозволяли відсіяти частину незацікавлених та знайти найкращий варіант для обох сторін без необхідності особисто спілкуватися.

3.2. Практики пошуку роботи та міжособистісної комунікації на сторінках газети «Южный край»

Пошук роботи був ще однією важливою сферою повсякдення, де оголошення в періодиці могли допомогти робітнику та роботодавцю відшукати одне одного без особистої комунікації. Звісно, пошук роботи був актуальним лише для категорії населення, яка займалася найманою працею чи приватним підприємництвом, і в основному в приватних осіб. Знайти гарну роботу для людини кінця 19 – початку 20 століття, яка займалася найманою працею, означало не тільки отримати пристойні умови роботи, але й можливість забезпечити себе та свою родину, що робило пошук роботи надзвичайно важливим для забезпечення стабільного та безпроблемного повсякдення. Одна з історій, опублікована в рубриці «Дрібниці життя» в 1909 році, описує схему махінацій, через яку кандидати на роботу на залізній дорозі в Харкові були

¹ Жилища рабочих. Местная хроника // Южный край. 1904. № 8153. С. 4.

² Боженко А. Формування міського способу життя у другій половині XIX – на початку XX століття (на матеріалах м. Харкова). Харків, 2018. С. 91–92.

змушені платити за можливість влаштуватися туди на роботу.¹ Кількість оголошень такого типу також зростала з роками – за тридцять років з 1882 до 1912 років загальна кількість оголошень про пошук роботи на випуск зросла в 30 разів (Дод. 6). При тому оголошення публікувалися як потенційними робітниками, так і роботодавцями, які шукали собі відповідний персонал. Пропонували та шукали роботу як чоловіки, так і жінки – в перші роки видання «Южного края» переважають оголошення від чи для чоловіків, але до 1900-х років кількість оголошень від чи для чоловіків та жінок стає майже рівним (Дод. 6).

При тому спостерігається закономірність, коли жінок запрошували на посади приблизно втричі частіше, ніж чоловіків, проте чоловіки самі пропонували свої послуги в півтора чи два рази частіше, ніж жінки (Дод. 6). В випусках після середини 1890-х року зустрічається незначний відсоток оголошень, де одночасно шукала роботу сімейна пара. Зокрема, випуску вихідного дня 1908 року з 252 оголошень про пошук роботи лише в 2 роботу шукала сімейна пара, а в одному роботу разом шукали подруги.² Тобто в основному роботу шукали чи пропонували одній людині, де обов'язково вказувалася стать. Оголошень, де роботодавцю не була важлива стать, надзвичайно мало – зокрема, в випуску вихідного дня 1909 року лише в одному оголошенні з більш ніж двохсот не вказана стать затребуваного співробітника.³ Особисті якості також грали роль у виборі співробітників – найпоширенішими були «простіше» та «добре розуміючий/а» (Дод. 7)

Значно більший відсоток оголошень запрошував на роботу неповнолітніх шукачів. Ця цифра також зростала з роками відповідно до зростання кількості інших оголошень, до прикладу, у 1895 році на випуск вихідного дня припадало 1 оголошення з пошуком неповнолітнього хлопчика в учні кравцю,⁴ а вже у 1905 році було 7 оголошень про пошук чи бажання отримати роботу

¹ Журналист. Мелочи жизни // Южный край. 1909. № 9589. С. 7.

² Объявления // Южный край. 1908. № 9492. С. 8–9.

³ Объявления // Южный край. 1909. № 9792. С. 8–9.

⁴ Объявления // Южный край. 1895. № 5052. С. 5.

неповнолітніми.¹ Законодавство Російської імперії, яке забороняло підлітками працювати на шкідливих виробництвах та обмежувало час їх роботи на підприємствах, ніяк не обмежувало можливість винаймати дітей та підлітків для виконання побутових робіт чи для допомоги чи навчання в ремісників.² Тож приватні особи, які бажали винайняти собі дівчинку, яка стежила за дітьми чи хлопчика, який би допомагав по господарству, не порушували закон й могли платити меншу зарплатню за ті самі послуги дитині, ніж дорослому. Тобто це була вигідна практика для роботодавців, а для неповнолітніх робітників чи робітниць це була можливість отримати досвід та навіть професійну освіту, яку вони не могли б отримати за інших умов.

Можливість отримання досвіду дітьми, звичайно, не применшує, що робота неповнолітніх часто була негуманною практикою, небезпечною та шкідливою для юних робітників. Спогади Христини Алчевської вказують, що якість життя та навіть можливість отримати освіту для таких дітей часто напряду залежала від їх стосунків з роботодавцями. Вона описує яскравий випадок, коли господиня забороняла працюючій на неї дівчинці ходити в недільну школу без жодних пояснень,³ та зворотній, коли роботодавиця, яка раніше навчалася в Алчевської, привела двох своїх робітниць-підліток на навчання до неї.⁴ Але найбільше на беззахисне становище дітей-робітників в ремісничих майстернях та їх пряму залежність від роботодавця вказує одна з кількох статей автора під псевдонімом М-р А. С-в в випуску за 1895 рік. В цій статті автор яскраво описує становище малолітніх учнів та учениць в майстерні кравця, які отримували вкрай малу, на думку автора, заробітну платню, виконували важку роботу в приміщеннях з поганим освітленням змінами по 14-16 годин, що значно шкодило стану їх здоров'я. При тому якщо

¹ Объявления // Южный край. 1905. № 8562. С. 6–7.

² Олійник О. Історія розвитку трудових відносин в другій половині XIX - на початку XX ст. в Україні. URL: https://www.researchgate.net/publication/350740310_Istoria_rozvitku_trudovih_vidnosin_v_drugij_polovini_XIX_-_na_pocatku_HH_st_v_Ukraini (від 12.08.2025)

³ Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1912. С. 13.

⁴ Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1912. С. 233.

дітям не щастило, вони могли стати беззахисними жертвами жорстокого поводження господаря, який фактично не відповідав перед законом, який захищав дітей на промислових підприємствах.¹ Подібна стаття підтверджує, що якщо дитяча праця багатьма сприймалася як частина життя, то погане ставлення до працівників-дітей та їх беззахисність викликала обурення.

Пік пошуку роботи, як і пошуку житла, припадав на серпень-вересень, коли багато робітників прибували з сіл в пошуках роботи на зимовий сезон. З часом перелік професій, представлених в рубриці «Оголошення», тільки збільшувався. Зокрема, в вересневому випуску 1881 році на сторінках «Южного края» в формі оголошень та реклами було представлено 2 професії,² в 1895 році вже 8 професій,³ в 1905 – 35 професій⁴ та в 1910 – 48 професій різних напрямів.⁵ На 1913 рік в випуску вихідного дня газети «Южный край» було представлено 66 професій, серед яких 6 належали до сфери освіти та виховання, 4 професії належали співробітникам медичної сфери, 20 професій охоплювали домашнє обслуговування, 15 професій в сфері фінансів та торгівлі, 2 мистецькі професії, 19 професій складали робітники та робітниці підприємств різної кваліфікації, ремісники та різноробочі.⁶ Подібне урізноманітнення професій, представлених в оголошеннях на сторінках газети «Южный край», не свідчить про фактичне зростання переліку професій в Харкові, оскільки ті ж Д. Багалій та Д. Міллер в своїй праці наводять всі згадані в газеті на 1913 рік професії, окрім шофера, ще за даними перепису першої половини XIX століття,⁷ а наведені ними дані перепису 1897 року налічують 218 різних професій, серед яких лише 66 вказані в оголошеннях в газеті.⁸ Швидше згадана раніше закономірність доводить, що роль періодики в пошуку роботи зростала разом з модернізацією міста та розширювалася на нові галузі з часом. Також, окрім

¹ М-ръ А. С-въ. Закон о женском и детском труде... // Южный край. 1895. № 5138. С. 1.

² Объявления // Южный край. 1881. № 238. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1895. № 5040. С. 1, 4.

⁴ Объявления // Южный край. 1905. № 8568. С. 1, 6–7.

⁵ Объявления // Южный край. 1910. № 10089. С. 2-3, 9–11.

⁶ Объявления // Южный край. 1913. № 11602. С. 2-3, 9–11.

⁷ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 144–146.

⁸ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 151–159.

урізноманітнення професій, вже в 1910-х остаточно формуються нові способи пошуку роботи – через професійні організації та спілки, агентства та спеціалізовані контори. Зокрема, в серпневому випуску за 1912 рік можна побачити рекламу трьох таких агентств, які пропонували свої послуги з пошуку домашньої прислуги.

Однією з найбільших категорій кваліфікованих працівників, які шукали роботу через «Южный край» викладачі та викладачки, репетитори, гувернантки та бонни. Серед них постійною категорією шукачів роботи репетиторами були студенти, гімназисти та випускники цих навчальних закладів, проте у відсотковому співвідношенні кількість надісланих ними оголошень зменшувалася відповідно до урізноманітнення за професіями. Зокрема, у 1881 році оголошення від студентів складали 30 % від загальної кількості оголошень про пошук роботи,¹ у 1894 – 25 %, ² а у 1904 – 7 %.³ Пропозиції для репетиторства подавалися в різній формі: студент міг «шукати уроків»,⁴ бути досвідченим репетитором⁵ чи готувати до екзаменів або вступу.⁶ Поодинокі в випусках, особливо 1900-х років, зустрічаються оголошення, коли студенти шукали або їм пропонували роботу за квартиру зі столом⁷ чи навіть лише стіл та стілець.⁸ Додатково до низької ціни своїх послуг, студенти намагалися коротко представити свої компетенції, зокрема, в номері за 1908 рік було 8 оголошень від студентів-технологів, які пропонували заняття з математики, фізики та російської мови, 11 оголошень від студентів університетів, які готові були готувати учнів закладів середньої освіти до іспитів, троє з цих студентів додатково презентували себе як студенти-медалісти, двоє випускників

¹ Объявления // Южный край. 1881. № 219. С. 4.

² Объявления // Южный край. 1894. № 4680. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1904. № 8183. С. 5-6.

⁴ Уроков ищет студент-технолог. Объявления // Южный край. 1905. № 8574. С. 5.

⁵ Студент университета, опытный репетитор готовит и репетирует по всем предметам. Объявления // Южный край. 1905. № 8574. С. 5.

⁶ Студент-ветеран специально готовит на 1 и 2 разряд и юнкерское училище. Объявления // Южный край. 1905. № 8579. С. 7.

⁷ За стол и квартиру и все прочее предлагаю студенту готовить двух детей. Объявления // Южный край. 1905. № 8574. С. 5.

⁸ За стол со стулом готов давать уроки. Объявления // Южный край. 1904. № 8183. С. 5.

юнкерських училищ, які пропонували готувати до всіх іспитів у цей навчальний заклад.¹

Оголошення від гімназисток, курсисток та випускниць цих навчальних закладів, які бажали бути вчительками та репетиторками, починають публікуватися пізніше, приблизно наприкінці 1890-х на початку 1900-х років, і поширення набувають вже в 1910-х роках, хоч і меншого, ніж оголошення від чоловіків. Зокрема, на номер 1913 року припадало 5 оголошень від курсисток в порівнянні з 30 оголошеннями від студентів.² При тому це свідчить не про відсутність жінок в освіті, а про розширення можливостей для них, оскільки бонни та гувернантки користувалися послугами «Южного края» ще з початку його видання. Але з розширенням можливостей для жіночої освіти відповідно зросла й різноманітність оголошень. Коли в 1882 році були представлені оголошення від вчительки іноземних мов та класної дами,³ у 1894 році були представлені оголошення від 2 гімназисток, які бажали бути бонною та репетиторкою,⁴ у 1902 році були представлені директорки (2 оголошення), вчительки мов (2 оголошення) та бонни (2 оголошення),⁵ у 1912 були представлені вчительки (6 оголошень), студентки та випускниці іноземних університетів (3 оголошення), бонни (4 оголошення) та репетиторки (3 оголошення).⁶

Домашня прислуга, оголошення про пошук роботи від якої почали публікуватися в «Южный край» приблизно з середини 1880-х, до 1900-х років стала найбільшою категорією шукачів роботи через газету. Кількість осіб, зайнятих в домашньому обслуговуванні на момент перепису 1897 року в Харкові, становила 21 483 особи обох статей,⁷ що становило близько 12 % від загальної кількості населення міста за переписом.⁸ Серед них як за переписом,

¹ Объявления // Южный край. 1908. № 9458. С. 8.

² Объявления // Южный край. 1910. № 10059. С. 8.

³ Объявления // Южный край. 1882. № 562. С. 4.

⁴ Объявления // Южный край. 1894. № 4681. С. 4.

⁵ Объявления // Южный край. 1902. № 7461. С. 6.

⁶ Объявления // Южный край. 1912. № 10927. С. 9.

⁷ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 152.

⁸ Первая всеобщая перепись Российской империи 1897 года. Харьковская губерния / под ред. Н. Тройницкого. Санкт-Петербург, 1904. С. 5.

так і за оголошеннями більшість складали жінки (67 % за переписом 1897 року¹ та 60 % відсотків за оголошеннями в вересневому випуску того ж року),² які займали позиції економок, компаньйонки, кухарок, прачок, нянь, покоївок та помічниці по дому. Чоловіки також займали посади при приватних господарствах, працюючи садівниками, конюхами, кучерами, поварами, лакеями, двірниками та швейцарами. В відсотковому співвідношенні з усіх оголошень про пошук домашньої прислуги на випуск «Южного края» 1913 року припадало 84 % оголошень від жінок чи з пошуком жінок та 16 % з пошуку чоловіків для домашньої роботи. Серед них 8 % складали помічниці по господарству, компаньйонки та економки, 5 % - прачки, 8 % - няні та мамки, 29 % - прислуга «за одну» (виконували обов'язки одразу і кухарки, і покоївки, і в деяких випадках няні чи компаньйонки), 8 % - покоївки, 26 % - кухарки та повари, 9 % - двірники, 3 % - швейцари, 3 % - лакеї та 1 % - садівники.³

При пошуку роботи та робітників в домашнє господарство як робітники, так і роботодавці покладалися на наявність чи відсутність рекомендацій, сімейний статус особи, грамотність, особисті якості та особливості послуг, які міг надати майбутній слуга. Серед загальної кількості оголошень про пошук слуг на випуск 1905 року в 19 % відсотках оголошень було зазначено наявність чи вимога від роботодавця щодо рекомендації, в 40 % відсотках було надано детальний опис наявних навичок, в 22 % відсотках оголошень був зазначений сімейний статус, у 9 % - грамотність. Загалом з загальної кількості 90 % оголошень мали додатковий опис та характеристики, окрім посади або спеціальності.⁴

Пошук роботи робітниками чи ремісниками через періодику відбувався в достатньо обмежених кількостях, особливо якщо порівнювати з професіями вчителя чи домашньою прислугою. До 1890-х років оголошення від ремісників та робітників не надходили в газету, а в 1890-х кількість оголошень з пошуку

¹ Багалій Д., Міллер Д. Історія Харкова за 250 років його існування... С. 152.

² Объявления // Южный край. 1897. № 5724. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1913. № 11555. С. 9.

⁴ Объявления // Южный край. 1905. № 8444. С. 6.

роботи ремісниками та робітниками навіть в сезон (серпень-вересень) складало 1-2 на випуск.¹ Справжнього поширення оголошення від цієї категорії найманих працівників, особливо швачок та кравців, набувають в 1900-ті роки, а в 1910-ті до них доєднуються й інші спеціальності, в тому числі й фабричні, які до того в газеті не зустрічалися. Найбільшу кількість шукачів серед цієї категорії складали швачки та кравці, які на 1900-ті роки в залежності від спеціалізації шукали роботу як на приватних підприємствах, так і в невеликих майстернях, мануфактурах та крамницях. На 1910 рік основними характеристиками, яка зазначалася в оголошеннях швачок та кравців, був досвід роботи чи його відсутність – вказано в 45 % оголошень та спеціалізація (верхній одяг, білизна, корсажі, спідниці) – в 69 % оголошень (з тими, в яких досвід та спеціалізацію було вказано одночасно).² Серед інших категорій ремісників та робітників в тому ж номері «Южного края» публікували свої оголошення кочегари, як на підприємства, так і для приватних господарств (2 оголошення) та слюсарі (1 оголошення),³ в іншому номері за той же місяць і рік були подані оголошення від перукарів, машиністів та копіювальників (по 1 оголошенню).⁴ Але в порівнянні з оголошеннями від співробітників в сфері освіти та домашнього обслуговування до 1914 року їх кількість все одно лишалася незначною.

Оголошення з пошуком роботи в сфері торгівлі, фінансах, бізнесі та журналістиці також масово з'являються на сторінках «Южного края» з кінця 1890-х років та набувають справжнього поширення з середини 1900-х. На 1910 рік через «Южный край» шукали роботу бухгалтери (2 оголошення), кореспонденти (1 оголошення), керуючі як нерухомістю, так і на підприємствах (3 оголошення), стенографісти та стенографістки (2 оголошення), касири та касирки, продавці та продавчині (7 оголошень разом), конторники та

¹ Объявления // Южный край. 1894. № 4697. С. 1, 4.

² Объявления // Южный край. 1910. № 10084. С. 10.

³ Объявления // Южный край. 1910. № 10084. С. 10.

⁴ Объявления // Южный край. 1910. № 10100. С. 8–9.

конторниці (5 оголошень).¹ Крім того, варто враховувати чисельну категорію осіб, для яких реклама була одним з вкладень та одночасно забезпеченням їх доходів. Тому варто враховувати, що власники закладів стаціонарної торгівлі, аптек, закладів громадського харчування та інші приватні підприємці забезпечували собі зайнятість завдяки рекламі своїх торгових марок. Актори, музиканти, танцівники, художники та скульптори також могли як рекламувати свої послуги безпосередньо,² так і розповсюджувати інформацію про свої майстерні або студії,³ чи отримувати роботу завдяки рекламі заходів, в яких брали участь.

Окрім підприємців та митців, активно використовували закупівлю постійної реклами на сторінках газети лікарі, акушерки, повивальні бабки, знахарі та аптекарі. Найчастіше це були спеціалісти з різним рівнем освіти, які вели свою приватну практику з тих чи інших причин. На номер 1910 року була представлена реклама від 50 лікарів, масажистів, акушерок та повивальних бабок, серед яких найбільше були представлені спеціалісти з акушерства та гінекології (15 оголошень) та спеціалісти зі стоматології (10 оголошень).⁴ Окрім них, в газеті рекламували свої послуги лікарі зі шкірних та венеричних хвороб, зі хвороб вух, горла та носа, хірурги та остеопати, масажисти та представники альтернативної медицини, представленим методом якої на сторінках газети 1910 року було лікування електричним струмом. Враховуючи, що Олександрівська міська лікарня, навіть попри її постійну розбудову, максимально мала лише 500 ліжок⁵ при більш ніж 120-тисячній кількості населення Харкова без приватних лікарень цього було б точно недостатньо. Можна припустити, що з повільним розвитком медичної інфраструктури в Харкові багато містян зверталися або до приватної практики, або до представників альтернативної медицини, аби впоратися з хворобами чи покращити своє здоров'я.

¹ Объявления // Южный край. 1910. № 10084. С. 9.

² Пианистка М. М. Гвоздикова. Объявления // Южный край. 1910. № 10084. С. 3.

³ Танцы новейшие приглашаю преподавать... Объявления // Южный край. 1910. № 10084. С. 9.

⁴ Объявления // Южный край. 1910. № 10086. С. 2–3, 7.

⁵ Робак І. Перша міська лікарня Харкова: історія в півтора століття // Краєзнавство. Київ. № 1–2. 2016. С. 4.

Отже, пошук роботи був однією з найважливіших форм комунікації через газетні оголошення та рекламу в Харкові 1880-1910-х років, оскільки дозволяв містянам забезпечити своє фінансове становище без безпосередніх знайомств в місті. Актуальною ця форма комунікації була для осіб обох статей різного віку та матеріального становища, в контексті пошуку роботи здебільшого для представників різночинців та міської інтелігенції, купецтва та підприємців, ремісників, міщан та робітників, а в контексті найму для дворянства, купецтва, приватних підприємців та частини інтелігенції (власників аптек, директорів та директрис шкіл, банкірів, тощо). Очевидно, що ця форма комунікації зі зростанням населення та площі Харкова ставала тільки важливішою, що підтверджує статистика оголошень в «Южном крае», яка демонструє стійке зростання як кількості, так і різноманіття цієї категорії оголошень. Окрім того, через своїх репортерів «Южный край» надавав простір для спілкування про проблеми повсякдення найманих робітників та робітниць, які включали переробіток, низьку оплату праці та проблеми соціального страхування.

Міжособистісна комунікація з інших приводів через газету також відбувалася. Одним з найбільш поширених приводів для такої комунікації були загублені чи забуті речі. Найчастіше губили дрібні предмети – гроші,¹ документи та ключі,² листи, креслення, фотокартки чи інші особисті папери,³ гаманці,⁴ годинники,⁵ невеликі прикраси,⁶ рідше особисті речі,⁷ сумки чи валізи.⁸ На відміну від раніше згаданих оголошень, публікація оголошень про втрату речей напряду залежала від обставини, що відбулася, так само як некрологи. Тож закономірності публікації таких оголошень відстежити вкрай важко, окрім того, що зі збільшенням кількості населення та загальним

¹ Утерян 17 января бумажник с деньгами и письмами... Объявления // Южный край. 1899. № 6197. С. 4.

² Утеряны ключи на Николаевской площади... Объявления // Южный край. 1899. № 6198. С. 4.

³ Утеряна 31 мая фотографическая визитная карточка мальчика и квитанция от Федецкого... Объявления // Южный край. 1899. № 6325. С. 4.

⁴ Утерян кошелек 6 октября вечером... Объявления // Южный край. 1899. № 6450. С. 4.

⁵ Утеряны 16 апреля при выходе из Лютеранской церкви дамские золотые часы... Объявления // Южный край. 1899. № 6283. С. 4.

⁶ Утерян браслет в оперном театре... Объявления // Южный край. 1899. № 6216. С. 4.

⁷ Утеряно пальто детское белое... Объявления // Южный край. 1899. № 6443. С. 3.

⁸ Утеряна дамская сумочка з 2 серебряными часами и деньгами... Объявления // Южный край. 1899. № 6367. С. 4.

зростанням ролі періодики таких оголошень ставало більше. В звичайному буденному номері за 1909 рік¹ могло бути опубліковано більше оголошень про втрачені речі, ніж в 1899 році за місяць, що могло свідчити як про зростання кількості загублених речей через постійне зростання кількості населення, так і поширення популярності практики розміщення оголошень в газети.

Закономірністю було й те, що через періодику шукали речі, втрачені в місцях громадського користування, часто на центральних вулицях, в «конці», в театрі, в міських парках, та лише ті речі, які становили цінність для їх господарів. Саме тому найчастіше шукали документи, гроші, цінні папери, прикраси та годинники, оскільки добробут власника часто міг напряду залежати від цих речей та можливі витрати на оголошення в газету вартували менше, ніж втрата речі. Це пояснює й тон оголошень, які часто або детально описували обставини втрати,² або пропонували грошову винагороду за знайдене.³ Також за потреби через «Южный край» можна було домовитися про позику чи надання в борг грошей без посередництва банківських установ. В випуску вихідного дня за 1910 рік присутні 13 оголошень, які або пропонували позику, або просили про надання позики. Суми, вказані в оголошеннях, окрім двох, де вони не конкретизувалися, різнилися від 3 тисяч рублів до 80 тисяч рублів.⁴ Для розуміння, сума в 80 тисяч рублів на 1910 рік, якщо розраховувати за золотим еквівалентом 0,77 грамів за рубль, дорівнювала б приблизно 49 мільйонам гривень зараз, тобто ці позики були призначені здебільшого для підприємців чи майбутніх власників нерухомості. Таким чином, оголошення про пошук втраченого та грошові позики виконували конкретну функцію за нагальної потреби, допомагаючи шукати загублене в великому місті чи отримати гроші, що відображалось в їх формі та змісті.

Також варто коротко згадати про різноманітні скарги, погрози, подяки, побажання та пожертви через газети, які були представлені в інших рубриках

¹ Объявления // Южный край. 1909. № 9603. С. 8.

² Утерян 29 января кошелек с деньгами и расписка, выданная двумя лицами, по дороге от Романенка до Акимова... Объявления // Южный край. 1909. № 9603. С. 8.

³ 30 рублей вознаграждения. Серьга утеряна 31 января... Объявления // Южный край. 1909. № 9603. С. 8.

⁴ Объявления // Южный край. 1910. № 10100. С. 10.

видання, але також в певній мірі були інструментом міжособистісної комунікації. Найбільше репрезентує цю тенденцію постійна рубрика «Листи в редакцію», яка слугувала безпосереднім каналом комунікації між співробітниками редакційної колегії та містянами, які могли висловити свої побажання та зауваження до співробітників газети. До прикладу, в липні 1894 року в цій рубриці було розміщено листа від І. Флота, який виправляв відомості про пана Кіткевича з Великої Данилівки, неправильно трактовані в «Місцевій хроніці»¹. Або ж можна навести скаргу про негуманний відлов собак з харківських вулиць, опубліковану О. Васильєвим у березні того ж року, яка яскраво описує жахаючий епізод з міського повсякдення, аби звернути увагу громадськості на проблему.² За роки свого видання редакція газети використовувала свій авторитет, аби збирати пожертви на користь малозабезпечених категорій населення. Зі звітності за 1912 рік, яка публікувалася редакцією в «Місцевій хроніці», можна побачити пожертви на користь бідних від десяти осіб, більшість з яких вирішили залишитися анонімними.³ Оскільки їх імена публікувалися або лишалися анонімними, це був вибір кожного благодійника для його репутації та соціального статусу.

Окрім того, щоб допомогти іншим, через «Южный край» можна було попросити про допомогу у всієї міської громадськості. На це вказує анонімне оголошення від чоловіка, який очевидно опинився в скрутному становищі у 1882 році⁴ та оголошення з проханням допомогти сліпому з Томську повернутися додому.⁵ Самозванці, які створювали образ людей в скрутному становищі та заробляли на доброті містян були розповсюдженими в Харкові,⁶ тому наскільки читачі газети довіряли таким оголошенням та допомагали тим, кого не могли знати особисто через газети, припустити важко. Але подібна

¹ Председатель управы П. Флота. Письмо к редактору // Южный край. 1894. № 4487. С. 2.

² Васильев О. Письмо к редактору // Южный край. 1894. № 4526. С. 2.

³ Пожертвования. Местная хроника // Южный край. 1912. № 10674. С. 4.

⁴ Нахожусь в настоящее время положительно без всяких средств к жизни... Объявления // Южный край. 1882. № 643. С. 4.

⁵ Вниманию добрых людей. Объявления // Южный край. 1894. № 4537. С. 4.

⁶ Самозванка. Местная хроника // Южный край. 1897. № 5789. С. 3.

можливість існувала, що демонструє велику кількість можливості та простір, який надавали газети для комунікації.

Таким чином, зі зростанням кількості населення та площі Харкова внаслідок урбанізаційних процесів, частина з буденних практик комунікацій, які не обов'язково включали особисте спілкування на їх першому етапі, поступово перейшли в періодичну пресу. Впродовж 1880-1900-х роль практик комунікації в газетній періодиці стрімко зростає, що корелювалося зі зростанням площі міста та кількості населення, що можна сприймати як ознаку модернізації міського простору. Можна зробити висновок, що комунікація між харківцями в періодиці здебільшого мала вузьке призначення та була спрямована на вирішення конкретних буденних проблем – пошук житла, пошук роботи, знайдення загубленої речі, вирішення проблеми чи скарги. У цьому контексті формалізація та шаблонність комунікації через оголошення, яка поступово оформилася в 1900-х роках, не виступала обмежуючим фактором, а швидше допомагала організувати та пришвидшити комунікацію в місті, яке стрімко розвивалося. При тому комунікація журналістів та оглядачів з аудиторією щодо практик чи проблем повсякдення мала ширший, більш аналітичний чи компілятивний характер, оскільки переслідувала мету викликати емоційний відгук чи роздуми в аудиторії. Звісно, оскільки цей вид комунікації існував в публічному просторі, він ніс ідеологічне забарвлення, але окрім цього й особистий досвід, який надає можливість детальніше ознайомитися з буденним життям Харкова. Загалом обидва ці напрями комунікації виконували свої функції в буденному житті Харкова межі XIX-XX століття, допомагаючи містянам вирішувати свої повсякденні проблеми в великому місті.

РОЗДІЛ 4. ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ ТА ДОЗВІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЙ КРАЙ»

4.1. Практики споживання на сторінках газети: відображення розвитку стаціонарної торгівлі та сфери обслуговування Харкова в 1880-1914 рр.

Межа XIX – XX ст. на теренах Підросійської України відзначалася як епоха змін у культурі споживання, яка була пов'язана як з процесами урбанізації, так і з модернізаційними змінами. Головним маркером змін в містах, у тому числі і в Харкові, став розвиток постійної стаціонарної торгівлі нарівні з іншими формами, які існували до того. Як зазначає у своїй статті І. Шконда, споживання як вид діяльності пов'язане як з суспільними нормами, так і з особистісними характеристиками, тому практики споживання можуть виступати інструментами конструювання ідентичності нарівні з іншими практиками.¹ Яскравим маркером в газеті щодо змін в культурі споживання в

¹ Шконда І. Теоретичні підходи до соціологічних досліджень практик споживання // Соціологічні студії. Київ. 2015. 1 (6). С. 37.

Харкові був розвиток рекламних оголошень. Реклама часто подавалася більш крупним шрифтом та в більшому форматі, ніж оголошення, багато рекламних оголошень мали яскраві ілюстрації. До 1900-х років реклама охоплювала всі існуючі сфери споживання від одягу, взуття та харчування до дозвілля та розваг (Дод. 8). Василій Іванов в 1896 році писав про рекламу як про новий вид літератури, який захоплював місто з велетенською швидкістю та міг виступати інструментом для шахраїв та аферистів.¹

У «Южном крае» в порівнянні з іншими великими новинно-інформаційними виданнями, такими як «Утро» та «Харьковские губернские ведомости», на один випуск в середньому публікувалося більше реклами. До прикладу, на один номер вихідного дня 1913 року в номері «Харьковских губернских ведомостей» було опубліковано 26 рекламних оголошень,² в випуску «Утра» було опубліковано 130 рекламних оголошень,³ а в випуску «Южного края» - 209 рекламних оголошень.⁴ Це свідчить про популярність видання як простору для публікації рекламних оголошень та про політику редакції, яка заохочувала рекламодавців. Тому «Южный край» є одним з найбільш репрезентативних джерел щодо розгляду реклами в Харкові межі XIX – XX ст.

На кінець XIX століття рекламні оголошення свідчили про те, що в Харкові можна було придбати тканину,⁵ пошити вбрання на замовлення та придбати готовий фабричний одяг.⁶ Магазины могли мати широку спеціалізацію, тобто продавати як готовий одяг, так і тканини, так і пропонувати лише тканини, або лише пошив на замовлення, коли тканину треба було купляти в іншій крамниці чи замовляти закордоном. Стратегія, яку обирав кожен містянин, ймовірно залежала від бюджету родини (дворянські та

¹ Шпилька (Иванов В). Проза жизни // Южный край. 1896. №5242. С. 2.

² Объявления // Харьковские губернские ведомости. 1913. № 1374. С. 1, 6.

³ Объявления // Утро. Харьков. 1913. № 2075. С. 1–2, 8–10.

⁴ Объявления // Южный край. 1913. № 11615. С.1–3, 11–14.

⁵ Гамбургский магазин... большой выбор различных... материй, принимаются заказы... огромный выбор летних платьев. Объявления // Южный край. 1882. № 504. С. 4.

⁶ Прусский магазин на Николаевской площади 15...извещает, что по случаю прекращения торговли готовым мужским платьем назначается окончательная распродажа... Объявления // Южный край. 1882. № 504. С. 4.

купецькі родини швидше замовляли собі одяг, ніж купляли готове фабричне вбрання) та вмінь господині вдома шити (вибір готового одягу чи тканини). Бо, коли в сільських родин в той же період ще могли забезпечувати себе одягом своїми силами, то в місті в працюючих жінок часто не було часу та можливості, аби витратити на пошив власного одягу. Основними стратегіями магазинів одягу та майстерень з пошиву для продажу своїх товарів були оголошення розпродажу,¹ наголос на низьку ціну,² на якість чи імпортне походження товару,³ а також на новизну та актуальність фасону чи моделі.⁴ Таким чином, ці оголошення охоплювали дві основні аудиторії з різним рівнем достатку: тих, хто шукав одяг за зниженою ціною без наголосу на його якість та актуальність та тих, хто готовий був платити більше, аби отримати якісні та модні речі.

Аптеки та аптекарські склади наприкінці XIX – на початку XX століття мали настільки ж важливу роль, продаючи низку медичних та косметичних товарів. За путівником 1915 року в Харкові налічувалося Оголошення в «Южном крае» надають досить повне розуміння про асортимент товару в цих аптеках. Зокрема, реклама аптечного складу П. Груздева у 1881 році вказує такий перелік товарів: мінеральні води, солі для ванн, сифони для газування напоїв, захисну смолу (клей) для дерев, рідку ваксу для чищення взуття, мило, крохмаль, препарат гальманін (суміш тальку з оксидом цинку та смолами, застосовується і зараз) від пітливості, дерев'яне масло, розчин оцту, засоби від шкідників, засоби від шкірних хвороб, вино, папір для фотографії та проявники, консерви та шоколад, хірургічні та лабораторні інструменти, вугільні фільтри для води, засоби для ароматизації повітря та широкий перелік косметичних

¹ Магазин Кондырева. С 10-го сентября назначается распродажа... Объявления // Южный край. 1913. № 11615. С. 1.

² Дамские шляпы мадам Глинской...по крайне дешевым ценам. Объявления // Южный край. 1913. № 11615. С. 13.

³ Магазин Губенко. Привезены лучшие модели шляп с модных домов Парижа. Объявления // Южный край. 1913. № 11615. С. 1.

⁴ Мария Степановна Коп. Новейшие заграничные модели получены... Объявления // Южный край. 1913. № 11615. С. 1.

засобів, як доглядові, як мила та зубні порошки, так і декоративні, у тому числі парфуми, фарби для волосся, пудри та рум'яна.¹

Косметичні та доглядові засоби становили значну частку торгівлі аптек та інших магазинів, а також активно рекламувалися на сторінках харківських газет. За матеріалами більш пізніх випусків можна скласти повну картину догляду за собою заможної частки населення Харкова. До прикладу, якщо розглядати номер «Южного края» в липні 1914 року, то можна побачити рекламу пудр, парфумів, мила та засобів для маскування недоліків на обличчі.² До того ж, в інших випусках газети за червень того ж року можна побачити фігури в повний ріст, одягнені за модою 1910-х років, що докладалися до загального образу, який пропонувала споживачу сама газета через вибір рекламодавців та розміщення самої реклами.³ Увесь цей комплекс доглядових засобів сприймався громадськістю як необхідність та важливий маркер статусу, що свідчить не тільки про буденну необхідність цих засобів, а й про відповідний соціальний тиск та очікування суспільства. Реклама засобів для боротьби з ожирінням⁴ також підтверджувала цей образ худого, доглянутого та гарно одягнутого тіла, який вже на початку XX століття вважався еталоном краси.

Якщо проводити аналогії з сучасністю, то за цим переліком товарів аптеки та аптекарські склади Харкова кінця XIX століття могли виконувати роль медичного, косметичного та господарського магазину одночасно. Багато ліків виготовлялися безпосередньо при аптеках, і, за доповіддю харківської фармацевтичної спілки в 1882 році, їх виготовлення могло покладатися на недосвідчених практикантів, а не на професійно підготовлених фармацевтів, що викликало ризики при їх споживанні.⁵ Більш того, попри, на перший погляд, широкий асортимент аптек, завіз чи виготовлення конкретних ліків залежало

¹ Склад аптекарских товаров П. Груздева на Николаевской площади... Объявления // Южный край. 1881. № 229. С. 4.

² Объявления // Южный край. 1914. № 12157. С. 1–2, 11.

³ Редкий случай. В первый раз в Харькове... Распродажа. Объявления // Южный край. 1914. № 12118. С. 12.

⁴ Средство против ожирения. Объявления // Южный край. 1914. № 12157. С. 12.

⁵ 15 марта в 9 часов утра в гостинице Бельвю состоялось заседание харьковского фармацевтического общества... Местная хроника // Южный край. 1882. № 420. С. 1.

напрямую від аптекарів та фармацевтів, які там працювали. Цим пояснювалася більшість рекламних оголошень лікарських препаратів 1880-х років, які спиралися на особисту рекомендацію конкретного лікаря чи фармацевта. До прикладу, в номері за 1882 рік за особистою рекомендацією рекламувався порошок гуарани (тропічна рослина, зараз сприймається як харчова добавка) від головного болю.¹ Тоді ж починають з'являтися перші торгові марки, які умовно можна назвати брендами, коли назва марки говорила сама за себе, до прикладу, «Келерська ароматна вода».² В багатьох оголошеннях, які рекламували лікарські засоби, ставився наголос на справжність та автентичність товару, його ефективність та попередню репутацію.

Пояснення тому, що в багатьох рекламних оголошеннях ставився наголос на справжність товару, легко знайти в харківському повсякденні. Фальсифікація товарів, яку один з оглядачів «Южного края» красномовно назвав одним з найбільш яскравих явищ XIX століття,³ була фактором в споживчому досвіді кожного містянина. Тож, окрім необхідності уникати зіпсованого чи неналежно використаного товару, споживачам потрібно було за можливості уникати підробок. Ще в 1882 році М. Сумцов в своїй статті на сторінках «Южного края» наголошував на масштабі фальсифікацій у Харкові, стверджуючи, що дитячі іграшки могли виготовлятися зі спресованої землі замість дерева, в борошно підмішували крейду, молоко розводили водою, в чай додавали використану заварку, в шоколад додавали борошно чи перемолоте лушпиння.⁴ Вміння обирати якісний товар та уникати обману було суттєвою навичкою у харківському повсякденні межі XIX-початку XX ст., оскільки в більшості продавці фальсифікованого товару уникали відповідальності. Підробка деяких товарів та продуктів часто залишалася на рівні чуток та легенд без можливості підтвердити чи спростувати, що докладалося до міського фольклору. Особливо від такого «страждало» молоко, яке за чутками та на

¹ Д-р Вуд. Стороннее сообщение: я избежал мигрени, приняв порошок гуараны. Объявления // Южный край. 1882. № 478. С. 4.

² Келерская душистая вода. Объявления // Южный край. 1882. № 478. С. 4.

³ Мг S. Фальсификация // Южный край. 1895. № 4824. С. 3.

⁴ Сумцов Н. По поводу воскресных чтений для приказчиков // Южный край. 1882. № 436. С. 1.

практиці розбавляли водою, могли додавати до нього крейду, борошно, соду чи саліцилову кислоту, аби запобігти псуванню.¹

На розповсюдження фальсифікації в аптеках вказує кількість реклами з написами «справжні ліки», що справді було ще більш проблемним, ніж фальсифікація речей чи харчових продуктів. За матеріалами ревізій в містах Наддніпрянщини, фальсифікація ліків могла бути вкрай небезпечною для життя та здоров'я містян, оскільки в препарати могли потрапити такі небезпечні речовини, як ціанід калію чи миш'як.² При тому, як свідчить лист від харківського провізора Плотичера,³ навіть для аптек, які не займалися подібною фальсифікацією та дотримувалися тогочасних стандартів безпеки, чутки про фальсифікацію були вкрай шкідливими. При тому навіть за обмежених можливостей підтвердити чи спростувати наявність фальсифікації, явна підробка завжди завдавала їм збитків. Про це свідчить описаний в «Місцевій хроніці» випадок з підробкою квасу та мінеральних вод, коли підробка була настільки очевидною, що харківці перестали купляти продукт в таких виробників та продавців.⁴

Харчування, як базова частина життя людини, також була представлена на сторінках «Южного края» як в оголошеннях, так і в текстах інших газетних рубрик. Зокрема, у 1894 році в своїй «Нескінченній поемі» Василій Іванов жалівся на відсутність в Харкові закладів з дешевими обідами, окрім студентських їдалень, на нестачу «порядний» кухарок в господарствах та на те, що в більшості з родин інтелігенції жінки (а роль кухарів в сім'ї він покладав тільки на жінок) не вміють готувати нічого, окрім супу та котлет.⁵ Звісно, це було узагальненням та перебільшенням з боку автора, який орієнтувався виключно на свій досвід та переконання.

¹ Фальсификация пищевых продуктов получает у нас все большее развитие... // Южный край. 1894. № 4673. С. 1.

² Слово. Лекарственная дешевка и аптекарские лавки // Южный край. 1896. № 5187. С. 1–2.

³ Плотичер І. Письмо в редакцию // Южный край. 1899. № 6356. С. 3.

⁴ Фальсификация пищевых продуктов... Местная хроника // Южный край. 1904. № 8128. С. 4.

⁵ Шпилька (Іванов В.) Бесконечная поэма // Южный край. 1894. № 4753. С. 2.

Зокрема, у Харкові існували відносно доступні приватні їдальні та ініціативи з дешевими обідами ще з 1880-х років. Зокрема, в січні 1881 року в місті працювала дешева їдальня Н. Дондукової-Корсакової, в якій одну страву можна було замовити за 7 копійок, дві за 14 та обід з м'ясними стравами коштував 20 копійок, а також можна було випити каву з молоком та цукром.¹ Оскільки ця їдальня організовувалася на благодійних засадах, її звітність була публічною та вийшла друком в номері «Южного края» за березень 1881 року. За цією звітністю найбільшими витратами для цієї їдальні були закупівлі м'яса, хлібу/а, молока, коренеплодів та огірків, а також оплата персоналу.² При тому в середньому за день в їдальні обідало 443 людини за пільговими цінами, що засвідчувало ефективність установи в очах сучасників. У 1895 році на сторінках газети рекламувалася їдальня біля Харківського моста, де за обіцянками рекламодавця кожна страва коштувала по 10 копійок.³ Також на сторінках видання згадувалася єврейська їдальня, в якій у 1898 році подавалися обіди по 50 копійок за три страви та по 40 копійок за дві та вечері зі знижками для студентів.⁴ І хоча ця їдальня була найдорожчою з перелічених, але страви в ній були все одно доступніші, ніж в ресторанах міста, де один прийом їжі в 1898 році коштував від 60 копійок до 2 рублів.⁵

Попри це, проблеми з закладами громадського харчування в Харкові об'єктивно існували, навіть попри зусилля міських організацій зробити їх більш доступними та забезпечити вразливі категорії населення дешевими обідами. Основною проблемою було те, що ці дешеві їдальні були приватною ініціативою окремих осіб чи організацій на благодійницьких засадах, і трималися до того моменту, поки власники могли це забезпечити як грошима, так і приміщенням. Зокрема, у 1894 році їдальня «Спілки їдалень для малозабезпечених студентів міста Харкова»⁶ вимушена була тимчасово

¹ Дешевые обеды в Харькове // Южный край. 1880. № 24. С. 2.

² Нас просят поместить следующий отчет по столовой дешевых обедов... // Южный край. 1881. № 69. С. 2.

³ Дешевая столовая, 10 копеек каждое блюдо. Объявления // Южный край. 1895. № 4845. С. 4.

⁴ Извещаю местную и приезжую публику, что мною вновь открыта еврейская столовая... Объявления // Южный край. 1898. № 6055. С. 1.

⁵ Гран-отель Проспер. Обеды от 1 часу до 7 часов вечера... Объявления // Южный край. 1898. № 5849. С. 1.

⁶ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. Харків. Фоліо. 2004. С. 151.

припиняти свою роботу через втрату приміщень та недостатнє фінансування, та навіть поновивши роботу не могла постійно збирати кошти, достатні для стабільного існування.¹ Тож дешеве громадське харчування в Харкові трималося на ініціативі активних громадян та спілок, які не могли забезпечити всіх потребуючих харчуванням, тож їжа для малозабезпечених категорій населення найчастіше готувалася вдома з того, що їм вдавалося придбати за свою маленьку зарплатню. Особливо яскравими проблеми з харчуванням бідних на околицях міста ставали під час спалахів інфекційних хвороб, тому міська влада та громадські організації намагалися надати допомогу хворіючим у вигляді безкоштовних обідів. Під час спалаху тифу у 1909 році безкоштовні обіди видавалися всім одужуючим на Благовіщенському базарі за підтвердженням лікаря.² А під час спалаху холери в 1910 році було організовано безкоштовні обіди для бідних на околицях Харкова, які видавалися за білетами та складалися з борщу, солянки та каші.³

Різноманіття закладів громадського харчування в Харкові не обмежувалося їдальнями. В путівнику 1915 року згадується низка ресторанів при готелях та три кафе та кондитерські, які вважалися авторами найбільш визначними.⁴ В «Южном крае» можна зустріти рекламу булочних, пекарень, молочних магазинів, кафе й ресторанів в значно більшому переліку, особливе зростання якого відбувається в 1900-1910-х роках. Зокрема, в 1880-х на сторінках газети можна було зустріти невеличку рекламу ресторанів, яка публікувалася разом з іншими на останній сторінці та не включала детальних описів, лише ціну обіду.⁵ Вже з 1890-х років оголошення від ресторанів при готелях виходять на першу сторінку та друкуються більшим шрифтом. В них, окрім цін, друкувалося детальне меню, яке могло відрізнитися кожен день та ціни на кожну позицію. Перелік страв та порядок їх подання цілком відповідав

¹ Столовая Общества столовых для недостаточных студентов г. Харькова. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4720. С. 1.

² Бесплатные обеды для выздоравливающих от тифа. Объявления // Южный край. 1909. № 9713. С. 1.

³ Бесплатные обеды для бедных // Местная хроника. Южный край. 1910. № 10084. С. 6.

⁴ Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И.М. Аничкина, 1915. С. 45–46.

⁵ Харьков. Гостиница Л. С. Руфа: номера от 75 к., обед от 60 к. // Объявления. Южный край... № 478. 1882. С. 4.

культури харчування дворянства та купецтва Російської імперії, які були перелічені ще у 1860-х роках в популярній кулінарній книзі О. Молоховець «Подарок молодым хозяйкам...».¹ Для деяких закладів, до прикладу для ресторану в готелі «Проспер», меню протягом 1890-1900-х років змінювалося щодня та публікувалося в газеті,² аби потенційні відвідувачі могли ознайомитися з ним заздалегідь. Проте в 1910-х, коли місця навіть на перших сторінках газети стало вкрай мало, ресторани були змушені значно скорочувати свої оголошення, тому в них зазначалося лише те, чим заклад особливо пишався чи бажав привернути увагу.

Окрім закладів громадського харчування, на сторінках «Южного края», особливо в більш пізніх випусках, можна було зустріти рекламу окремих торгових марок та магазинів, які торгували харчовими продуктами. Ці торгові марки в основному охоплювали дорогі та імпортні товари, такі як чай, кава,³ какао, шоколад та цукерки,⁴ імпортні дитячі суміші та крупи. Звісно, такі товари під торговими марками були доступними для придбання лише для відносно забезпечених категорій населення, оскільки для міської бідноти ціни навіть на продукти першої необхідності часто могли бути завищеними⁵. На ціну міського життя жалілася низка харківських репортерів впродовж всього періоду функціонування газети, але навіть в 1913 році їх пропозиції часто зводилися до відкриття більшої кількості крамниць з більш дешевими товарами, а не до організованих програм соціальної допомоги.⁶ В більш пізніх випусках можна зустріти такі відомі й зараз торгові марки як «Нестле»⁷, Шварцкопф (який буквально перекладали як «Чорна голова»), Vichy⁸ чи Thermos,⁹ чия назва буквально стала найменуванням для посудин Дьюара. Так само почали

¹ Молоховец Е. Подарок молодым хозяйкам, или Средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве. Репринтное издание. Санкт-Петербург. 2015. С. 20-23.

² Grand Hotel. Menu обеда. Объявления // Южный край. 1894. № 4526. С. 1.

³ Жаренный немолотый кофе фирмы I. H. Borrs, London. Объявления // Южный край. 1882. № 643. С. 4.

⁴ Шоколад С. Сиу и Комп. Избегать подделок. Объявления // Южный край. 1882. № 643. С. 4.

⁵ Ежедневные факты показывают тяжелое материальное положение низших классов населения города... Местная хроника // Южный край. 1881. № 224. С. 1.

⁶ Журналист. Мелочи жизни // Южный край. 1913. № 11679. С. 5.

⁷ Вниманию матерей... молочная мука Нестле. Объявления // Южный край. 1910. № 10060. С. 3.

⁸ Продукты извлеченные из натуральной соли вод Vichy. Объявления // Южный край. 1904. № 8211. С. 9.

⁹ Патент во всем мире. Настоящий термос... Объявления // Южный край. 1910. № 10060. С. 10.

формуватися й відомі харківські торгівельні марки, які можна назвати брендами, такі як Жорж Борман,¹ під маркою якого продавали цукерки, печиво, какао і назва якого до 1910-го року стала сама по собі гарантією визначеного смаку. Оскільки щодо реклами не існувало конкретного регулювання чи переліку обмежень, то на сторінках «Южного края» могли рекламуватися продаж зброї,² алкоголю,³ тютюнових виробів,⁴ а також вільний продаж та реклама токсичних речовин та засобів недоказової медицини.

Звичайні мешканці Харкова також розміщували оголошення про купівлю-продаж в газеті «Южный край». Найчастіше продавали меблі, музичні інструменти, одяг, продукти харчування, кімнатні рослини та домашніх тварин. Конкретних часових тенденцій щодо публікації цих оголошень здебільшого не було, оскільки публікувалися вони за появи великого надлишку в господарстві чи необхідності продати щось через особисті обставини. Продаж міг відбуватися як однієї речі, так і в сукупності, до прикладу, меблі часто продавалися комплектами.⁵ На випуск вихідного дня 1904 року припадало 30 оголошень про продаж речей приватними особами, серед них продавалася одна швейна машинка, 5 повозок, 5 комплектів меблів, 10 музичних інструментів, 1 набір кімнатних квітів, 1 набір старовинних книжок, 4 набори речей або матеріалів для них (вовна) та 3 набори для фотографії.⁶ Такий перепродаж часто був шансом для покупця придбати речі значно дешевше їх ринкової ціни, а для продавця не обтяжувати себе зайвим вантажем при переїзді чи заробити гроші з непотрібної більше речі. Час від часу між продавцем та покупцем опинявся третій гравець у якості перекупників (баришників), які могли скуповувати речі, особливо меблі, за такими оголошеннями та перепродавати їх за вищою ціною, ніж пропонувалася.⁷

¹ Какао Жорж Борман. Объявления // Южный край. 1910. № 10066. С. 1.

² Склад оружия «Я. Сосновский». Объявления // Южный край. 1914. № 12118. С. 1

³ Кнебельман Б. Виноградные вина князя П. Н. Трубецкого. Объявления // Южный край. 1914. № 12118. С. 2.

⁴ Найлучшие по качеству папиросы «Ой-Ра». Объявления // Южный край. 1914. № 12118. С. 2.

⁵ За 50 руб. продается диван, два кресла, комод, круглый стол, горка... Объявления // Южный край. 1910. № 10072. С. 11.

⁶ Объявления // Южный край. 1904. № 8211. С. 9.

⁷ Загадочная смерть... барышники, купившие у него некоторую мебель... Местная хроника // Южный край. 1904. № 8111. С. 5.

З харчових продуктів на сторінках «Южного края» найчастіше за наявності надлишку продавали молоко, масло, овочі, фрукти та ягоди (полуницю, малину чи ожину).¹ Існування оголошень про продаж харчових продуктів в газеті у певній мірі могло запобігати стихійній торгівлі на вулицях, коли надлишок з господарств продавався в непризначених для цього місцях. Зокрема, в «Южном крае» за 1898 рік описується випадок конфлікту через появу стихійного продуктового ринку біля одного з міських промислових підприємств, в якому під час сварки було поранено охоронця.² Роль стихійної та ярмаркової торгівлі в цей період не можна применшувати, оскільки абсолютна більшість містян купувала продукти чи речі на міських базарах та стихійних ринках чи відвідувала ярмарки в сезон. На Благовіщенському базарі можна було придбати весь необхідний міщанину набір продуктів, включаючи хлібні вироби, крупи, овочі та фрукти, м'ясо та рибу, молочні продукти та інші напої, які доставлялися туди ломовими візницями та залізницею. Окрім того, на базарах продавалася низка непродовольчих товарів, поблизу них знаходилися чайні та їдальні. Тож для більшості містян саме базари були найважливішими центрами стаціонарної торгівлі та присутніми в їх буденності щодня.

Облаштування базарів та проблеми з їх санітарно-гігієнічним станом регулярно були в центрі уваги «Місцевої хроніки», а інколи на сторінки видання потрапляли й фрагменти буденної взаємодії між покупцями та продавцями на базарах. З 1880 року до редакції газети надходили скарги про якість продуктів на базарі,³ махінації з вагами в продавців,⁴ засилля на базарах безпритульних тварин, з якими боролися негуманними методами,⁵ та про жахливий санітарний стан Лопанського (Благовіщенського) базару.⁶ У 1880-х роках міські базари виглядали брудними, часто мали специфічний запах, який йшов від м'ясних чи рибних магазинів, господарі яких часто не дотримувалися

¹ Объявления // Южный край. 1910. № 10066. С. 10.

² Гнев слабого создания // Местная хроника. Южный край. 1898. № 5856. С. 3.

³ Хлеб на базаре самого низкого качества... Местная хроника // Южный край. 1880. № 14. С. 3.

⁴ Заметка о весах... Местная хроника // Южный край. 1880. № 15. С. 1.

⁵ Da teiprora mutantur. Из записной книжки репортера. // Южный край. 1881. № 39. С. 1.

⁶ Каждый харьковец вероятно знает Лопанский базар. Из записной книжки репортера // Южный край. 1881. № 44. С. 2.

санітарно-гігієнічних норм.¹ У 1881 році харківська поліція на кошти благодійників намагалася займатися очищенням та дезінфекцією торгових рядів на Лопанському базарі,² але цих спорадичних зусиль у 1880-х роках не вистачало для охоплення всіх постійних міських ринків.³

В 1890-х роках ситуація з санітарно-гігієнічним станом лавок на міських базарах виглядала дещо ліпшою,⁴ проте проблема фальсифікацій товарів⁵ залишалася. Торгівля на базарах була постійною, проте товари, які продавалися, залежали від сезону та спеціалізації окремих крамниць. У 1894 році репортер «Южного краю» навіть доповідав про появу наприкінці травня на міських базарах молоді картоплі, суниць та полуниці.⁶ Попри загальний досить позитивний тон розмов про базарну торгівлю у 1894 році, проблеми з її організацією лишалися актуальними й у 1900-х роках. Замітки в газеті у 1904 році вказують на наявність в місті стихійних ринків, які могли торгувати вкраденими речами⁷ та забороненими законом товарами, такими як дичина в заборонений для полювання час.⁸ І, хоча санітарний стан великих міських базарів, таких як Благовіщенський, поступово поліпшувався, але проблеми лишалися здебільшого в зв'язку з неграмотним керівництвом прибирання цих площ, зокрема, підмітання Благовіщенського базару посеред дня поряд з відкритим товаром.⁹

Підсумовуючи, базарна торгівля в Харкові стрімко розвивалася: міські ринки модернізувалися, створювалися накриття та прокладалися дерев'яні

¹ Сегодня в 5 часов утра проходя по Рыбному базару... Из записной книжки репортера // Южный край. 1881. № 106. С. 3.

² Несколько дней тому назад нам пришлось присутствовать при дезинфекции мясных лавок на Лопанском базаре... Местная хроника // Южный край. 1881. № 127. С. 2.

³ Обращая по временам свое внимание на базары... Местная хроника // Южный край. 1881. № 132. С. 1.

⁴ Вчера доктором Сильванским... осмотрены на Благовещенском базаре все мясные лавки... 95 осмотров, ни один не обнаружил дурного мяса. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4494. С. 2.

⁵ Как известно, в городском управлении возник проект про установление таксы на печеный хлеб... Местная хроника // Южный край. 1894. № 4477. С. 2.

⁶ На харьковских базарах появилась земляника, клубника, молодой картофель. Местная хроника // Южный край. 1894. № 4601. С. 3.

⁷ В заседании городской базарной комиссии. Местная хроника // Южный край. 1904. № 7972. С. 4.

⁸ Приказы по харьковской городской полиции. 3 марта 1904 года // Южный край. 1904. № 8020. С. 5.

⁹ Откровенные разговоры. Мелочи бытательской жизни // Южный край. 1904. № 8050. С. 5.

мостові поміж крамницями,¹ працювали санітарні комісії та поліцейські наглядові органи. Попри це, проблеми санітарії, фальсифікацій та стихійної торгівлі супроводжували міські базари протягом всього періоду з 1880 по 1914 рік, з чим містяни були змушені рахуватися у своїй буденності.

Продаж свійських та домашніх тварин з рук у руки в Харкові через «Южный край» існував як практика з початку видання газети, але в кількості одного-двох оголошень на випуск до 1900-х років, коли їх кількість могла досягати 10-15. Зокрема, навесні 1882 року зустрічається єдине оголошення про продаж коня кучером Іваном,² коли в той же день у 1894 році опубліковано два оголошення, одне про продаж корови, інше про продаж коней.³ Найбільше різноманіття продажу домашніх тварин можна знайти в випусках газети за 1910-ті роки, коли у випуску вихідного дня за 1912 рік пропонували придбати корів (7 оголошень), кіз (2 оголошення), свиней (1 оголошення), котів (1 оголошення), собак (7 оголошень) та канарок (1 оголошення).⁴ Окрім перелічених тварин, в іншому випуску вихідного дня за наступний тиждень у серпні 1912 року можна знайти оголошення про продаж коней (4 оголошення) та курей (1 оголошення).⁵ Достатньо велика кількість оголошень про свійських тварин в 1912 році стверджує, що багато містян не повністю відмовилися від прибудинкового господарства та тримали тварин в межах міста та користувалися власним кінним транспортом. З адрес опублікованих оголошень можна зрозуміти, що корів та кіз тримали в основному на околицях міста та у передмістях (Журавлівка та Панасівка), але зустрічається оголошення, за яким продавали корову на Римарській⁶ та шукали господарів поросяти на Сумській,⁷ тобто в самому центрі міста. Тож можна зробити висновок, що незначна частина харківців, які мешкали навіть поблизу центру, не до кінця перейняли

¹ Заседание думы... обустройство крытого рынка на Благовещенском базаре. Местная хроника // Южный край. 1904. № 8097. С. 4.

² Лошадь вороная, сбруя, дрожки с верхом продаются. Объявления // Южный край. 1882. № 408. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1894. № 4525. С. 4.

⁴ Объявления // Южный край. 1912. № 10927. С. 11.

⁵ Объявления // Южный край. 1912. № 10938. С. 11.

⁶ Корова с хорошим удоем случайно продается. Объявления // Южный край. 1912. № 10938. С. 11.

⁷ Поросянок приبلудился. Прошу взять на три дня. Объявления // Южный край. 1912. № 10938. С. 11.

міський спосіб життя та тримали свійських тварин в побуті, аби прогодувати себе.

Отже, практики споживання яскраво демонструють, що повсякдення мешканців Харкова 1880-1914 років знаходилося на перетині модерного та традиційного. «Южный край» в своїх рубриках зафіксував як зміни, що відбувалися, так і проблеми, які залишалися чи виникали у зв'язку з нововведеннями, що робить газету цінним джерелом для дослідження практик споживання. Співіснування розведення худоби в місті та покупки автотранспорту на сторінках одного випуску, одночасне існування стихійних неконтрольованих ринків та магазинів фабричних товарів, споживання їжі заради виживання одними та заради задоволення іншими вказує на неоднорідність міського повсякдення. Проблеми фальсифікації, неякісного зберігання товарів, відсутності законодавства та незахищеності як споживачів, так і продавців стосувалися кожного мешканця Харкова та його досвіду споживання. Проте менш забезпечені та освічені категорії населення наражалися на значно більші ризики, і їх споживацький досвід був особливо тісно пов'язаний з наявними навичками, особистими зв'язками та життєвим досвідом. Для них реклама з «Южного края» була ідеалізованим образом споживання, який особливо не стосувався їх буденного досвіду. Тож, хоча суспільство Харкова на початку XX століття розпочало рух до більш модерної культури споживання з рекламними оголошеннями та вузькопрофільними магазинами, але більшість традиційних практик у вигляді ринкової та стихійної торгівлі також збереглися та існували одночасно.

4.2. Практики дозвілля в буденному житті харківців та їх відображення в «Южном крае».

Вільний час як позаробоча частина дня існував протягом історії людства, проте з появою міст та формуванням міського способу життя межа між вільним та робочим днем ставала все більш яскравою. Визначаючись тривалістю

заводської зміни, годинами роботи ринків чи крамниць та розкладом міського транспорту, цей поділ ставав все більш жорстким.¹ Протягом XIX – початку XX століття з оформленням вільного часу як категорії повсякдення окремих прошарків населення практики дозвілля можна виділити в окрему категорію. Дозвілля та розваги як важлива частина повсякденного життя Харкова були предметом дослідження В. Алькова, який досліджував дозвілля через становлення закладів та спілок, які його забезпечували,² та Л. Удовенко, яка звертала особливу увагу на дозвілля у спогадах містян.³ Їх роботи доводять, що дозвілля було присутнє в житті всіх категорій містян, але воно значно відрізнялося від прошарку до прошарку, і дозвілля робітників могло перетинатися з дозвіллям купця чи дворянина лише в деяких випадках. Рівень грамотності, соціальний статус, кількість вільного часу, який лишав робочий графік – усе це впливало на дозвілля навіть більше, ніж на інші категорії.

В контексті розгляду періодики в питаннях дозвілля варто враховувати, що читання газет саме по собі було частиною буденного дозвілля частини містян. Окрім новин, повідомлень та статей на серйозні суспільно-політичні теми, газети містили етюди, оповідання, замітки та інші художні тексти, які мали на меті суто розважити аудиторію. Також в газетах публікувалися рекомендації та короткі нариси щодо інших видань, а також описи культурних та освітніх заходів Харкова та інших міст, тож завдяки купівлі одного номеру містянин міг отримати цілий комплекс інформації. Нариси на сторінках «Южного края» мали різноманітну тематику від перекладних пригодницьких історій⁴ та сімейних драм⁵ до детективних оповідань,⁶ гумористичних нарисів⁷

¹ Федотова О, Жукова А. Праця та дозвілля в історіософській перспективі: проблема співвідношення // Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 29. 2021. С. 44–45.

² Альков В. У боротьбі за відвідувача: становлення прийомів комерційної діяльності в закладах дозвілля м. Харкова наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Харків. 2011. Вип. 14. С. 101.

³ Удовенко Л. Дозвілля харківців наприкінці XIX– на початку XX століття // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Харків. 2012. Вип. 15. С. 72.

⁴ Вазов И. Звезда. Восточная легенда // Южный край. 1904. № 8314. С. 3–4.

⁵ Грузинский А. Пессимист // Южный край. 1905. № 8369 С. 3–4.

⁶ В. Дуэль // Южный край. 1895. № 4985. С. 2–3.

⁷ Тойнерт. В погоне за мужчиной // Южный край. 1902. № 7309. С. 2.

та великих критичних статей.¹ Звісно, прочитання газети не замінювало сучасникам повноцінну книжку, проте дозволяло ознайомитися з творчістю авторів в короткій формі та ненадовго відволіктися від буденних проблем. Тим більше, книги були менш доступними широким масам, ніж газети, хоча їх читання було частиною дозвілля більшості грамотних харківців. З існуванням Харківської громадської бібліотеки, відкритої для публіки з 1886 році,² читання в її залах було в теорії доступне всім категоріям харківців, але на практиці до неї могли потрапити лише представники найбагатших та найосвіченіших категорій населення міста.

Тісно пов'язаним з межею XIX – XX століття був бурхливий розвиток театру. Протягом років видання «Южный край» забезпечував своїх читачів найбільш актуальною на той час інформацією про проведення в місті вистав в різних театрах. В часописі існувала постійна рубрика, присвячена огляду діяльності міських театрів, а оголошення регулярно повідомляли про час, місце та ціну театральних вистав. Окрім того, більшість постійних репортерів «Южного края» мали чітку думку про розвиток театру в місті та не соромилися її висловлювати в своїх нарисах. До прикладу, Василій Іванов був великим поціновувачем театру та мав досить виражені, суто імперські вподобання щодо театральних вистав, найкращими з яких для нього були класичні театральні постановки на кшталт Шекспіру та опера.³ При тому його смак розділяла тільки незначна частина містян, що доводила популярність авторських постановок у місті, у тому числі й «театру корифеїв», постановки якого мали велику популярність в Харкові. Зокрема, Ю. Коллард з теплом згадує «театр корифеїв» як одних з натхненників його подальших поглядів у житті.⁴

¹ Багалеї Д. Научная критика, памфлет или пасквиль? // Южный край. 1905. № 8467. С. 2–4.

² Ракитянська В. Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка // Українська бібліотечна енциклопедія. 2023. URL:

<https://ube.nlu.org.ua/article/Харківська%20державна%20наукова%20бібліотека%20імені%20В.%20Г.%20Короленка> (від 15.10.2025)

³ Шпилька (Іванов В). Проза життя // Южный край. 1896. №5242. С. 2.

⁴ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Револуційна Українська Партія (РУП). Торонто, 1972. С. 36.

На ажіотаж довкола деяких вистав та концертів у 1900-1910-х роках вказувала й діяльність баришників,¹ які перекуповували білети з кас та перепродавали їх містянам за вищими цінами.² Окрім того, не можна розглядати дозвілля харківців без згадки про розвиток мережі кінотеатрів міста. Вже у 1909 році в «Южном крае» активно рекламувалися апарати для програвання кіноплівок,³ а «Сінематограф ХХ століття» проводив благодійні покази для дітей з притулків.⁴ При тому традиційні театри та простори для дозвілля, такі як Сад комерційного клубу та Сад «Тіволі», також намагалися включити «сінематограф» в свою програму, показуючи коротенькі стрічки в антрактах.⁵

Проведення дозвілля у Харкові межі ХІХ – ХХ ст. було тісно пов'язане з участю у діяльності спілок чи організацій за інтересами чи за професійною спеціалізацією, в складі яких перебували містяни. Репортери «Южного края» часто критикували міську громаду Харкова, кажучи, що її культурне життя дуже обмежене. Проте товариства, які існували у місті, могли налічувати від кількох десятків⁶ до близько сотні постійних членів, як у Товаристві велосипедистів Харкова,⁷ хоча останнє було швидше виключенням. Ці спілки та товариства організовувалися за принципом спільних зацікавлень, та у своїх статутах затверджували, що постійні члени мають розділяти їх, не мати судимостей та брати активну участь в житті того чи іншого товариства чи спілки. Багато товариств організовували свої вистави, бали, благодійні вечори чи спільні читання. Часто інформація про проведення цих заходів публікувалася на загал в «Южном крае». До прикладу, в номері газети в жовтні 1903 року було опубліковане оголошення про проведення сімейного вечора Харківським товариством прикажчиків, до якого допускалися й запрошені гості

¹ Білети на концерт Шаляпина. Местная хроника // Южный край. 1910. № 9987. С. 5.

² Мирский А. Заметки репортера // Южный край. 1914. № 11898. С. 3.

³ Театр «Аполло». Объявления // Южный край. 1909. № 9804. С. 1.

⁴ Синематограф ХХ века. Объявления // Южный край. 1909. № 9831. С. 1.

⁵ Сад коммерческого клуба. Объявления // Южный край. 1910. № 9979. С. 1.

⁶ Устав Харьковского литературно-художественного кружка. Харьков: Типо-литограф. М. Зильберберг и С-вья, 1912. С. 3.

⁷ Отчет о деятельности харьковского общества велосипедистов-любителей (с 9 апреля 1893 г. по 1 января 1894 г.). Харьков: Тип. Зильберберга, 1894. С. 7–10.

за платню в 1 рубль для чоловіків та 70 коп. від жінок та студентів.¹ Такі сімейні вечори могли проводитися до календарних свят, за бажанням членів спілок,² а також заради організації зборів на благодійність. Ці сімейні вечори проводилися настільки часто, наскільки могло собі дозволити правління тієї чи іншої організації, тому про їх буденність казати складно.

Загалом благодійна діяльність на межі XIX-XX століття залишалася тісно переплетеною з заходами дозвілля. Оголошення про проведення спілками заходів з метою збору коштів регулярно публікувалися в усіх міських часописах, як і звітність про витрати зібраних коштів. Спілки, які займалися громадською та політичною діяльністю, могли видавати власні періодичні видання, до прикладу, такі як «Сніп», яке видавалося та доповнювалося членами Харківського товариства імені Квітки-Основ'яненка, де в цьому ж виданні вони публікували розклад своїх родинних концертів та читань, музичних вечорів та навіть вечорів жіночого шитва.³ Таким чином, міська громада надавала дозвіллю додатковий сенс. Організуючи пишні бали, маскаради, вистави запрошених акторів та акробатичні номери в своїх садибах та садах, організатори знаходили обґрунтування своїм витратам та дозвіллю у його благодійній меті. Окрім своєї безпосередньої діяльності, ці спілки за захопленнями організовували для своїх членів святкові заходи. До прикладу, в випуску 1914 року описується вечір на честь Масляної, організований міською спілкою автомобілістів, під час якого танцювали вальс та танго.⁴ Тож окрім буденної діяльності, участь в таких спілках за захопленнями дозволяла проведення вільних вечорів та свят в компанії однодумців.

Окрім того, танці, спів та малювання також були частиною буденного дозвілля мешканців Харкова, особливо найбільш забезпечених містян. Завдяки значній кількості оголошень про продаж музичних інструментів (20-30% від

¹ Совет старшин Харьковского собрания приказчиков имеет честь известить... // Южный край. 1903. № 7889. С. 4

² Старшины коммерческого клуба извещают... 10 февраля семейный вечер // Южный край. 1881. № 40. С. 1.

³ Розпис днів у Харківському товаристві Квітки-Основ'яненка. «Відділ інформаційний» // Сніп. Редактори: М. Біленький, М. Міхновський. Харків. Друкарня «Печатное дело». Ч. 50. 1912. С. 8.

⁴ Вечер у автомобилистов. Местная хроника // Южный край. 1914. № 11898. С. 3.

усіх оголошень про продаж меблів)¹ та про навчання музиці² можна зробити висновок, що гра на музичних інструментах та танці під живу музику були значною частиною буденного дозвілля й у багатьох родинах, особливо якщо розглядати дворянство, купецтво та інтелігенцію. Дещо менше було оголошень про заняття з живопису та продаж художнього приладдя,³ проте сама їх наявність свідчить про те, що малювання як вид занять також могло бути присутнім в житті середньостатистичної інтелігентської родини у Харкові.

Прогулянки в парках та скверах також були частиною буденного дозвілля містян. В 1880-х роках представники міської громади активно жалілися на погану облаштованість міських парків та скверів, тому доповіді в «Місцевій хроніці» про висадку нових дерев та облаштування існуючих прогулянкових зон були особливо актуальними.⁴ В 1914 році міський парк став одним з улюблених місць для прогулянок містян, і, як описує його репортер, навіть на початку весни це було доволі приємне місце для прогулянок.⁵ Крім того, парки були ефективними в боротьбі з запиленням, яке влітку було однією з основних проблем на вулицях Харкова, тож ці зони одночасно виконували й практичну функцію для міста.⁶

Міська громада також забезпечувала дозвіллям дітей та підлітків, організовуючи сімейні свята або заходи спеціально для них. З початку XX століття для учнів та студентів харківських навчальних закладів та дітей в міських притулках окремою формою дозвілля стали екскурсії, які згадувалися на сторінках міської періодики.⁷ Звісно, проведення таких екскурсій часто було відходом від буденності, а не її частиною, але екскурсійна діяльність в цьому контексті виступає ще одним маркером розвитку міської культури. Окрім того,

¹ Продається рояль. Объявления // Южный край. 1913. № 11679. С. 8.

² Скрипач М. Б. Фридман...дает уроки музыки. Объявления // Южный край. 1902. № 7508. С. 6.

³ Даю уроки живописи. Объявления // Южный край. 1902. № 7508. С. 6.

⁴ Скверы. Местная хроника // Южный край. 1882. № 635. С. 1.

⁵ В городском парке. Местная хроника // Южный край. 1914. № 11898. С. 3.

⁶ Энпе. Очерки городского благоустройства // Южный край. 1897. № 5604. С. 2.

⁷ Экскурсия. Местная хроника // Южный край. 1904. № 8153. С. 4

з розвитком театру для дітей почали організовувати окремі вистави,¹ що свідчить про хоча б часткове усвідомлення дитинства як окремої вікової категорії в міському середовищі, так само, як формування окремої категорії для дитячих речей.² Про визначальний вплив культурних змін межі ХІХ – ХХ ст. пише і О. Вільшанська, на думку якої саме цей період став підґрунтям для формування дитинства та дитячих розваг в сучасному вигляді. Також діти цілком могли відвідувати міські цирки разом з батьками, про що свідчать спогади К. Антонович,³ і циркові вистави залишали в юних глядачів яскраві враження на все життя.

Впродовж 1880-1910-х років частиною дозвілля містян також поступово ставав спорт та спортивні змагання. І якщо пряма участь у спортивних змаганнях чи зайнятість у спортивних товариствах не була широко розповсюдженою, то спостереження за ними охоплювало значно більшу частку населення. Найбільш старим та популярним видом були кінні перегони. В 1910-х роках роль газети в організації кінних перегонів в Харкові зросла ще більше, коли репортери доповідали громадськості про кількість записаних коней, свої прогнози щодо найбільш вірогідних переможців та публікували розмір призових, які коливалися від 300 до 2000 рублів.⁴ У 1910-х роках в Харкові також регулярно проводилися велосипедні перегони, а інколи на сторінки газет потрапляли відомості про товариські футбольні матчі⁵ та змагання з боротьби на під час циркових вистав у театрі-цирку Грікке.⁶ Попри це, важко стверджувати, що спорт для людей початку ХХ століття набув схожого на сучасне значення, оскільки він охоплював надто вузькі прошарки населення, а спортивні змагання, окрім кінних перегонів, здебільшого ще були дивиною та виключенням.

¹ Вільшанська О. Модернізаційні процеси у суспільній свідомості та повсякденному житті міського населення України. Дитинство наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. // Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) (аналітична записка). Київ. Інститут історії НАН України. 2024. С. 77.

² Продаются детские вещи. Объявления // Южный край. 1913. № 11722. С. 8.

³ Антонович К. З моїх споминів. Ч. 1. Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Акад. Наук, 1965. С. 24-25.

⁴ К бегам 9 сентября // Южный край. 1913. № 11615. С. 8.

⁵ Футбол. Спорт // Южный край. 1913. № 11598. С. 5.

⁶ Борьба в цирке. Спорт // Южный край. 1913. № 11722. С. 6.

Азартні ігри охоплювали дозвілля як найбагатших, так і найбідніших прошарків населення Харкова. В газетній замітці у 1904 році вказано, що для найбідніших категорій робітників карткові ігри часто виступали основним видом дозвілля.¹ Окрім того, в харківських магазинах вже у 1894 році можна було придбати шахи, доміно та лото.² Завдяки нарису про діяльність клубу чиновників в «Южном крае» відомо, що в багатьох міських клубах під час зборів дозволялися та заохочувалися ігри в шахи, шашки та карти, а також спільні читання, музичні та танцювальні вечори.³ Тож гра в карти була досить міцно закріплена в харківському повсякденні як вид дозвілля на рівні з іншими настільними іграми, і хоча проблематичність азартних ігор визнавалася частиною міської спільноти,⁴ але вони лишалися присутніми в буденному дозвіллі містян.

Отже, дозвілля на межі XIX-XX століть поступово формується як окрема, чітко відділена від роботи категорія міського життя в Харкові. Також дозвілля стає безперечною частиною буденності, відокремленою від святкових практик чи необхідності виробництва речей для власного існування. Газети цього періоду відображають зародження «хобі» в сучасному розумінні, коли шитво чи в'язання серед заможних верств вже не були необхідними для виробництва власного одягу, а були розвагою, такою самою як малювання та гра на фортепіано. Проведення дозвілля ставало ознакою статусу та освіченості, а смак в театральних постановках та темах книжок міг говорити більше про людину, ніж його сфера працевлаштування. Газети відображали цю тенденцію лише частково, проте рекламні оголошення у них зафіксували трансформацію дозвілля внаслідок модернізаційних та урбанізаційних змін та безперечно зростання його ролі в житті містян.

¹ Жилища рабочих. Местная хроника // Южный край. 1904. № 8153. С. 4.

² Большой выбор игр и игрушек. Объявления // Южный край. 1894. № 4489. С. 4.

³ Чиновничий клуб: Местная хроника. // Южный край. 1895. № 4979. С. 3.

⁴ Шпилька (Иванов В.). Разговор двух дам // Южный край. 1902. № 7543. С. 4–5.

ВИСНОВКИ

Проведення дослідження теми «Відображення практик повсякденного життя мешканців Харкова на шпальтах часопису «Южный край» (1880–1914 рр.)» дозволило визначити, що дане видання відображало широкий спектр практик повсякденного життя містян. Проаналізувавши комплекс наукової

літератури з теми, було вирішено розглянути повсякдення Харкова як в соціальному, так і в культурному контексті. Загалом було доведено, що відповідні рубрики газети «Южный край» охоплювали всі основні сфери життя містян, описуючи проблематику, яка варіювалася від базових потреб забезпечення побуту до філософських роздумів про дозвілля. Найбільш репрезентативними щодо аналізу повсякдення мешканців Харкова межі ХІХ-ХХ ст. виявилися рубрики «Місцева хроніка» та «Оголошення», а також колонки репортерів, таких як Василій Іванов (Шпилька). Окрім того, залучення джерел особового походження та діловодної документації міських культурно-професійних спілок та громадських організацій дозволило дещо заповнити лакуни, які видання лишало в сфері приватного життя.

Впродовж дослідження було з'ясовано, що відображення практик повсякдення у часописі «Южный край» часто було суб'єктивним, ідеалізованим та формувалося під впливом існуючих в міському середовищі політичних та культурних наративів. Особливо позиція репортерів газети помітна під час опису ними стану інфраструктури Харкова та рефлексій щодо стану міської торгівлі, на основі яких формується простір для обговорення, який в «Южном крае», зокрема, майже одноосібно у 1890-1900-ті роки займає В. Іванов (Шпилька). Можна стверджувати, що репортери, які займалися соціальною критикою, як реагували на існуючі у місті проблеми, так і напряду впливали на формування негативного образу міста Харкова як такого, що доводять повторювані метафори впродовж всіх чотирьох десятиліть функціонування газети.

При тому було визначено, що деякі практики повсякдення виникають та еволюціонують виключно завдяки існуванню періодичних видань. Зокрема, такими практиками стали процес пошуку житла, пошуку роботи, здійснення комунікації та організації дозвілля завдяки оголошенням на сторінках «Южного края». Впродовж 1880-1910-х років ці практики охоплюють більшу частину підприємців, найманих працівників, орендодавців та орендарів житла у місті, станове різноманіття серед яких постійно розширювалося. Попри

різноманітність пропозицій, в суспільній комунікації щодо житла та роботи «Южный край» лишається здебільшого орієнтованим саме на частину дворянства, купецтва та умовну міську інтелігенцію, що створює неповний образ буденного життя Харкова. Проте вдалося довести, що вплив модернізації та урбанізації, зокрема, доступ більшої кількості містян до початкової та середньої освіти, сприяв не тільки зростанню ролі періодики в цілому, а й розповсюдженню «Южного края» серед ширших верств населення. Внаслідок цього ближче до завершення досліджуваного періоду часопис стає значно більш репрезентативним щодо представників менш заможних верств населення. Було визначено, що важливий вплив на організацію повсякдення харківців мало й інформування про події у місті через рубрики видання, яке редакція газети забезпечувала завдяки діяльності репортерів у Харкові та поза його межами.

У процесі дослідження теми також було доведено, що вплив модернізації на повсякдення харківців відобразився і на сторінках видання шляхом зростання кількості оголошень щодо пропозиції інноваційних товарів, в тому числі й про їх перепродаж, та завдяки зростанню обговорення інновацій та змін на сторінках періодики. Було підтверджено, що урбанізація та модернізація вплинули позитивно на життя мешканців Харкова кінця XIX – початку XX століття як шляхом поліпшення міської інфраструктури та умов життя деяких категорій населення, так і негативно, створюючи нові виклики, пов'язані з життям у великому модерному місті. «Южный край» зафіксував ці зрушення в новинних хроніках та оголошеннях, а також крізь ставлення репортерів до змін у місті.

Таким чином, роль «Южного края» не обмежувалася виключно описом практик повсякдення. Політика видання разом з іншою періодичною пресою Харкова напряду впливала на формування погляду на практики повсякдення у містян. Часопис складно назвати всеохопним щодо буденного життя містян, проте згаданих у ньому даних та факторів достатньо для того, щоб отримати інший ракурс на процеси, які вже були досліджені раніше багатьма істориками

міста Харкова та поза його межами. Проведення цього дослідження дозволило дещо систематизувати наявну інформацію про життя Харкова кінця XIX – початку XX ст. в газеті «Южный край» та порівняти її з іншими ресурсами, проте воно не є вичерпним, а аналіз багатьох аспектів є оглядовим через великий обсяг матеріалу. Втім це є достатнім для того, щоб скласти загальне уявлення про відображення практик повсякдення мешканців Харкова межі XIX-XX ст. в часописі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1912. 437 с.
2. Антонович К. З моїх споминів. Ч. 1. Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Акад. Наук, 1965. 31 с.
3. Багале́й Д. Научная критика, памфлет или пасквиль? // Южный край. 1905. № 8467. С. 2–4.
4. Багалі́й Д., Міллер Д. Історія міста Харкова за 250 років його існування. Том II.: Репродукційне видання. Харків, 2004. 973 с.
5. Вазов И. Звезда. Восточная легенда // Южный край. 1904. № 8314. С. 3–4.
6. Васильев О. Письмо к редактору // Южный край. Ежедневная газета. Харьков. Типография А. Иозефовича. 1894. № 4526. С. 2.
7. Гусев А. Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902. 301 с.
8. Грузинский А. Пессимист // Южный край. 1905. № 8369. С. 3–4.
9. Журналист. Мелочи жизни // Южный край. 1913. № 11679. С. 5.
10. Иванов, В. Корзинщики г. Харькова. Харьков: Тип. «Юж. края», 1887. 25 с.
11. Иванов В. Точильщики. Харьков: Тип. «Юж. Края», 1887. 16 с.
12. Клиновецька З. Страви й напитки на Україні. Видання репринтне. 3 видання: Київ – Львів. 1913 рр. Київ: Час, 1991. 218 с.
13. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). Торонто: Видавництво «Срібна Сурма», 1972. 223 с.
14. Местная хроника // Южный край. 1880. № 14. С. 3; 1882. № 635. С. 1; 1895. № 4979. С. 3; 1902. № 7955. С. 5; 1903. № 7889. С. 4; 1904. № 8097. С. 4; 1904. № 8111. С. 4; 1904. № 8128. С. 4.; 1904. № 8153. С. 4; 1910. № 9987. С. 5; 1913. № 11600. С. 3; 1914. № 11898. С. 3.
15. Мирский А. Заметки репортера // Южный край. 1914. № 11898. С. 3.
16. Молоховец Е. Подарок молодым хозяйкам, или Средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве. Репринтное издание. Санкт-Петербург. 2015. 1303 с.

17. М-ръ А. С-въ. Закон о женском и детском труде... // Южный край. 1895. № 5138. С. 1.
18. Устав Общества взаимного вспоможения наборщиков города Харькова. Харьков: б. и., 1885. 24 с.
19. Отчет о деятельности харьковского общества велосипедистов-любителей (с 9 апреля 1893 г. по 1 января 1894 г.). Харьков: Тип. Зильберберга, 1894. 20 с.
20. Престарелый Библиограф. Из Харьковской летописи Престарелого Библиографа // Южный край. 1897. № 5571. С. 2.
21. Руднев Б. Воспоминания о Харькове // Откуда родом. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/vospominaniya-o-harkove-boris-kuzmich-rudnev> (від 26.04.2024 р.)
22. Сборник обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1909–1914 г.: Продолжение сборника обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1887–1909 г. // Харьковская городская Дума. Харьков: Типография «Мирный труд», 1915. 32 с.
23. Сумцов Н. По поводу воскресных чтений для приказчиков // Южный край. 1882. № 436. С. 1.
24. Тойнерт. В погоне за мужчиной // Южный край. 1902. № 7309. С. 2.
25. Устав Харьковского литературно-художественного кружка. Харьков: Типо-литогр. М. Зильберберг и С-въя, 1912. 24 с.
26. Устав Южно-русского автомобильного клуба в Харькове. Харьков: Типо-литогр. М. Сергеева и К. Гальченко, 1911. 19 с.
27. Утро. 1913. № 2075. 10 с.
28. Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И. М. Аничкина, 1915. 179 с.
29. Харьковец. Отголоски // Южный край. 1895. № 5081. С. 3.
30. Харьковские губернские ведомости. 1913. № 1374. 6 с.

31. Харьковское общество взаимного страхования имущества от огня. Устав Харьковского общества взаимного страхования имущества от огня. Харьков : Тип. К. П. Счасни, 1872. 32 с.
32. Харьковское общество охотников до рысистых бегов. Устав Харьковского общества охотников до рысистых бегов. Харьков: Тип. Губерн. правления, 1850. 32 с.
33. Шпилька (Иванов В.) Бесконечная поэма // Южный край. 1894. № 4753. С. 2.
34. Шпилька (В. Иванов). Почтовый ящик Шпильки // Южный край. 1900. № 6838. С. 3.
35. Шпилька (Иванов В.) Проза жизни // Южный край. 1896. № 5242. С. 2.
36. Шпилька (Иванов В.) Разговор двух дам // Южный край. 1902. № 7543. С. 4–5.
37. Шпилька (Иванов В.) Силуэты местной жизни. Бесконечная поэма // Южный край. 1895. № 5033. С. 2.
38. Z. Что нам ожидать от нашей думы // Южный край. 1881. № 36. С. 1.
39. Алексієвич Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності // Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Серія: Історія. Вип. 2 (37). С. 139–143.
40. Альков В. У боротьбі за відвідувача: становлення прийомів комерційної діяльності в закладах дозвілля м. Харкова наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2011. № 939. Вип. 14. С. 101–110.
41. Бацак Н. І. Проблеми й напрями досліджень історії України XIX – початку XX ст. в історіографічній практиці «Українського історичного журналу» (1957–2017 рр.) // Український історичний журнал. Київ. 2017. № 6. С. 61–104.
42. Березорудський А. Сучасні методики оцінювання урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти // Економіка та суспільство. Одеса. 2024. Вип. 69. С. 2–3.

43. Богдашина О. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. Харків: «Видавництво Сага», 2010. 214 с.
44. Боженко А. Купецтво VS дворянство: еліта міста Харкова у другій половині XIX – на початку XX ст. // Місто: історія, культура, суспільство. Київ. 2017. № 1. С. 39–48.
45. Боженко А. Рейки, труби, ліхтарі: концесіонери і міська дума у творенні модерної інфраструктури Харкова // Україна Модерна. Львів. 2018. URL: <https://uamoderna.com/md/bozhenko> (від 14.09.2025).
46. Боженко А. Формування міського способу життя у другій половині XIX – на початку XX століття (на матеріалах м. Харкова). Харків, 2018. 253 с.
47. Бужимська К. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан // Вісник ЖДТУ : Економічні науки. Житомир. 2008. № 2 (44). С. 216–227.
48. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. К.: Інститут історії України, 2011. 306 с.
49. Вільшанська О. Модернізаційні процеси у суспільній свідомості та повсякденному житті міського населення України. Дитинство наприкінці XIX - на початку XX ст. // Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) (аналітична записка). Київ: Інститут історії НАН України, 2024. С. 74–80.
50. Вощенко В. Соціальна комунікація в ранній новий час // «Young Scientist». Київ. 2018. № 2.2 (54.2). February. С. 89–91.
51. Ганусин О. Повсякденні практики та історія повсякдення: методологія дослідження // Вісник науки та освіти. Київ. 2024. № 12(30). С. 1439–1447.
52. Глизь Ю. Фінансова діяльність Київської міської думи (1871–1914 pp.) // Український історичний журнал. 2015. Вип. 4. С. 37–58.

53. Головка В. Модернізація як метанарратив української історії// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 9. С. 410–427.
54. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 2007. № 17. С. 87–101.
55. Дмитренко В. Поняття «повсякдення» та його смислове наповнення: історіографічний вимір // Молодий вчений. Київ, 2020. № 12.1 (88.1). С. 9–13.
56. Донік О. Впровадження мереж централізованого водопостачання й водовідведення як важливий чинник модернізації міського господарства України (остання третина ХІХ — початок ХХ ст.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Київ, 2017. Вип. 26. С. 81–112.
57. Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
58. Заболотна Т. Історія повсякденності – «панацея від усіх хвороб» чи пастка для історика? // Історія повсякденності: теорія та практика. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 38–42.
59. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область / за ред. Тронька П., Сіроштана М., Дяченко А. та ін. АН УРСР. Інститут історії України. Київ, 1967. 664 с.
60. Історизуючи міські медіа та комунікативне місто // Дослідницький фокус. Центр міської історії. URL: <https://www.lvivcenter.org/academic/research/historicizing-urban-media-and-communicative-city> (від 06.08.2025)
61. Калакура Я.С., Головка С.В., Войцехівська І.Н., Павленко С.Ф., Корольов Б.І., Палієнко М.Г. Історичне джерелознавство: Підручник Київ: Либідь, 2002. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-10861.html> (від 18.01.2024)
62. Клименко Г. Модернізація та медицина в Російській імперії ХІХ ст.: мікроісторична перспектива // Людина і суспільство ХІХ ст. Київ, 2021. №1. С. 38–42.

63. Коляструк О. Джерела з історії повсякдення // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 49–72.
64. Коляструк О. Методологія історії повсякдення // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків, 2011. № 44. С. 8–21.
65. Куліков В. Російська імперська індустріалізація та дискусії про її рушійні сили в історіографії // Вісник ХНУ імені Каразіна, Серія: Історія. Харків, 2017. Вип. 53. С. 102–111.
66. Левчук О. Газетна періодика Києва 1905-1914 рр. в сучасній українській історіографії: провідні центри вивчення, тенденції та напрямки дослідження // Наукові записки. Серія «Історія». Київ. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 56–59.
67. Леснича П. Поняття «повсякденність» у пострадянській історіографії // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. Вип. 5. С. 152–157.
68. Людтке А. История повседневности в Германии. Новые подходы к изучению труда, войны и власти. Пер. К. Левинсона. Москва: РОССПЕН, 2010. 335 с.
69. Михайлин Н. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812-1917. Харків: Колорит, 2007. 366 с.
70. Нестеренко В. Міський простір Харкова: історія забудови та заселення (кінець XVIII початок XX ст.). Дисертація за спеціальність 07.00.01 – Історія України. Харків: ХНУ імені Каразіна, 2018. 272 с.
71. Окрут М. Повсякденна реальність. Пошуки визначення // Соціум. 2006. № 10. С. 30–41.
72. Олійник О. Історія розвитку трудових відносин в другій половині XIX - на початку XX ст. в Україні. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/350740310_Istoria_rozvitku_trudovih_vidnosin_v_drugij_polovini_XIX_-_na_pochatku_XX_st_v_Ukraini (від 12.08.2025)
73. Пойда В., Байрамова К. Андрій Петрович Шимков – професор Харківського університету, видатний організатор фізичної освіти, педагог, популяризатор

- науки та громадський діяч // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Фізика». Харків, 2024. Вип. 41. С. 50–60.
74. Поліщук Ю. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2015. № 78. С. 194–207.
 75. Посохов І. Студенти Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. і місцеве суспільство // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 5. С. 38–43.
 76. Посохов С. Університети Російської імперії другої половини ХІХ - початку ХХ ст. : міркування на тему автономії // Дух і Літера. 2008. № 19. С. 172–194.
 77. Прокопов В. Історія повсякдення в історіографії українського визвольного руху 1940-1950-х рр. // Культурологічний альманах. Київ, 2023. Вип. 3. С. 54–64.
 78. Реєнт О. Вступна частина // Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) (аналітична записка). Київ. Інститут історії НАН України. 2023. С. 4–5.
 79. Робак І. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок ХVІІІ ст. – 1916 р.). Харків: ХДМУ, 2007. 346 с.
 80. Романюк М. Українське пресознавство як спеціальна історична дисципліна: до постановки проблеми // Видавнича справа і редагування. Поліграфія і видавнича справа. Львів. 2002. № 39. С. 9–19.
 81. Рудий Г. Київська газетна періодика за денікінської окупації Києва // Бібліотечний вісник. Київ, 2016. № 4. С. 1–7.
 82. Санцевич А. Періодична преса як комплекс історичних джерел (структурний аналіз) // Український історичний журнал. 1988. № 4. С. 64-75.
 83. Скороход О. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917-1918 рр.) // Молодий вчений. Історичні науки. Київ, 2018. № 2 (54). С. 334-339.

84. Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Аналітична записка / Відп. ред. О. П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 98 с.
85. Сусак М. Визначення сутності поняття, критеріїв класифікації та механізмів модернізації міської інфраструктури // Південноукраїнський правничий часопис. Одеса, 2023. Вип 3. С. 184–189.
86. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. Київ, 2010. № 3. С. 5–9.
87. Удовенко Л. Дозвілля харківців наприкінці XIX– на початку XX століття // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Харків, 2012. Вип. 15. С. 70–75.
88. Федотова О, Жукова А. Праця та дозвілля в історіософській перспективі: проблема співвідношення // Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса, 2021. Вип. 29. С. 40–47.
89. Філон М., Іванчо Є. Розвиток реклами від виникнення до сьогодення // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Херсон, 2017. Випуск 22. Частина 1. С. 12-14.
90. Ховтура А. «Гарбологічна місія» харківського міського самоврядування наприкінці XIX – на початку XX століття // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Харків, 2020. Вип. 58. С. 72–90.
91. Ховтура А. Становлення та модернізація соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). Харків, 2021. 338 с.
92. Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX - початок XX ст.) Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 301 с.
93. Шауренко А. Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2017. № 49. С. 199–202.

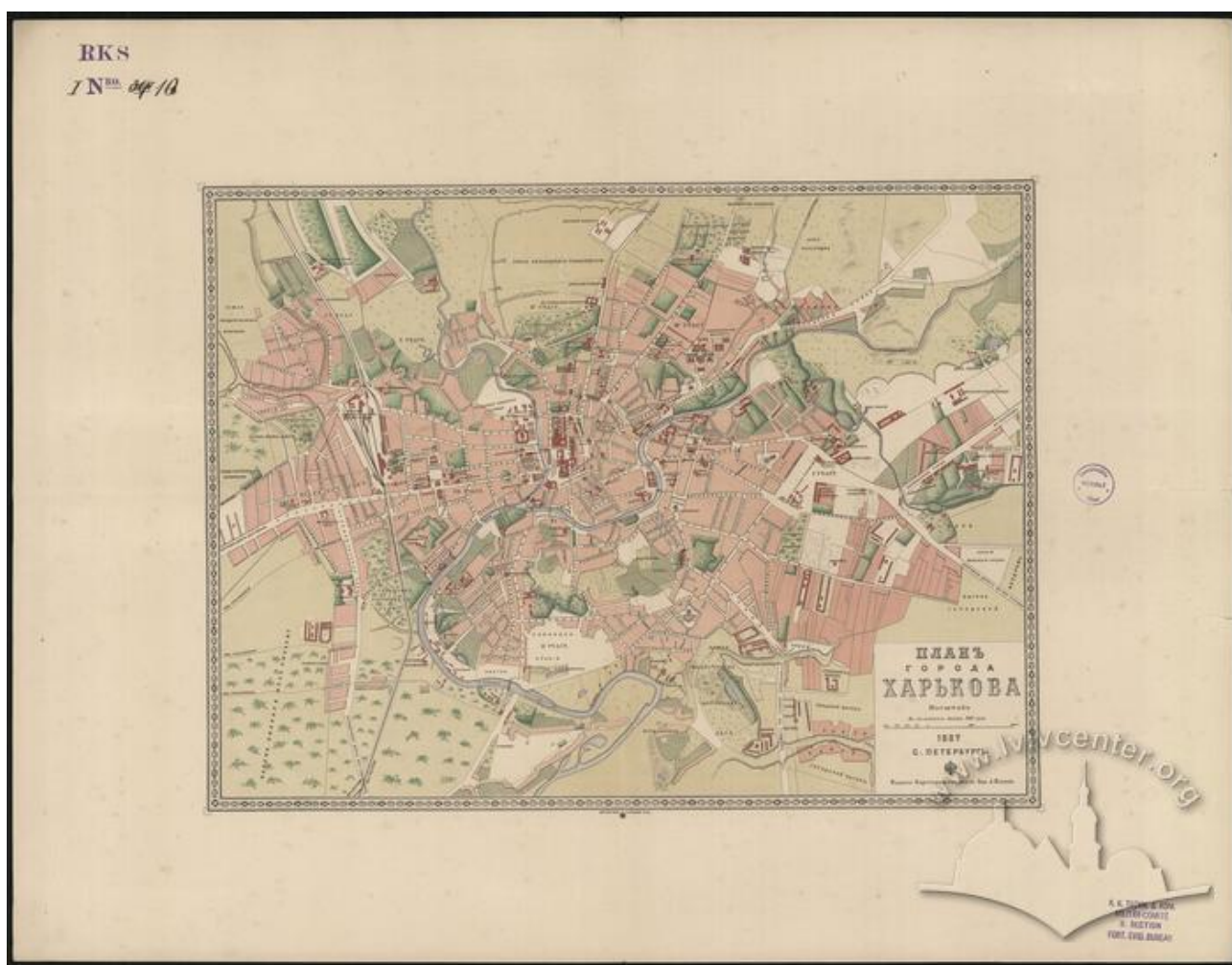
94. Шемаєва Г. Етапи розвитку наукових комунікацій // Вісник Харківської державної академії культури. Харків, 2017. № 50. С. 24–35.
95. Шконда І. Теоретичні підходи до соціологічних досліджень практик споживання // Соціологічні студії. Київ, 2017. № 1 (6). С. 34–39.
96. Шляхов О., Донік О. Практики та структура дозвілля робітників України в контексті індустріальних трансформацій кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами Катеринославської губернії) // Український історичний журнал. 2020. Число 1. С. 45–62.
97. Шляхов О. Україна на шляху до індустріального суспільства: стадія зрушення (друга половина XIX ст.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія, 2010. Вип. 18. С. 43–52.
98. Шпакович К. Харківська періодична преса 1920-х років як чинник національного відродження: історіографія проблеми // Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 313–324.
99. Allen R., Sieczkiewicz R. How Historians use Historical Newspapers // Proceedings of the American Society for Information Science and Technology 47(1). 2010. 8 p.
100. Beals M. Historical Insights: Focus on Research Newspapers. Published by History at the HEA in conjunction with the Institute of Historical Research. 2011. 39 p.
101. Belkot A. Everyday life history(-ies) in historiography // Cultural theory and history: the change and everyday life. Poznan. 2014. P. 9–33.
102. Bickler S. Data Mining New Zealand Newspapers for Historical Archaeology // Archaeology in New Zealand. 2020. P. 7–17.
103. Burke P. Cultural history: an interdisciplinary approach // Diogenes, Volume 65, Issue 1, 2024. P. 87–96.
104. Certau M. Practices of Everyday Life. Berkeley and Los Angeles, California. University of California Press LTD. 1988. 229 p.
105. Fass P. Cultural History/Social History: Some Reflections on a Continuing Dialogue // Journal of Social History. Vol. 37, No. 1, Special Issue. 2003. P. 39–46

106. Ferris K., Burgos C. 'Everyday Life' and the History of Dictatorship in Southern Europe // *European History Quarterly* Volume 52, Issue 2: Special Issue: 'Everyday life' and the History of Dictatorship in Southern Europe. 2022. P. 123–135.
107. Hendrik M. Digital press archives for media and communication history research: From "reading rooms" to virtual research environment // December 2024. *Studies in Communication Sciences*. 24(3). P. 285–301.
108. Kiley, J. How to recognize and navigate the hidden agendas found in historical newspapers. historyArchives. 2024. URL: <https://communityhistoryarchives.com/bias-in-historical-newspapers-recognizing-and-navigating-hidden-agendas> (від 25.08.2025)
109. Kirkby N. Nineteenth-Century Infrastructures before 'Infrastructure'. 19: *Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*, 35 (2023). 11 p.
110. Kulczycky E. Communication History and Its Research Subject // *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie*. P. 132–155.
111. Ludtke A. The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life. Princeton. Princeton University press. 1995. P. 3–23.
112. Newspapers and Magazines as Primary Sources // University Library LibGuides. University of Illinois. 2023. URL: <https://guides.library.illinois.edu/periodicals> (від 06.01.2025)
113. Port A. History from Below, the History of Everyday Life, and Microhistory // *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 11. 2015. P. 108–113.
114. Soriano M. Journalism in history, history in journalism: A historiographical critique of the newspaper as a source material for research // *International Review of Social Sciences Research*. 2025. 5(2). P. 201--218.
115. Tarek Dabbous J. "Blessed be the critics of newspapers": journalistic criticism of journalism 1865-1930. (2010). *LSU Doctoral Dissertations*. 1190. 173 p.

116. Using Newspapers in Historical Research: Challenges and Problems // PROphile, magazine of the Friends of the National Archives, Vol.18, № 3. 2007. P. 6-7.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

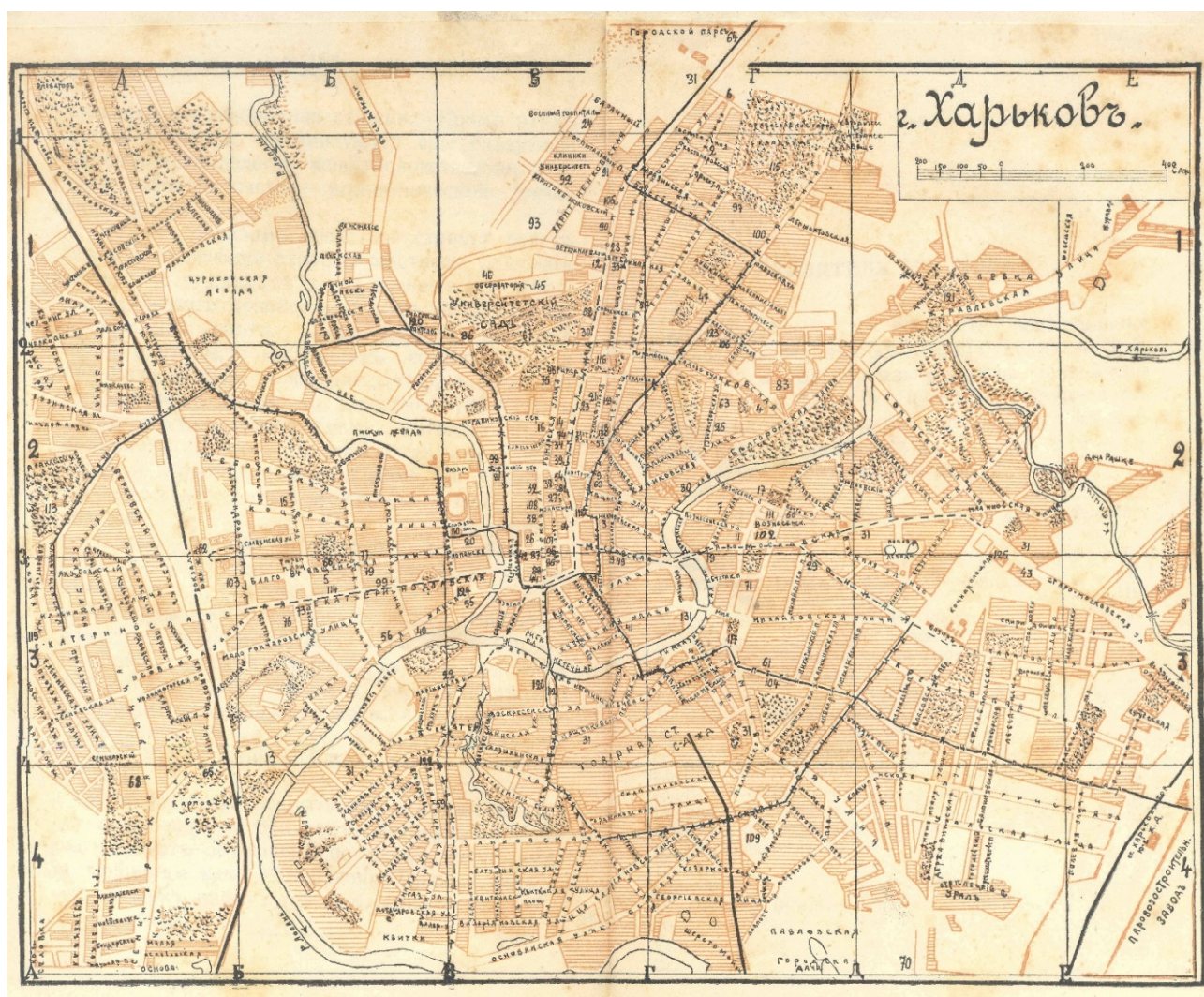

План міста Харкова.

[План города Харькова. Атлас // Санкт-Петербург: Издание картографического Зав. А. Ильина, 1887.

З сайту Центру міської історії. URL:
<https://uma.lvivcenter.org/uk/maps/34570> (від 25.10.2025.)].

Додаток 2.

План Харькова на 1914 р.

[Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков, 1915. С. 5].

Додаток 3.

**Порівняльна таблиця щодо загальної кількості оголошень на випуск
газети «Южный край»
[За матеріалами газети «Южный край». 1880-1913.]**

Дата виходу випуску (будні дні)	Кількість оголошень на номер	Дата виходу випуску (номери вихідного дня)	Кількість оголошень на номер
1880 ¹	21	1880 ²	24
1882 ³	35	1883 ⁴	6
1894 ⁵	48	1894 ⁶	57
1899 ⁷	78	1899 ⁸	122
1902 ⁹	132	1902 ¹⁰	159
1904 ¹¹	159	1904 ¹²	192
1905 ¹³	221	1905 ¹⁴	181
1907 ¹⁵	265	1907 ¹⁶	332

¹ Оъявления // Южный край. 1880. № 1 С. 4

² Оъявления // Южный край. 1880. № 10. С. 4

³ Оъявления // Южный край. 1882. № 350. С. 1, 4.

⁴ Оъявления // Южный край. 1883. № 697. С. 1, 4.

⁵ Оъявления // Южный край. 1894. № 4469. С. 1, 4

⁶ Оъявления // Южный край. 1894. № 4468. С. 1, 4.

⁷ Оъявления // Южный край. 1899. № 6183. С. 1, 4.

⁸ Оъявления // Южный край. 1899. № 6188. С. 1, 4.

⁹ Оъявления // Южный край. 1902. № 7250. С. 1, 5–6.

¹⁰ Оъявления // Южный край. 1902. № 7249. С. 1, 6–8.

¹¹ Оъявления // Южный край. 1904. № 7961. С. 1, 5–6.

¹² Оъявления // Южный край. 1904. № 7967. С. 1, 6–8.

¹³ Оъявления // Южный край. 1905. № 8325. С. 1, 5–6.

¹⁴ Оъявления // Южный край. 1905. № 8326. С. 1, 6–8.

¹⁵ Оъявления // Южный край. 1907. № 8979. С. 1-2, 5–6.

¹⁶ Оъявления // Южный край. 1907. № 8982. С. 1, 7–10.

1909 ¹	516	1909 ²	445
1911 ³	345	1911 ⁴	623
1913 ⁵	465	1913 ⁶	627

¹ Объявления // Южный край. 1907. № 9585. С. 1-2, 6-8.

² Объявления // Южный край. 1909. № 9579. С. 1, 7-10.

³ Объявления // Южный край. 1911. № 10190. С. 1-2, 7-8.

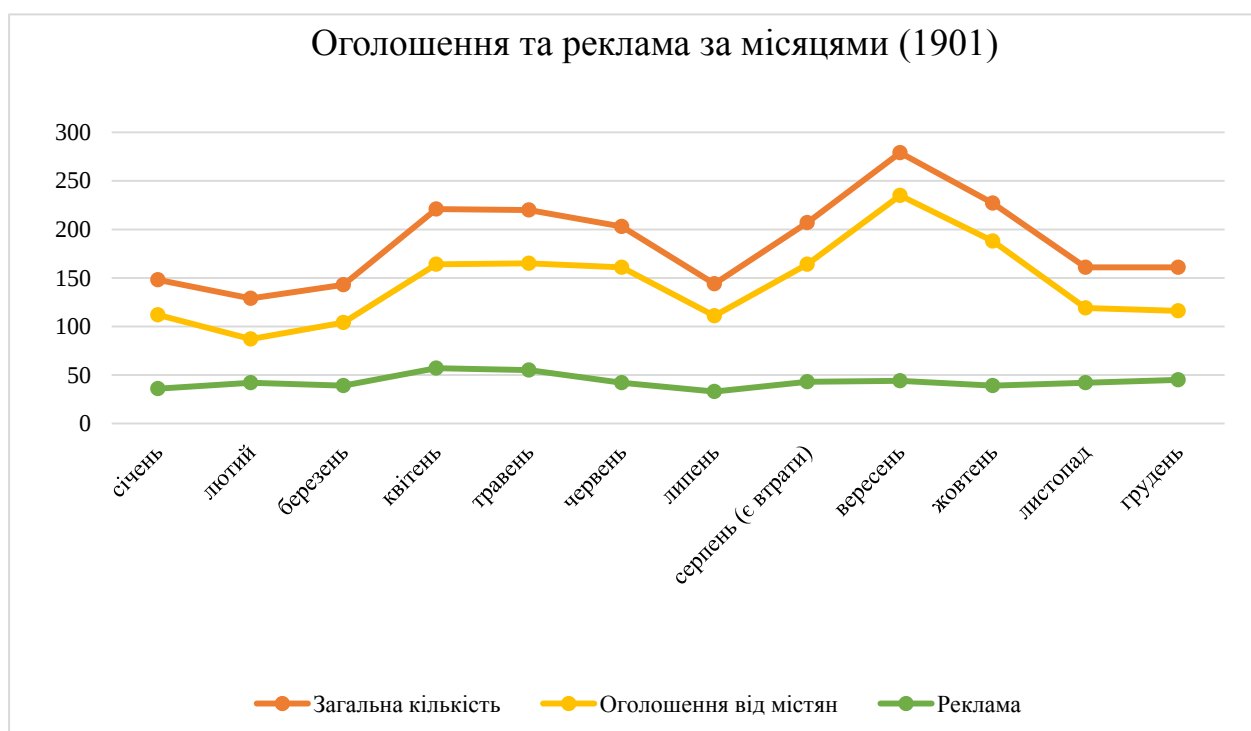
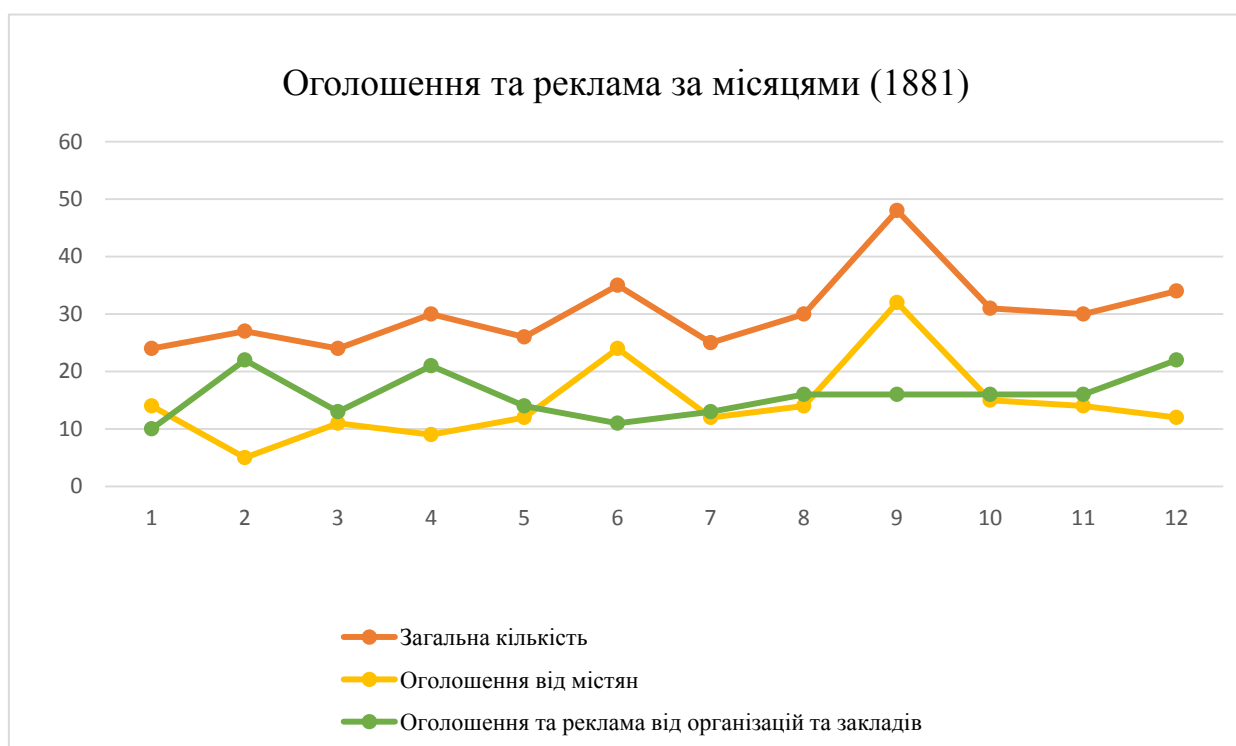
⁴ Объявления // Южный край. 1911. № 10188. С. 1, 7-10.

⁵ Объявления // Южный край. 1913. № 11192. С. 1-2, 6-8.

⁶ Объявления // Южный край. № 11184. 1913. С. 1, 7-10.

Додаток 4.

**Динаміка публікації оголошень в газеті «Южный край» (1881 та 1901 роки)
[За матеріалами газети «Южный край», 1881; 1901.]**

Додаток 5.

Пошук житла у місті Харкові
[За матеріалами газети «Южный край», 1894–1913 рр.]

Випуск	Загальна кількість	Оренда чи продаж квартири	Оренда кімнати	Продаж землі під забудову	Продаж чи оренда будинку	Пошук житла
№4639. 08.07.1894 р. ¹	6	3	1	-	2	-
№4699. 11.09.1894 р. ²	6	2	2	-	2	-
№6183. 04.01.1899 р. ³	2	1	1	-	-	-
№6330. 08.06.1899 р. ⁴	29	15	3	1	6	4
№8159. 22.07.1904 р. ⁵	41	28	5	-	5	3
№8407. 30.03.1905 р. ⁶	24	4	8	4	8	-
№8416 08.04.1905 р. ⁷	17	3	4	3	5	2
№9124 03.07.1907 р. ⁸	67	25	16	11	8	7

¹ Объявления //Южный край. 1894. № 4639. С. 4.

² Объявления //Южный край. 1894. № 4699. С. 4.

³ Объявления //Южный край. 1899. № 6183. С. 4.

⁴ Объявления //Южный край. 1899. № 6330. С. 4.

⁵ Объявления //Южный край. 1904. № 8159. С. 5–6.

⁶ Объявления //Южный край. 1905. № 8407. С. 5–6.

⁷ Объявления //Южный край. 1905. № 8416. С. 5–6.

⁸ Объявления //Южный край. 1907. № 9124. С. 5–6.

№9184 14.09.1907 p. ¹	57	10	25	4	15	7
№9652 04.04.1909 ²	36	9	13	4	6	5
№ 9815 17.10.1909 ³	56	20	19	7	9	1
№10288 10.05.1911 ⁴	58	26	15	2	11	4
№10324 22.06.1911 ⁵	42	30	6	2	2	2
№11284 04.03.1913 (p) ⁶	15	4	6	1	3	1
№11641 24.09.1913 (в) ⁷	112	50	39	3	13	7

Додаток 6.

¹ Объявления //Южный край. 1907. № 9184. С. 5–6.

² Объявления //Южный край. 1909. № 9652. С. 5–6.

³ Объявления //Южный край. 1909. № 9815. С. 7–8.

⁴ Объявления //Южный край. 1911. № 10288. С. 5–6.

⁵ Объявления //Южный край. 1911. № 10324. С. 5–6.

⁶ Объявления //Южный край. 1913. № 11284. С. 4.

⁷ Объявления //Южный край. 1913. № 11641. С. 7–8.

**Статистика пошуку та пропозицій щодо роботи у випусках «Южного
края» (за гендерною ознакою)
[За матеріалами газети «Южный край», 1882–1912 рр.]**

Номер	Загальна кількість	Запрошен ня на посаду чоловіка	Запроше ння на посаду жінки	Пошук/пр опозиція щодо роботи чоловіком	Пошук/пропозиція щодо роботи жінкою
№ 496. 08.06.1882 р. ¹	5	-	-	3	2
№ 4639. 08.07.1894 р. ²	5	3	-	1	1
№ 5296. 08.06.1896 р. ³	6	1	-	5	-
№ 6330. 08.06.1899 р. ⁴	35	4	1	25	5
№ 7040. 08.06.1901 р. ⁵	59	4	10	25	20
№ 8159. 22.07.1904 р. ⁶	66	3	9	29	25
№ 8807. 08.06.1906 р. ⁷	103	7	24	35	37
№ 9410. 14.06.1908. ⁸	106	5	20	38	43

¹ Объявления // Южный край. 1882. № 496. С. 3–4.

² Объявления // Южный край. 1894. № 4639. С. 4.

³ Объявления // Южный край. 1896. № 5296. С. 4.

⁴ Объявления // Южный край. 1899. № 6330. С. 5–6.

⁵ Объявления // Южный край. 1901. № 7040. С. 5–6.

⁶ Объявления // Южный край... 1904. № 8159. С. 6–7.

⁷ Объявления // Южный край... 1906. № 8807. С. 5–6.

⁸ Объявления // Южный край. 1908. № 9410. С. 5–6.

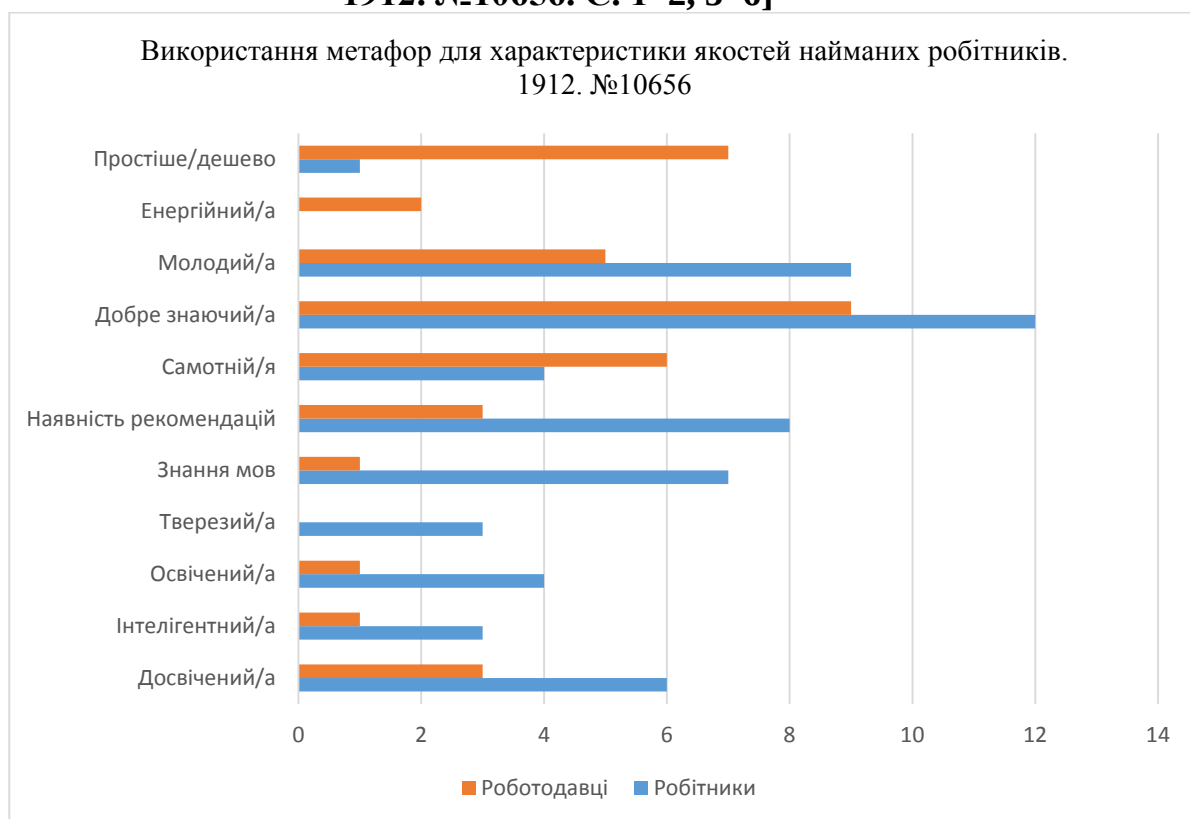
№ 10008. 08.06.1910 г. ¹	64	2	4	39	19
№ 10809 08.06.1912 г. ²	151	10	35	67	49

¹ Объявления // Южный край. 1910. № 10008. С. 7–8.

² Объявления // Южный край. 1912. № 10809. С. 10–12.

Додаток 7.

**Використання метафор для характеристики якостей найманих робітників.
[За матеріалами газети «Южный край», рубрика «Объявления»,
1912. №10656. С. 1–2, 5–6]**

Додаток 8.

**Типи реклами в газеті «Південний край» (за об'єктом реклами)
[За матеріалами газети «Южный край», рубрика «Объявления»,
1881-1903 рр.]**

Номер газети, дата	Реклама лікарів, лікуваль них установ, методів лікуванн я людей/тв арин та косметич них засобів	Реклама закладів громадсь кого харчуван ня та/або окремих харчових продукті в під торгово ю маркою	Реклама освітніх/ розважал ьних закладів та/або заходів (театри, громадсь кі сади, кінотеат ри)	Реклама фінансових установ, громадськи х товариств, юридичних чи правничих послуг, спілок чи громадськи х організацій	Реклама непродовол ьчої продукції (одяг, взуття, обладнанн я)	Загальна кількість
16.04.188 1, № 99 ¹	7	2	3	2	4	18
16.10.188 1, № 275 ²	4	1	-	1	6	12
16.04.189 5, № 4900 ³	6	4	10	4	16	40
16.10.189 5,	13	4	3	5	14	39

¹ Объявления // Южный край. 1881. № 99. С. 4.

² Объявления // Южный край. 1881. № 275. С. 1, 4.

³ Объявления // Южный край. 1895. № 4900. С. 1, 5-6.

№ 5073 ¹						
17.04.189 7, № 5589 ²	35	11	2	4	14	66
16.10.189 7, № 5761 ³	11	7	4	3	20	45
16.04.189 9, № 6282 ⁴	13	4	2	2	13	34
16.10.189 9, № 6458 ⁵	15	3	3	3	14	38
16.04.190 1, № 6989 ⁶	15	2	2	2	13	34
16.10.190 1, № 7169 ⁷	19	3	6	2	9	39
16.04.190 3, № 7702 ⁸	11	5	8	3	18	45
16.10.190 3, № 7881 ¹	16	2	8	4	15	45

¹ Объявления // Южный край. 1895. № 5073. С. 1, 5–6.

² Объявления // Южный край. 1897. № 5589. С. 1, 3–4.

³ Объявления // Южный край. 1897. № 5761. С. 1, 3–4.

⁴ Объявления // Южный край. 1899. № 6282. С. 1, 3–4.

⁵ Объявления // Южный край. 1899. № 6458. С. 1, 4.

⁶ Объявления // Южный край. 1901. № 6989. С. 1, 3–4.

⁷ Объявления // Южный край. 1901. № 7169. С. 1, 5–6.

⁸ Объявления // Южный край. 1903. № 7702. С. 1, 5–6.

Воробйова О. Відображення практик повсякденного життя мешканців Харкова на шпальтах часопису «Южный край» (1880–1914 рр.)

¹ Объявления // Южный край...1903. № 7881. С. 1-2, 5-6.

Представлена дипломна робота присвячена розгляду відображення практик повсякдення мешканців Харкова межі XIX-XX століття на сторінках газети «Южный край» за 1880-1914 рр. Актуальність теми полягає в тому, що в сучасних умовах, коли Харків стикається з новими викликами, важливо звертатися до минулого, аби проаналізувати, як населення міста долато труднощі в період великих змін та перетворень. Метою дослідження було визначити основні практики повсякденного життя пересічних мешканців Харкова 1880-1914 років, що відобразилися на сторінках газети «Южный край», простежити зміни в їх репрезентації впродовж періоду, а також прослідкувати роль цих змін у подальшому формуванні думки мешканців Харкова про буденне життя у місті. Для виконання мети та основних завдань дослідження було проаналізовано низку досліджень українських та зарубіжних істориків з різних проблемних питань, які стосувалися історії повсякдення, історії періодики та історії міста Харкова. Також було виконано роботу з великим комплексом джерел, основою якого стала періодична преса Харкова межі XIX-XX ст., з використанням методології історії повсякдення та низки загальнонаукових та спеціальноісторичних методів. Загалом вдалося виділити найбільш та найменш репрезентовані в газеті «Южный край» практики повсякдення та визначити вплив на їх трансформацію та відображення у пресі модернізаційних та урбанізаційних процесів.

Vorobiova O. Reflection of the practices of everyday life of the Kharkiv residents in the columns of the newspaper "Yuzhny Kray" (1880–1914)

The presented thesis is dedicated to the reflection of the everyday practices of Kharkiv residents at the turn of the 19th-20th centuries in the issues of the newspaper "Yuzhny Kray" for 1880-1914. The relevance of the topic lies in the fact that, in modern conditions, as Kharkiv faces new challenges, it is important to look to the past to analyze how the city's population overcame difficulties during a period of change and transformation. The purpose of the study was to identify the main practices of everyday life of ordinary residents of Kharkiv in 1880-1914, which were

reflected in the newspaper "Yuzhny Kray", to trace changes in their representation on the pages of the publication during the period, and to trace the role of these changes in the further formation of the opinion of Kharkiv residents about everyday life in the city. To fulfill the study's goals and main tasks, we used studies by Ukrainian and foreign historians on various issues related to the history of everyday life, the history of periodicals, and the history of the city of Kharkiv. Research was completed with a wide source base, the foundation of which was the Kharkiv periodical press of the turn of the 19th-20th centuries. These sources were analyzed using the methodology of the history of everyday life and several general scientific and historical methods. In general, it was possible to identify the most and least represented everyday practices in the newspaper "Yuzhny Kray" and determine the impact of modernization and urbanization processes on their transformation and reflection in the press.